

КЫРГЫЗСТАНДА АДАМ КАПИТАЛЫН ӨНҮКТҮРҮҮ МАКСАТТАРЫ ҮЧҮН САЯСАТ

Турин процессинин алкагында ЕБФнын баалоосунун
жыйынтыктары

Эскертме

Бул отчет Турин процессинин алкагында даярдалган, 2018-2020-жж., Хельмут Зеллот мырза, ЕФБ.

Бул отчеттун мазмуну ЕБФнын жоопкерчилиги болуп саналат жана ЕС мекемелеринин көз карашын милдеттүү түрдө чагылдырбайт.

© Европа Билим берүү Фонду, 2020-жыл

Бул отчетту булакты көрсөтүү менен нускалоого жол берилет.

МАЗМУНУ

КИРИШ СӨЗ	4
КЫСКАЧА РЕЗЮМЕ	5
Учурдагы абал	5
Адам капиталы маселелери боюнча талдоонун негизги жыйынтыктары	5
Ишке ашыруу үчүн сунуштар	7
1. КИРИШҮҮ	10
1.1 Баалоо жөнүндө кыскача маалымат	10
1.2 Өлкө жөнүндө кыскача маалымат	11
1.3 Стратегиялык контекст	13
2. АДАМ КАПИТАЛЫ: ЖЕТИШКЕНДИКТЕР ЖАНА ЧАКЫРЫКТАР	15
2.1 Кыскача сереп	15
2.2 Адам капиталын өнүктүрүүнүн индикаторлорундагы жана натыйжаларындагы кенемтелер	15
2.3 Мамлекеттик башкаруудагы көйгөйлөр өнүгүү процессин жайлатууда	17
2.4 Адам капиталын өнүктүрүүгө таасирин тийгизүүчү эмгек рыногундагы жана билим берүү системасындагы чакырыктар	24
3. НЕГИЗГИ ЧАКЫРЫКТАРДЫ ЖАНА САЯСИЙ ЧАРАЛАРДЫ БААЛОО	29
3.1 Экономикалык жана санариптик трансформациялоо КТБнын жана өмүр бою билим алуунун ийкемдүү системасын түзүүгө чакырык катары	29
3.2 Жакырчылыктын деңгээлин жана регионалдык айырмачылыкты төмөндөтүү көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгууга чакырык катары	50
4. ТЫЯНАКТАР	60
1-ТИРКЕМЕ – СУНУШТАРДЫН РЕЗЮМЕСИ	61
2-ТИРКЕМЕ – КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫ	63
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	64
КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ	73

КИРИШ СӨЗ

Европа Билим берүү Фонду (ЕБФ) тарабынан жүргүзүлгөн баалоонун жыйынтыктары өзү менен көз карандысыз жана келечекке багытталган адам капиталын өнүктүрүү маселелерин талдоону жана кесиптик-техникалык билим берүү системасынын (КТБ) өлкө тарабынан ишке ашырылуучу өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүгүн берүү көз карашынан таасир этүүсүн билдирет. Талдоонун жүрүшүндө адам капиталын өнүктүрүүнү жана колдонууну кечеңдеткен билим берүү жана окутуу системасындагы саясат жана иш жүзүндөгү практикалар, ошондой эле алар жөнүндө кыскача маалымат, сунуштар жана мүмкүн болуучу чечүү жолдору берилген.

Жүргүзүлгөн баалоо өзү менен Турин процессинин алкагындагы иштин жыйынтыгындагы негизги натыйжаны билдирет, башкача айтканда ЕБФ тарабынан 2010-жылы ишке киргизилген жана максаты адам капиталын өнүктүрүүнүн жана инклюзивдүү экономикалык өсүүнүн кеңири контекстинде кесиптик-техникалык билим берүү жана окутуу системасынын ишмердүүлүгүнө мезгил-мезгили менен сереп жүргүзүү болгон демилге. КТБ системасындагы саясатты жогорку сапатта баалоо өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүгүн берүү көз карашынан 4 негизги принципти колдонууга негизделген: жактоочулук, катышуу, комплекстүү жана далилдүү талдоо.

ЕБФ үчүн **адам капиталын өнүктүрүү** өлкөлөргө өмүр бою окутуу системасын түзүүгө колдоо көрсөтүүнү билдирет, башкача айтканда ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртуу, өз потенциалын ишке ашыруу жана жалпысынан гүлдөп-өсүүчү, инновациялык жана инклюзивдүү коомго салым кошуу максатында калк үчүн өмүр бою өзүнүн көндүмдөрүн, компетенцияларын, билимдерин жана мамилелерин өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү жана стимул.

Жүргүзүлгөн баалоонун негизги максаты болуп адам капиталын өнүктүрүү көз карашынан улуттук билим берүү стратегияларын пландоого жана мониторинг жүргүзүүгө мүмкүндүк берүүчү ишенимдүү маалыматты берүү саналат. Баалоонун жыйынтыктары ошондой эле өзү менен Европа союзу жана башка донорлор тарабынан иштелип чыгуучу саясаттарга колдоо катары программаларды иштеп чыгуу жана диалог жүргүзүү үчүн негиз түзөт.

Кандай болбосун баалоо жүргүзүүдө ЕБФ отчеттун стандарттуу формасын колдонуу менен (улуттук отчеттуулук алкагы – УОА) тиешелүү өлкөлөр тарабынан топтолгон маалыматтарга негизделет, аларды топтоо процессине жактоочулук даражасы жогору болгон өнөктөштөрдүн көптөгөн саны катышат. ЕБФнын баалоосунун натыйжалары жана сунуштары улуттук түзүмдөргө жана бенефициарларга берилет жана талкууланат. Ошол эле учурда, ЕБФ ар кандай бааны, кетирилген каталарды жана эске алынбай калган нерселер үчүн өзүнө жоопкерчилик алат.

Баалоонун жыйынтыгы жөнүндө отчет Кыргызстандын стратегиялык пландары жана улуттук артыкчылыктарын (1-глава) кыскача баяндоодон башталат. Андан кийин өлкөдө адам капиталын өнүктүрүү жана колдонууга байланыштуу көйгөйлөрдүн кыскача баяндамасы берилет (2-глава), аталган чөйрөдөгү ЕБФнын пикири боюнча токтоосуз көңүл бурууну талап кылган көйгөйлөрдүн деталдуу баяндамасы берилет (3-глава). 4-главада жүргүзүлгөн талдоодон келип чыккан жалпы тыянактар берилет.

Тиркемелерде кеңири маалымат берилген: отчеттогу сунуштардын резюмеси (1-тиркеме), Кыргызстандын билим берүү системасы жөнүндө кыскача маалымат (2-тиркеме). Өлкө тарабынан даярдалган Турин процесси боюнча Улуттук отчет менен

боюнча өтүп таанышууга болот.

КЫСКАЧА РЕЗЮМЕ

Учурдагы абал

Европа Билим берүү Фонду (ЕБФ) тарабынан жүргүзүлгөн баалоонун жыйынтыктары өзү менен көз карандысыз жана келечекке багытталган адам капиталын өнүктүрүү маселелерин талдоону жана кесиптик-техникалык билим берүү системасынын (КТБ) өлкө тарабынан ишке ашырылуучу өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүгүн берүү көз карашынан таасир этүүсүн билдирет. Талдоо стандарттуу анкетаны колдонуу менен 2020-жылы Турин процесси боюнча даярдалган Кыргызстандын улуттук отчетунда (улуттук отчеттуулук алкагы – УОА) көрсөтүлгөн маалыматтарга негизделген, ошондой эле талдоонун жүрүшүндө кошумча булактар, эл аралык серептер жана басылмалар колдонулду.

Бул отчет өз убагында даярдалды. Анда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү адам капиталын өнүктүрүүгө, тактап айтканда анын экономикалык бакубатчылыгы жана жашоо-тиричиликтин шарттарынын сапатына басым жасоо менен жаңы моделди жактыргандан кийин улуттук бийликке саясий аракеттердин артыкчылыктарын аныктоого жардам бере турган жети практикалык сунуш камтылган. Аталган аспект дагы да болсо конкреттештирүү зарыл болгон билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясында, орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү максаттарда чагылдырылган.

2040-жылга чейин Улуттук туруктуу өнүктүрүү стратегиясында өлкөдө адам капиталын өнүктүрүүнүн жаңы түзүмү жана мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлгөндүгүнө карабастан, аны ишке ашырууга жакынкы келечекте COVID-19 пандемиясы таасирин тийгизет. COVID-19 кризиси аралыктан билим берүүгө өтүү үчүн олуттуу күч-аракетти талап кылуучу Кыргызстандын билим берүү жана кесиптик даярдоо системасына гана шашылыш талаптарды койбостон, ошондой эле коомго жана жалпысынан экономикага таасир этүүдө жана бул медициналык жана билим берүү аспектилеринин чегинен алда канча чыгууда. COVID кризиси ишке орношуу, миграция жана соода кылуу мүмкүнчүлүктөрүнө жана салыктын келип түшүүсүнө терс таасирин тийгизүүдө. Ошондуктан саясий аракеттердеги артыкчылыктарды аныктоо жана чектелген ресурстарды максималдуу натыйжалуу колдонуу абдан маанилүү болууда.

Адам капиталы маселелери боюнча талдоонун негизги жыйынтыктары

Кыргызстан акыркы жыйырма жылдын ичинде өнүгүүнүн негизги аспектилеринде олуттуу прогреске жетишти, алсак жакырчылыкты төмөндөтүү, ошондой эле билим берүүгө тиешелүү реформалар. Ошентсе да, өлкө дагы да болсо узун жолду басып өтүүсү керек, анткени ал көптөгөн эл аралык рейтингдерде төмөн позицияларды ээлеп келет – адам капиталын өнүктүрүүнү баалоодон баштап, өтүүнүн сапатын чейин, билим берүүнүн сапатын баалоодон баштап инновациянын деңгээлине чейин, ошондой эле коррупцияны кабыл алуу боюнча. Мындан тышкары, өлкөнүн чегинен тышкары көптөгөн эмгек миграциясы адам капиталынын санын кыскартууда жана өлкөнүн акчалай которууларга карата жогорку даражадагы көз карандылыгына алып келүүдө. Туруктуу өнүгүү формалдуу эмес экономиканын үлүшү жогору болгондуктан токтоодо, өлкө ошондой эле климаттын өзгөрүүсүнүн терс таасирлеринин алдында да алсыз, калктын саламаттыгына байланыштуу айрым тобокелдиктер эмгек потенциалына таасирин

тийгизет. Экинчи жактан Кыргызстан күчтүү социалдык капиталга жана башка активдерге ээ, атап айтканда өнүктүрүү зарыл болгон жогорку демографиялык дивиденддер, ошондой эле сапаттуу көндүмдөргө өзгөртүү керек болгон калктын жогорку даражадагы билим берүү потенциалы.

Отчетто Кыргызстандагы адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы өтө зарыл чакырыктар катары экономикалык жана санариптик трансформациялоо жаатындагы учурдагы жана келечектеги перспективалар, жакырчылыктын деңгээли жана шаар менен айыл жергесиндеги айырмачылыкка байланыштуу болгон чакырыктар аныкталды. Биринчи чакырык ийкемдүү КТБ системасын түзүүгө жана өмүр бою окутуу системасын түзүүгө чакырат, ошол эле учурда экинчи чакырык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгууга жана колдонууга чакырат.

Экономикалык жана санариптик трансформациялоо ийкемдүү КТБ системасын жана өмүр бою окутуу системасын түзүүгө карата чакырык катары

Баалоонун жүрүшүндө ЕБФ экономиканын тармактарында дайыма болуп жаткан өзгөрүүлөрдөн, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан аныкталуучу экономиканын артыкчылыктуу тармактарынан улам, башка өндүрүштүк секторлордун жана келечекте өнүгүү потенциалы менен рыноктук бөлүктөрдүн пайда болушу менен адам капиталын өнүктүрүүгө карата сурам өскөндүгүн жана дээрлик дифференциацияланган болуусун аныктады. Тактап айтканда, КТБ жана өмүр бою окутуу системалары керектөөлөргө дээрлик даяр болуп, тез таасир этиши керек, аны менен өлкөнү өнүктүрүүнүн жаңы моделин ишке ашырууга олуттуу салым кошот.

Көндүмдөргө карата сурам жана сунуштар өзгөрүү тенденциясына ээ, тиешелүү түрдө КТБ системасындагы көйгөйлөр токтоосуз чечилүүгө тийиш. Эрезеге жеткен калк, анын ичинде окутуучулук курамдын санариптик көндүмдөр жаатында олуттуу көйгөйлөрү бар, өзгөчө айыл жергесинде байкалат. Эрезеге жеткен калкты окутуу саясатын иштеп чыгуунун жүрүшүндө өзгөчө көңүл бурулбайт, башкача айтканда маалыматтык камсыздоо жана далилдөөчү база көз карашынан «ак так» жана «күңүрт зона» катары мүнөздөөгө болот. Мунун натыйжасында КТБда окутуу саясатты өнүктүрүүнүн экономикалык жана социалдык максаттарында жазылган учурдагы жана келечектеги сурамдарга дээрлик ылайык келбейт.

Жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү жана регионалдык айырмачылык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгууга чакырык катары

Адам капиталын өнүктүрүү жаатында бири-бири менен тыгыз байланышта болгон жана аларды биргелешип чечүү керек болгон 2 көрүнүш олуттуу тынчсызданууну жаратууда. Бир жагынан теңсиздикке алып келген жана өлкөнүн потенциалын толук колдонууга мүмкүндүк бербей жаткан шаар менен айыл жергесиндеги олуттуу айырмачылыктар. Экинчи жагынан сакталып келе жаткан жана адам капиталынын потенциалы боюнча коркунуч туудурган жакырчылыктын жогорку деңгээли. Эки көрүнүш туюк чөйрөгө алып келет, бул көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата социалдык, инклюзивдик жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгуу зарылдыгына алып келүүдө.

Тандоонун чектелген мүмкүнчүлүктөрүнө, ошондой эле билим алуу жана окуу үчүн жагымсыз шарттарга байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү зарыл. Жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү жана билим берүүнүн жана окутуунун сапаты жана жеткиликтүүлүгү менен байкалуучу айырмачылыктардын масштабын кыскартуу COVID-19 пандемиясынын таасирине байланыштуу, атап айтканда жакыр, аярлуу жана жаш калк үчүн маанилүү артыкчылыктар болуп калат.

Ишке ашыруу үчүн сунуштар

Өлкөдө көптөгөн кенемтелер жана чакырыктар, ошондой эле чектелген инвестициялык потенциал болгондуктан адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы интервенцияларды артыкчылыктуу кылуу зарыл.

Кыргызстандагы адам капиталын жакшыртуу боюнча саясаттарды жана стратегияларды билим берүү системасынын кичи секторлорунун керектөөлөрүн эске алуу менен баланс болгондой кылып кайрадан карап чыгуу керек. Башкача айтканда, акыркы убакта башталгыч, орто жана жогорку билим берүүгө олуттуу көңүл бурулган, тиешелүү түрдө ЕБФнын баалоосу КТБ системасын чыңдоонун жана анын эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык келтирүүнүн зарылдыгын далилдөөдө. Ушундай эле маанилүү артыкчылык өмүр бою билим алуу да болушу керек. Аталган багытта билим берүү системасынын бардык кичи секторлорунда, анын ичинде КТБ системасында да ишке ашырылып жаткан жаңы интервенцияларды координациялоо¹ маселесине олуттуу көңүл буруу зарыл. Үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү жана окутуу КТБ жана өмүр бою билим алуу системасынын саясатынын жана стратегиясынын бир бөлүгү катары системалуу каралышы керек, ошондой эле бул максаттар үчүн жетиштүү каржы бөлүнүп берилүүгө тийиш.

КТБ системасынын экономиканын артыкчылыктуу тармактарынын керектөөлөрүнө ылайык келүүсү

КТБ системасынын бардык деңгээлинде (башталгыч, орто жана үзгүлтүксүз КТБ) окутуу дээрлик тыгыз байланышта болушу керек жана өлкөнүн дифференциацияланган жана санариптик экономикасын өнүктүрүүнүн өзгөрүп туруучу тенденцияларына, анын ичинде келечекте өнүктүрүүнү камсыздоо максаттары үчүн экономиканын артыкчылыктуу тармактарынын керектөөлөрүнө тез таасир этүүсү зарыл. Экономиканын мындай тармактарына агро-өнөр жай комплексин өнүктүрүү, тигүү тармагынын кластерлерин түзүү, туризм жана туруктуу өнүгүү, мамлекеттик инфраструктурага «жашыл» инвестициялар кирет. Ошондой эле, билим берүү жана окутуу сектору менен өнүктүрүүнүн тармактык стратегияларынын ортосундагы байланышты жакшыртуу үчүн күч-аракеттерди жумшоо керек, анткени алар КБОНун жана өмүр бою билим алуунун перспективасында көндүмдөрдү берүүнүн маанилүүлүгүн анда-санда гана эске алат. Иш берүүчүлөр уюмдары менен тыгыз байланышта КТБ системасындагы кесиптердин жана сабактардын жалпы республикалык классификаторун көз карандысыз серебін жүргүзүү сунушталат. Өзгөчө көңүл ар кандай квалификациялык деңгээлдерде МКТны өздөштүрүүгө бурулушу керек.

Санариптик көндүмдөр боюнча программаны ишке киргизүү

Өлкө өзүнүн алдына өлкөнүн экономикасын жана коомду санариптештирүү жаатында, ошондой эле республиканын региондорунда санариптик хабды түзүү сыяктуу амбициялуу максаттарды коюуда, бирок ошол эле учурда санариптик сабаттуулуктун деңгээли төмөн бойдон калгандыгын эске алуу менен билим берүүнүн бардык деңгээлдеринде Санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча улуттук программаны ишке ашыруу зарыл, аны ишке ашыруу мөөнөтү минимум 10 жыл болушу керек. Кыргызстан уюмдар, мугалимдер жана жарандар үчүн Санариптик компетенциялардын Европа алкактарын, ошондой эле тиешелүү куралдарды тестирлесе жана

¹ Мисалы, окутуунун жыйынтыктары же негизги компетенциялар, санариптик көндүмдөр жана компетенциялар.

адаптацияласа болот². Кыргызстанга ошондой эле эрезеге жеткен калктын санариптик сабаттуулугу боюнча кеңири масштабдуу маалыматтык жана окутуучу кампанияны ишке киргизүү зарыл. Аталган иш-чараларды каржылоо Көндүмдөрдү өнүктүрүү фондунун каражаттарынын эсебинен каралышы мүмкүн.

Көндүмдөргө карата муктаждыктарды божомолдоо боюнча системалуу жана координацияланган аракеттер

Куралдарды иштеп чыгуу маселелери боюнча ар кандай уюмдардын жана долбоорлордун аракеттерин тыгыз координациялоо, ошондой эле иштелип чыккан куралдар туруктуу негизде колдонбогон жана алардын туруктуулугу камсыздалбаган учурларда координацияланбаган аракеттерди болтурбоо максатында эмгек рыногун талдоо жана көндүмдөргө карата муктаждыктарды божомолдоо жаатында аракеттерге жетекчилик кылууну жана координациялоону камсыздоонун натыйжалуу ведомстволор аралык механизмдерин иштеп чыгуу сунушталат. Аталган план өзү менен маанилүү куралдарды системалуу жана туруктуу негизде колдонуу боюнча, анын ичинде ар кандай уюмдардын ортосунда милдеттенмелерди бөлүштүрүүнү, билим берүү уюмдары тарабынан кабыл алуу/топтоо пландарын даярдоо максатында колдонулушунун натыйжаларына мониторинг жүргүзүүнү камтуу менен жол картасын билдириши керек. Жаңы куралдардын туруктуулугун камсыздоо үчүн Кыргызстандын жогорку билим берүү системасынын жана бөлүнгөн улуттук ресурстардын потенциалын күчөтүү зарыл.

Көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн сапатына басым жасоо

КТБ системасында сапат кепилдиги системасы толук кандуу иштелип чыга элек болгондугун эске алуу менен учурдагы көйгөйлөрдү чечүү зарыл жана орто билим берүүнүн сапат кепилдиги системасы менен КТБ системасынын ортосундагы өз ара байланышты орнотуу керек. Билим берүү системасынын бардык кичи секторлорунун алкагында координацияланган аракеттерди туруктуу көрүү зарыл. 2019-жылдан тартып башталгыч кесиптик билим берүү системасында тармактык алдыңкы тажрыйба борборлору түзүлгөндүгүнө жана ушундай эле борборлор орто кесиптик билим берүү системасында да түзүлгөндүгүнө карабастан, аталган борборлор канткенде КТБ системасында билим берүүнүн кичи секторлорун камтуучу, ошондой эле колдомно изилдөөлөрдү жүргүзүүчү жана бизнес-инкубация аспектери менен алектенүүчү алдыңкы тажрыйбанын моделдик борборлору боло тургандыгын ойлонуштуруу сунушталат.

КТБ системасынын окутуучулук курамын жана өндүрүштүк окутуу мастерлерин үзгүлтүксүз кесиптик өнүктүрүү боюнча иш-чараларды өткөрүүнү улантуу зарыл, ошондой эле материалдык-техникалык базанын, анын ичинде Интернетке туташтыруу аспектеринин сапатын баалоо боюнча стандартты ишке киргизүү керек.

Өмүр бою билим алууну өнүктүрүү үчүн улуттук окуу альянсын түзүү

Өмүр бою билим алуу, тактап айтканда кесиптик-техникалык билим берүү жана окутуу системасы аркылуу билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүү үчүн улуттук окуу альянсын түзүү сунушталат, анын курамына КТБ системасынын негизги өнөктөштөрүн, мамлекеттик жана жеке сектордун өкүлдөрүн кошуу керек. Аталган альянстын негизги милдети эскирип калган же төмөн деңгээлдеги билимдерге жана көндүмдөргө ээ болгон эрезеге жеткен калктын көндүмдөрүн жогорулатууну

² Мисалы, жумуш ордунда окутуу үчүн SELFIE же SELFIE, башталгыч, орто мектептерге жана КТБ ОЖларга натыйжалуу жана инновациялык окутууда санариптик технологияларды кантип колдонуп жаткандыгын талдоого жана баалоого жардам берүүчү өзүн-өзү баалоо боюнча онлайн курал: https://ec.europa.eu/education/schools-go-digital_en

жана кайра окутууну камсыздоо болушу керек. Мындан тышкары, окутуу жана кайра окутуу маселелеринен тышкары аталган альянс бир катар башка иш-чараларды ишке ашырышы керек, мисалы, айлы жергесинде өмүр бою билим алуу боюнча окутуу жумалыгын уюштуруу жана өткөрүү же калктын арасында өмүр бою билим алуу маданиятын калыптандыруу. Мамлекеттик окутуу провайдерлеринин чектелген потенциалын эске алуу менен жеке окутуу секторунун потенциалын баалоо жана алардын ролун күчөтүү сунушталат.

Айыл жергесин өнүктүрүү боюнча интервенциялардагы көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча компонентти күчөтүү

Региондорду жана айыл жергесин өнүктүрүү максаттары үчүн иш-чаралар жана бөлүнүүчү финансылык каражаттар системалуу болушу керек жана өзүнө көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча компоненттерди камтууга тийиш, бул билим алуунун жана окуунун жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет, аны башталгыч КТБ системасынан башка системада да алса болот. Окутуунун ар кандай ыкмаларын, анын ичинде аралыктан билим берүүнү, орто билим берүү жана КТБ системасында компетенттүүлүккө багытталган окутууну айкалыштырган инновациялык жана ийкемдүү мамилени колдонуу мүмкүнчүлүгүн кароо сунушталат. Ошондой эле, өзгөчө көңүлдү инфраструктураны өнүктүрүү маселелерине буруу зарыл.

Билим берүү жана окутуу системасы айыл жергесинде жашаган калк үчүн дээрлик жагымдуу болушу үчүн КТБ системасындагы окутуу программаларынын тизмесин кеңейтүү зарыл, башкача айтканда салттуу окутуу программаларынын катарына башка программаларды кошуу керек. КТБ ОЖнын инженердик-педагогикалык курамы жана билим алуучулар ишканаларда жана иш берүүчүлөрдүн уюмдарында практикалык окуудан өтүшү керек жана аталган демилге колдоого алынып, стимул берилүүгө тийиш.

Көндүмдөрдү өнүктүрүү программаларынын жеткиликтүүлүгү жана аларды аяктоо боюнча колдоо көрсөтүү боюнча кызматтарды жакшыртуу

КТБ системасындагы билим алуучулардын кетүүсүнүн жогорку үлүшүнө, ошондой эле сырттан окууга байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү максатында билим алуучуларга жана алардын үй-бүлөлөрүнө колдоо көрсөтүү боюнча кызматтарды жакшыртуу зарыл. Консультация берүү жана кесиптик багыт берүү аярлуу топто жеткиликтүүлүктү жакшырта алат жана мектептерден жана КБОдон кетип калууну алдын алат. Окутуу боюнча кошумча колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүктөрү аталган багытта маанилүү ролду ойношу мүмкүн. Калктын аярлуу катмарына финансылык колдоо көрсөтүү схемасын пилоттук негизде ишке киргизүү сунушталат, ал сабакка катышууга оң таасирин тийгизет.

Жумушсуздарды окутууга карата ресурстарды бөлүп берүүнүн натыйжалуулугун талдоо жана эмгек рыногундагы активдүү чаралар үчүн каражаттарды көбөйтүү зарыл, өзгөчө аярлуу топторду окутуу жана кесиптик багыт берүү үчүн. Ошондой эле, КТБ системасында калктын аярлуу катмарынын катышуусу жөнүндө маалыматтарды чогултуу жана мониторинг жүргүзүү маселелерине көңүл буруу зарыл. Учурда колдонулуп жаткан мамиле аярлуулукту кууш багытта гана аныктоого негизделген³.

³ Ден соолугунун өзгөчө керектөөлөрү бар жана жетим студенттер боюнча гана маалымат бар. Жада калса ушундай чектелген маалыматтын жеткиликтүүлүгү билим берүүнүн калган кичи секторлорунда да төмөн.

Жумушсуз калкты окутуу үчүн бөлүнүүчү ресурстарды колдонуунун натыйжалуулгун талдоо жана эмгек рыногу боюнча активдүү чараларды ишке ашырууга карата каражаттарды көбөйтүү, ошондой эле калктын аярлуу катмарын окутуу жана кесиптик багыт берүүнү жогорулатуу сунушталат.

1. КИРИШҮҮ

1.1 Баалоо жөнүндө кыскача маалымат

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү амбициялуу узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү максаттар жазылган өнүгүүнүн жаңы моделин аныктады. Өлкө Улуу Жибек Жолунда санариптик хаб болууну каалайт, ошол эле учурда жаңы экономика жаратылыш менен гармонияда өнүгөт, кошумча жогорку баадагы продуктулар жана товарлар чыгарылат, ошондой эле өлкө бизнес жана инвесторлор үчүн жагымдуу болот.

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясына ылайык *«Кыргызстан экономиканы өнүктүрүү деңгээли боюнча калктын жан башына улуттук дүң продукттун (УДП) көлөмү боюнча кирешеси ортодон жогору болгон дүйнөнүн өлкөлөрүнүн тобуна кириши керек»*. (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-жыл). Ошондой эле, келечектеги жыйырма жылга карата стратегия адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы жаңы артыкчылыктарды аныктайт.

Анын негизинде ЕБФнын баалоосунун жыйынтыктары заманбап болуп саналат жана маанилүү ролду ойнойт. Башкача айтканда, баалоонун жыйынтыктары ишке ашырылып жаткан реформаларда, иш-чаралардын дизайнында артыкчылыктарды аныктоого, ошондой эле билим берүү жана окутуу маселелери боюнча чечимдерди кабыл алууда жардам берет.

ЕБФнын баалоосу документтерди бардыгын камтыган кабинеттик талдоо жүргүзүүгө негизделген. Баалоонун жүрүшүндө улуттук эксперттер тарабынан даярдалган Турин процесси боюнча улуттук отчет (улуттук отчеттуулук алкагы – УОА) камтыган маалыматтар колдонулду⁴. Жүргүзүлгөн башка изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына талдоо жүргүзүлдү, учурдагы отчетто талкуулоо зарыл болгон кыскача сереп келтирилген тематикалык документ даярдалды. Отчет ЕБФнын жана Кыргызстандын эксперттеринин колдоосу менен, ошондой эле өлкөнүн билим берүү жана окутуу маселелерине тартылган улуттук негизги тараптардын катышуусу менен аягына чыгарылды.

Бул отчетту даярдоо мезгили Борбордук Азия боюнча ЕСтин жаңы стратегиясын жана 2021-2027-жылдарга «Коңшулар жана тышкы дүйнө» тышкы саясий ишмердүүлүгү боюнча ЕСтин

4 2018-2020-жылдарды камтыган Турин процесси боюнча улуттук отчет 2019-жылдын апрель айынан ноябрь айына чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин, Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы Башталгыч кесиптик билим берүү агенттигинин, Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин жана жарандык коомдун эксперттеринен турган улуттук эксперттер тобу тарабынан даярдалган. Улуттук эксперттер тобу маалыматтарды топтоп, кызыкдар тараптардын катышуусу менен фокус-топтордо талкуулоолорду уюштурган. Отчет улуттук өнөктөштөргө 2020-жылдын январь айында презентацияланган. Отчет менен шилтеме боюнча өтүп, таанышууга болот: <https://openspace.etf.europa.eu/trp/torino-process-2018-2020-kyrgyzstan-national-report>. (ушул отчетто көрсөтүлгөн улуттук отчеттуулук алкагы).

Программасынын алкагында жаңы муундун финансылык түзүмүн иштеп чыгуу мезгилине дал келет.

Ошондой эле, ЕБФ тарабынан жүргүзүлгөн баалоолордун алкагында аталган отчет толук жана бардыгын камтыган болуп саналбайт. Башкача айтканда, Кыргызстан боюнча улуттук отчет өзүнө адам капиталын өнүктүрүү жана колдонуу жаатындагы деталдуу баяндаманы камтыйт, ал эми бул отчетто ЕБФ биринчи кезекте чечүүнү сунуштаган чакырыктарга басым жасалат.

1.2 Өлкө жөнүндө кыскача маалымат

Глобалдык чакырыктарга дуушар болуп жаткан өнүгүп келе жаткан өлкө

Кыргызстандын калкы 6.5 миллион адамды түзөт, ошондой эле жакынкы он жылда калктын санынын болжолдуу түрдө 1 миллионго өсүүсү күтүлгөндүгүн белгилей кетүү керек. Кыргызстан кирешеси ортодон төмөн болгон өлкө, анда калктын көп бөлүгү айыл жергесинде жашайт. Кыргызстанда экономиканын үстөмдүк кылуучу тармактары болуп кызматтарды көрсөтүү, пайдалуу кендерди казуу, айыл чарба саналат, өлкө башка өлкөлөрдө жашаган эмгек мигранттары тарабынан жиберилүүчү акчалай которуулардан көз каранды⁵.

Өлкө 30 жыл мурда Советтер союзунун тарашы менен көз карандысыздыкка ээ болгондуктан, ошол учурдан бери көптөгөн сандагы реформалар жүргүзүлгөн. Кыргызстан өзүн демократиялык өлкө катары жарыялаган региондогу биринчи өлкө болгон жана өлкөнү ушул үчүн «Борбордук Азиядагы Швейцария» деп аташкан (Carnegie, 2016). Кыргызстан кайрадан көз карандысыз деп жарыяланган өлкөлөрдүн ичинен Дүйнөлүк соода уюмуна (ДСУ) кирген биринчи өлкө. 2015-жылы Кыргызстан Евразиялык экономикалык союзга (ЕАЭС) кирген, ал акыркы бир нече жылдын ичинде экономиканын өсүүсүнө алып келди (жылына ИДПнын 40% жакыны, болжолдуу түрдө ЕСке салыштырмалуу эки эсе жогору). 2019-жылдын 3 кварталында ИДПнын реалдуу өсүүсү 6,1%га жеткен, негизинен тоо-кен казуу жана кайра иштетүү тармактарынын көрсөткүчтөрүнүн өсүүсүнүн эсебинен. Бюджеттин тартыштыгы 2018-жылы ИДПнын 1.3% чейин (2017-жылы 4,6%дан) төмөндөгөн, бул мамлекеттин карызынын жалпы көлөмүнүн ИДПнын 56% чейин кыскаруусунун себеби болду (ЕРӨБ, 2019-ж). Мамлекеттин карызынын олуттуу бөлүгүн Кытайга болгон карыз түзөт, башкача айтканда тышкы карыздын жалпы суммасынын 40%дан ашыгы. Ушундан улам Кыргызстан карызга байланыштуу тобокелдикке дуушар болуучу, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн тизмесине киргизилген, анткени өлкөнүн көптөгөн чет өлкөлүк кредиттери бар (ЭКӨУ, 2019-ж).

Акыркы жылдары бизнес жүргүзүү үчүн шарттар жакшырды. Дүйнөлүк банктын «Бизнес жүргүзүү 2020» отчетуна ылайык Кыргызстан бизнес жүргүзүү үчүн шарттарды дээрлик жакшырткан 20 өлкөнүн тизмесине кирген, 190 өлкөнүн ичинен 80-орунду ээлейт (Дүйнөлүк Банк, 2019-ж).

Кыргызстан дээрлик ачык экономикасы менен өлкө болуп саналат, бирок тышкы да, ошондой эле ички да күтүүсүз өзгөрүүлөргө дуушар болорун белгилей кетүү керек (ЭКӨУ, 2019-ж). 2020-жылы ИДПнын туруктуу өсүүсү уланат деп күтүлгөн, бирок оң таасирдүү макроэкономикалык тенденцияга тышкы факторлор таасир этти. Инфляциянын деңгээли төмөндөдү (2017-жылы 3,2%дан 2018-жылы 1,5%га чейин) жана борбордук банктын - 5-7% көрсөткүчтөрүнөн төмөн деңгээлде калууда. Эки өлкө – Россия жана Казахстан менен соода мамилелеринен көз карандылык, башкача айтканда өлкөнүн товар жүгүртүүсүнүн 99% ЕАЭС өлкөлөрүнө туура келет

⁵ Дүйнөлүк Банктын ачык маалыматтарынын негизинде: <https://data.worldbank.org/>

(УОА А.1.1., 2020-жыл), өлкө үчүн бул өлкөлөрдөгү экономиканын төмөндөшүнө байланыштуу тобокелдиктерге алып келет. Ошондой эле, эмгек мигранттары тарабынан жиберилүүчү акчалай которуулардан көз карандылык Россиядагы өсүүнүн начарлашына байланыштуу терс таасир жөнүндө билдирүүдө. 2019-жылдын алгачкы 8 айында акчалай которуулардын таза көлөмү 12%га төмөндөгөн (ЕРӨБ, 2019-ж).

Жыйынтыгында COVID-19 пандемиясы Кыргызстандын экономикасына терс таасирин тийгизерин белгилей кетүү зарыл, тактап айтканда акчалай которуулардын көлөмүнүн төмөндөшүнөн, ички сурамдын чектелгендигинен жана эл аралык сооданын токтошунан улам (Focus Economics, 2020-жыл). Туруктуу өсүүнүн ордуна ЭВФнын божомолдору боюнча ИДПнын реалдуу өсүүсү 2020-жылы 4%га кыскарат (жылдык пайыздык өзгөрүү), ошондой эле жогорку деңгээлдеги инфляция күтүлүүдө – жылдык пайыздык өзгөрүү 10%дан ашуунду түзөт (ЭВФ, 2020-жыл).

Аталган контекстте салыктык келип түшүүлөрдүн кыскаруусу күтүлүүдө, мында керектүү чыгымдар мамлекеттик бюджетке олуттуу күч келүүсүнө алып келет. Бул өз кезегинде адам капиталын өнүктүрүүгө, анын ичинде билим берүү жана окутуу секторуна карата бөлүнүүчү каражаттардын көлөмүнө таасир этет. Демек, бул этапта адам капиталын өнүктүрүү экономиканы калыбына келтирүү максаттары үчүн кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү келечекке карай саясаттарда өнүгүүнүн артыкчылыктуу багыты болушу керек.

ЕС менен мамилелерди жана өнөктөштүктү чыңдоо

Өлкөнүн экономикасы негизинен Евразиялык экономикалык союзга (ЕАЭС) багытталгандыгына карабастан, акыркы жылдары Кыргызстан менен ЕСтин ортосунда кызматташуулар жана экономикалык өз ара мамилелер ийгиликтүү өнүгүүдө. Кыргызстан ЕСтин 133-эң ири соода өнөктөшү болуп саналат (212 өлкөнүн ичинен), ал ЕС үчүн соодада оң таасирдүү баланскa алып келүүдө (ЕК, 2020-ж). Кыргызстан преференциялардын жалпы системасын колдонуудан пайда алууда (ПЖС+), анын эсебинен ЕС менен Кыргызстандын ортосундагы учурдагы жылдык товар жүгүртүү 400-500 миллион еврого бааланууда (ЕТБК, 2020)⁶.

Кыргызстан менен ЕСтин ортосундагы кол коюлган өнөктөштүк жана кызматташууну жакшыртуу боюнча макулдашууга, ЕСтин Борбордук Азия боюнча жаңы стратегиясына ылайык соода жана экономикалык мамилелер кызматташуунун эң маанилүү чөйрөлөрүнүн бири катары каралат, ал өнүгүү үчүн олуттуу потенциалга ээ. Соодадан тышкары кызматташуунун башка маанилүү багыттары болуп сот адилеттиги, эркиндик жана коопсуздук, тышкы саясат жана коопсуздук саясаты, ошондой эле саясат жаатындагы кызматташуу жана реформалар (анын ичинде адам укуктары жана туруктуу өнүгүү) саналат.

2019-жылы саясаттын башка негизги 24 багыты боюнча кызматташуу жакшыртылган, анын ичинде жумуштуулук жана социалдык коргоо маселелери, билим берүү системасын, жаштарды жана изилдөөчүлүк потенциалды өнүктүрүү системасына байланыштуу маселелер (ЕТБК, 2019). Келерки мезгилде ЕС жогоруда аталган багыттар боюнча финансылык жана техникалык колдоо көрсөтүүнү улантууга даяр.

⁶ ПЖС+ Кыргызстандын экономикасын кандайдыр тарифтик жана салыктык алымдарды колдонбостон, ЕСтин базарларына 6200 аталыштагы продукттарды экспорттоонун эсебинен жакшыртууга жардам берүүдө (ЕТБК, 2020). Аталган демилгенин максаты болуп өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө туруктуу өнүгүүнү камсыздоого колдоо көрсөтүү жана диверсификациянын жоктугунан жана ЕСке продукцияны экспорттоодо эл аралык соода системасына интеграциялоо жетишсиз болгондугунан улам аярлуу өлкөлөргө тийиштүү башкарууну камсыздоодо колдоо көрсөтөт.

Кыргызстан ЕСтин олуттуу бюджеттик колдоосуна ээ болууда, ал КРдин⁷ билим берүү секторуна, ошондой эле социалдык коргоо секторуна колдоо көрсөтүүгө багытталат. Андан тышкары, 2015-2019-жылдары өлкө ЕСтин Эрасмус + программасына активдүү катышкан жана ЕСтин Борбордук Азия билим берүү платформасынын активдүү катышуучусу болуп саналат. Өлкө ЕСтен өнөктөштөр менен биргеликте билим берүү системасын жакшыртуу, жогорку билим берүү системасын, КТБны модернизациялоо, саясий диалогду чыңдоо, тажрыйба алмашуу, регионалдык жана эл аралык кызматташуу, ошондой эле тематикалык талдоолор жана серептер жаатындагы маселелер боюнча иш алып барат.

1.3 Стратегиялык контекст

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы инсанды, үй-бүлө институтун жана коомду өнүктүрүүгө, экономикалык бакубатчылыкка жана айлана-чөйрөнүн сапатына, ошондой эле мамлекеттик башкарууга басым жасайт. Өлкө алдына руханий баалуулуктар жана бири-бирине, үй-бүлөгө, жаратылышка болгон мамиле материалдык жыргалчылыкка караганда жогору болгон өзүнүн маданиятына таянуу менен өнүгүүнүн жаңы моделин коюуда. *Стратегия биринчи кезекте адамдын өнүгүүсү үчүн, биздин өлкөдө жашаган ар бир адамдын потенциалын ачууга, анын бакубатчылыгын камсыздоого багытталган* (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-жыл).

Ошол эле учурда стратегияга ылайык өлкөнүн экономикасы бардык тышкы күтүүсүз өзгөрүүлөргө туруктуу болот. Экономиканын өнүгүүсүнүн деңгээли боюнча Кыргызстан калктын жан башына улуттук дүң продукттун (УДП) көлөмү боюнча кирешеси ортодон жогору болгон дүйнөнүн өлкөлөрүнүн тобуна кириши керек жана өнүгүү үчүн тышкы карыз алууларды жана өздүк ресурстарды пайдалануунун ортосунда алгылыктуу балансты табуу керек. *Карыз алуу саясаты дүйнөнүн бир да өлкөсүнөн ашкере көз карандылыкка жол бербегендей кылып түзүлөт.*

Мамлекеттин экономикалык саясаты иш менен камсыз кылууга, туруктуу кирешеге, өндүрүмдүү жумушчу орундарды түзүүгө, ишкерлер үчүн чындыгында жагымдуу шарттарды түзүүгө, инновациялык жана жаратылыш ресурстарын үнөмдөөчү технологияларды колдонууга багытталат. Саясатты өнүктүрүүнүн артыкчылыгы болуп экономиканы санариптештирүү жана маалыматтык технологияларды бардык жерде, анын ичинде өндүрүштө жана башкарууда колдонуу саналат.

Амбициялуу максаттар бир катар орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү милдеттер менен чыңдалган, мисалы, 2040-жылга карата калктын жашоо узактыгын 80 жашка чейин жогорулатуу же 2023-жылга карата ар бир үй-бүлөнүн бир айлык кирешеси 450 АКШ доллары деңгээлинде болушу керек. Кыргыз Республикасынын эл аралык рейтингдердеги көрсөткүчтөрү жакшырат. 2023-жылга карата Кыргызстан “Бизнес жүргүзүү” рейтинги боюнча дүйнөнүн мыкты 40 өлкөсүнүн катарына кириши керек, Глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк индекси боюнча - алдыңкы 7 өлкөнүн катарына, Глобалдык бактылуулук индекси боюнча – алгачкы 30 өлкөнүн катарына кириши керек. Коорупция менен күрөшүүгө байланыштуу Өкмөт 2023-жылы Transparency International индекси боюнча 50 өлкөнүн катарына кирүүнү пландоодо.

2040-жылга карата өзүнүн аракеттерүү үчүн жоопкерчилик тарта турган, сергек жашоого умтулган билимдүү болгон инсандын жаңы имиджи түзүлөт. Аталган максаттар билим берүүнү өнүктүрүүнүн жаңы стратегиясында да чагылдырылган. Көңүлдүн борборунда инсанды өнүктүрүү, анын

⁷ https://eeas.europa.eu/delegations/kyrgyz-republic/83128/budget-support_en

практикалык билимдерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү болууда. Билим берүү санариптик технологияларды кеңири жана бардык жерде колдонууга негизделет жана чыныгы жашоодогу көйгөйлөрдү жана чакырыктарды чечүүнүн айланасында түзүлөт. Ар бир жаран сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Негизги факторлордун бири болуп билимди өнүктүрүү жана деңгээлин жогорулатуу жана кадрларды кесиптик даярдоо саналат.

2023-жылдарга чейин өнүктүрүүнүн орто мөөнөттүү артыкчылыктары өзүнө мектепке чейинки билим берүү менен бардыгын камтууну, орто мектептерде интернеттин («Келечектин мектеби») жана жогорку билим берүүнүн (университеттердеги өндүрүштүк системаларды кошуу менен) сапатын жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатууну, КТБ системасы менен эмгек рыногунун ортосундагы кызматташууну жана тыгыз байланышты жакшыртууну, мигранттарга колдоо көрсөтүүнү камтыйт. Калкка жана эмгек мигранттарына жогорку сапаттагы билим берүү калктын кирешесинин деңгээлинин өсүүсүнүн туруктуулугун камсыздоо үчүн чаралардын бири болуп саналат (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-жыл).

2. АДАМ КАПИТАЛЫ: ЖЕТИШКЕНДИКТЕР ЖАНА ЧАКЫРЫКТАР

2.1 Кыскача сереп

Кыргызстан адам капиталын өнүктүрүү (АКӨ) жаатында бир катар көйгөйлөргө дуушар болууда. Негизги чакырыктардын тизмеси УОАда берилген маалыматтын негизинде даярдалган жана өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Жакырчылыктын деңгээлин кыскартуу аркылуу өлкөнүн улуттук дүң кирешесин жогорулатуу;
- Айыл менен шаар жергелеринин ортосундагы регионалдык айырмачылыктар жана теңсиздик;
- Формалдуу эмес экономика, ошондой эле туруктуу эмес жана божомолдонбогон формалдуу эмгек рыногу;
- Олуттуу эмгек миграциясы, тиешелүү түрдө билимдердин/кадрлардын кетүүсү, ошондой эле акчалай которуулардан көз карандылыктын жогору болушу;
- Өзүнө билим берүү жана окутуу секторун камтуучу өкмөттү санариптештирүүнүн амбициялуу планы.

Жогоруда аталган чакырыктардын көбү өлкөдөгү адам капиталынын деңгээлин жана сапатын жогорулатуунун зарылдыгын көрсөтөт. Билим берүү жана окутуу системасында айрым көрсөткүчтөр боюнча оң динамика байкалгандыгына карабастан (мисалы, калктын аярлуу катмары үчүн билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүнүн жакшыруусу, КТБ системасы үчүн каржылоонун жогорулашы), башка багыттар боюнча терс динамика байкалууда, алардын кээ бирлери боюнча абал туюк чөйрөдө, мисалы, формалдуу эмес жумуштуулуктун деңгээлинин өсүүсү, жүргүзүлүп жаткан реформалардын туруктуулугун камсыздоодогу олуттуу көйгөйлөр, ресурстардын жана потенциалдык жетишсиздиги, санариптик трансформация жолундагы көптөгөн тоскоолдуктар, КТБнын төмөн имиджи жана сапаты, КТБ системасындагы окутууну эмгек рыногундагы керектөөлөргө ылайык келтирүү жаатындагы түзүмдүк өзгөрүүлөрдүн темпинин жай болушу, КТБ системасындагы начар өнүккөн социалдык өнөктөштүк жана иш берүүчүлөрдү тартуунун начардыгы.

Бул көйгөйлөрдүн жана чакырыктардын көбү КР Өкмөтүнүн стратегиясында жазылган өнүктүрүүнүн амбициялуу максаттарына карама-каршы келет жана узак мөөнөттүү аракеттерди талап кылат. Айрымдар токтоосуз саясий аракеттерди көрүүгө чакырууда, тактап айтканда Кыргызстандын жаш мууну Өкмөттүн алдында жогорку даражадагы талаптарды коюуда.

2.2 Адам капиталын өнүктүрүүнүн индикаторлорундагы жана натыйжаларындагы кенемтелер

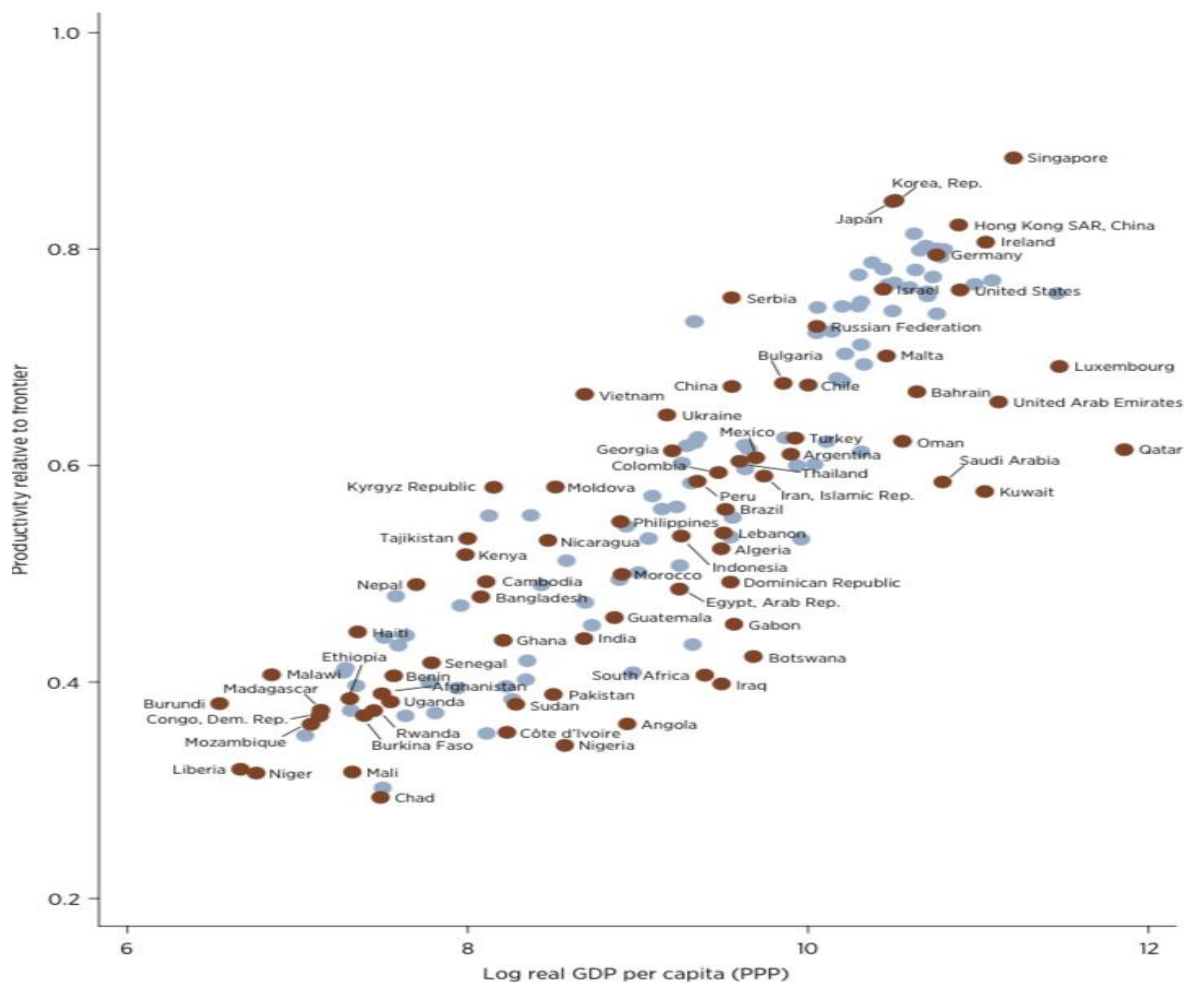
Адам капиталын өнүктүрүү – чоң эмес процесс, бирок бөлүштүрүүдөгү теңсиздик

Кызматташуу боюнча кеңештин отурумунда Кыргыз Республикасынын Экономика министри «Кыргызстан деңизге чыгууга мүмкүнчүлүгү жок, ресурстары чектелген өлкө болгондугун

эске алуу менен биз адам капиталын өнүктүрүүгө басым жасайбыз», - деп белгиледи (АКИпресс, 2018-жылдын 17-октябры).

2018-жылдын аягында чыгарылган Дүйнөлүк банктын Адам капиталынын индекси (АКИ) ылайык⁸ дүйнөнүн 157 өлкөсүндө адам капиталын өнүктүрүү боюнча натыйжаларда олуттуу кеңемтелер аныкталган, Кыргызстан 75-орунду ээлеген, башкача айтканда жалпы рейтингдин ортосунда.

1-ДИАГРАММА: АДАМ КАПИТАЛЫНЫН ИНДЕКСИ (2018)

Булак: Дүйнөлүк Банк, 2018-ж,
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33252.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

БУУӨПтүн⁹ негизги индикаторуна ылайык Кыргызстанда адам капиталын өнүктүрүү жай, бирок туруктуу жакшырууда. 1990-жылдан 2017-жылга чейинки мезгилде жакшыруулар кийинки

⁸ АКИ саламаттыктын жана билим берүүнүн ролу өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө кандай таасир этерин жана балдардын бүгүнкү күндөгү саламаттыгындагы жана билиминдеги кеңемтелер кийинки жумушчулар муунунун эмгек өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтө тургандыгын баалоого мүмкүндүк берет (Дүйнөлүк банк, 2018, 2018, 2019-гг.). Аталган индекс Дүйнөлүк банктын адам капиталын өнүктүрүү боюнча долбоорунун алкагында иштелип чыккан, адамдарга мындан да көбүрөөк масштабдуу жана натыйжалуу инвестицияларды ишке ашырууну тездетүүгө чакырылган глобалдык демилге - www.worldbank.org/humancapitalproject

⁹ Адамдын өнүгүүсү индекси (АӨИ) адам капиталын өнүктүрүүнүн негизги 3 багыты: саламаттык жана узак өмүр, билим алуунун жеткиликтүүлүгү, жашоонун татыктуу деңгээли боюнча өлкөнүн жетишкендиктерин өлчөөгө мүмкүндүк берүүчү

көрсөткүчтөр боюнча байкалууда: билим алуунун жеткиликтүүлүгү, жашоо шарты жана жашоо узактыгы/саламаттык, башкача айтканда көрсөткүч 8.8%га жогорулады (0.61ден 0.67ге чейин) (Дүйнөлүк банк, 2019-ж.). Кыргызстан адам капиталын өнүктүрүүнүн орточо категориясында төмөнкү позицияны ээледі (2018-жылдын статистикалык маалыматтарына ылайык 189 өлкөнүн ичинен 122-орун), башкача айтканда Тажикистандын позициясынан жогору, Өзбекстандын позициясынан төмөн (БУУӨП, 2018).

1990-2017-жылдары туулгандан өмүрүнүн узактыгы Кыргызстанда 4,8 жылга чейин жогорулаган, мектепте окуган жылдардын орточо саны 2,3 жылга, билим алган жылдардын орточо саны 1,4 жылга жогорулаган. Бирок, Кыргызстандын улуттук дүң кирешеси (УДК) калктын жан башына ушул эле мезгилде 4,8%га кыскарган (БУУӨП, 2018).

Бирок, өлкө боюнча адам капиталын өнүктүрүү жаатында ресурстарды бөлүштүрүүнүн теңсиздигин баалоо үчүн түзөтүүчү коэффициентти колдонгондон кийин АӨИ 0,066га чейин төмөндөгөн – башкача айтканда, теңсиздиктен улам өлкө адамдын өнүгүүсү индексинде 9,8% жоготуп жактандыгын белгилей кетүү керек. Бул Европа жана Борбордук Азиядагы көрсөткүчтөргө (11,7%) салыштырмалуу азыраак, башкача айтканда АӨИ боюнча орточо категорияга (25.1%) киргизилген өлкөлөрдүн ичинен жоготуу орточо (БУУӨП, 2018). Теңсиздикке, билим алуунун жана окутуунун жеткиликтүүлүнө байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү олуттуу өзгөрүүлөргө жана жакшырууларга алып келет.

Үч көрсөткүч: репродуктивдүү саламаттык, укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү, ошондой эле эмгек рыногу боюнча эркектер менен аялдардын ортосундагы жетишкендиктер боюнча мүмкүнчүлүктөрдөгү теңсиздикти чагылдыруучу гендердик теңсиздик индекси боюнча 2017-жылы Кыргызстан 160 өлкөнүн ичинен 91-орунду ээлеген (БУУӨП, 2018), башкача айтканда Тажикистан жана Өзбекстандан артта калууда.

Жыйынтыгында, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2015-жылы БУУнун бардык мүчө-өлкөлөрү тарабынан кабыл алынган Туруктуу өнүгүү программасы 2030 бир бөлүгү болуп саналган Туруктуу өнүгүү максаттарына (ТӨМ) жетишүүнү жактагандыгын билдирет.

2.3. Мамлекеттик башкаруудагы көйгөйлөр өнүгүү процессин жайлатууда

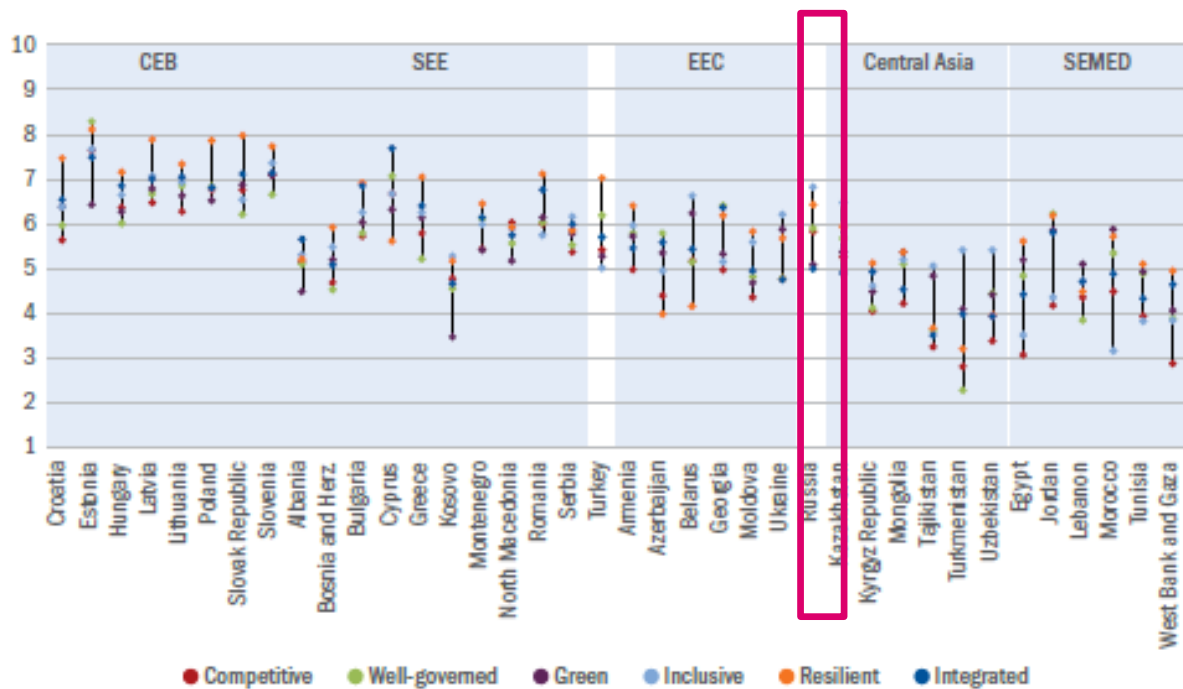
Туура эмес мамлекеттик башкаруу рынокторго зыян келтириши мүмкүн жана өлкөдөгү капиталды жана эмгек рыногун натыйжасыз бөлүштүрүүгө алып келет. Начар башкаруу да калктын бакубатчылыгына, өсүүсүнө жана мамлекеттик институттарга ишенүүсүнүн деңгээлине, ошондой эле калктын өлкөдөн кетүүнү каалоосуна таасирин тийгизет (ЕРӨБ, 2019). ЕРӨБдүн өтүү процесстери жөнүндө жакында жарыялаган докладына ылайык Кыргызстанда экономиканын өнүккөн тармактарында да, ошондой эле жаңы түзүлүп жаткан рынокторунда да мамлекеттик башкаруудагы туруктуу сакталып келүүчү кенемтелер байкалууда. Башкаруудагы аталган кенемтелерди жокко чыгаруу экономиканын тармактарынын олуттуу өсүүсүнө жана өнүгүүсүнө алып келет, инновацияларды өнүктүрүүгө салым кошот, өлкөнүн калкы өзүн бактылуу сезет жана өлкөдөн кетүүнү каалабай калат (ЕРӨБ, 2019).

адамдын жашоо деңгээлинин комплекстүү көрсөткүчүн билдирет. Баалоодо 1 эң өнүккөн өлкөнү билдирет. Саламаттык жана узак өмүр жашоонун узактыгы менен өлчөнөт. Билим алуунун жеткиликтүүлүгү эрезеге жеткен калкты окутуунун орточо узактыгы менен бааланат (б.а. 25 жана андан жогору курактагы калктын билим алган жылдарынын орточо саны), окутуунун жана билим алуунун жеткиликтүүлүгү мектеп курагындагы балдарды окутуунун күтүлүүчү узактыгы менен бааланат, башкача айтканда мектеп курагындагы балдар ээ боло турган окутуу жылдарынын жалпы саны, камтуунун үлүшүнүн басымдуулук кылуучу тенденциясы баланын өмүрү бою бир эле деңгээлде калган шартта (БУУӨП, 2018).

Мындан тышкары, акыркы жылдары киреше деңгээлин жакындатуу боюнча көрсөткүч кыскарган. 37 өлкөнүн маалыматтарынын салыштырма талдоосу кирешенин деңгээлин жакындатуу боюнча G-7 орточо маанисине жетишүү үчүн колдонулуучу убакыттын узактыгы боюнча шкаланын жогорку бөлүгүн ээлейт (Кыргызстандан кийин Египет жана Косово турат). Кыргызстанга кирешенин деңгээлин жакындатуу боюнча G-7 орточо көрсөткүчүнө жетишүү үчүн 120 жылга жакын убакыт талап кылынат, башкача айтканда бир нече муун. Кирешенин деңгээлин жакындатуу боюнча орточо көрсөткүчкө жетишүү үчүн Кыргызстандагы башкаруу боюнча учурдагы дивиденддер жетишсиз, анткени олуттуу өзгөрүүлөр байкалган эмес (ЕРӨБ, 2019).

ЕРӨБдүн өтүү процессинин сапаты боюнча жалпы баалоосуна ылайык (төмөндөгү 2-диаграмма)¹⁰ 2018-2019-жылдары Кыргызстан 4 багыт боюнча өзүнүн көрсөткүчтөрүн кандайдыр бир даражада жакшырткан (атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, туура башкаруу системасы, туруктуулук жана интеграция) жана эки көрсөткүч боюнча өзүнүн позициясын сактады (жашыл жана инклюзивдүү).

2-ДИАГРАММА: ТУРУКТУУ БАЗАР ЭКОНОМИКАСЫНЫН 6 КӨРСӨТКҮЧҮ БОЮНЧА ӨТҮҮ ПРОЦЕССИНИН САПАТЫН БААЛОО

Source: EBRD.

Note: Scores range from 1 to 10, where 10 represents a synthetic frontier corresponding to the standards of a sustainable market economy.

Булак: ЕРӨБ, 2019-ж, <https://www.ebrd.com/transition-report> ЕРӨБ, Эскертүү: Баллдар 1ден 10го чейин коюлат, 10 синтетикалык чекти билдирет, тактап айтканда өлкөнүн туруктуу базар экономикасынын стандарттарына ылайык келүү.

¹⁰ Аталган баалоонун алкагында туруктуу базар экономикасынын 6 негизги сапаттык көрсөткүчү боюнча прогресс өлчөнөт — атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, туура башкаруу системасы, жашыл экономика, инклюзивдүүлүк, туруктуулук жана интеграция (ЕРӨБ, 2019).

Аны менен бирге өлкөнүн жарандарынын 95% калктын жумуштуулугунун жана бакубатчылыгынын төмөн болушу, өндүрүмдөрдүн жана кызматтардын баасынын жогору болушу боюнча көйгөйлөр, олуттуу миграция, башка социалдык көйгөйлөрдү чечүү боюнча мамлекеттик саясаттын натыйжасынын начар болушу тынчсыздандырат (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-жыл).

Бирок, ошол эле учурда жашоонун сапатын – анын ичинде кирешенин деңгээли, ишенимдин деңгээли же социалдык колдоону өлчөөчү Бактылуулук индекси боюнча өлкөнүн позициясы – туруктуу жакшырууда: 2016-жылы 96-орун жана 2019-жылы 153 өлкөнүн ичинен 74-орун (БУУ, 2020).

Адам капиталын өнүктүрүүгө таасирин тийгизүүчү башка тенденциялар жана факторлор

Эл аралык баалоолордун жыйынтыктары Кыргызстан адам капиталын өнүктүрүүгө таасирин тийгизүүчү бир катар кошумча чакырыктарга дуушар болуп жаткандыгын көрсөтүүдө.

Өнүктүрүүнү жана салым кошууну талап кылуучу жогорку демографиялык өсүү

Кыргызстан дээрлик демографиялык өсүүгө ээ, башкача айтканда калктын жаш бөлүгү 15 жаштан жашыраак жана калктын жалпы санынын 1/3 бөлүгүн түзөт. 2023-жылга карата бул көрсөткүч өсө баштайт жана 2050-жылга чейин өсүүсүн улантат (БУУ, 2018-жыл). Ушундан улам экономиканын артыкчылыктуу тармактарын потенциалдуу өстүрүүнүн эсебинен эмгек рыногун кеңейтүү үчүн мүмкүнчүлүктөр пайда болууда. Бирок, келечекте бул артыкчылыктан пайда алуу үчүн бүгүнтөн баштап адам капиталын өнүктүрүүгө жана калктын миграциясынын деңгээлин кыскартуу боюнча саясатты ишке ашырууга олуттуу каражаттарды салуу зарыл (БУУ, 2019).

Регионалдык айырмачылыктар жана кирешелердин теңсиздиги

Ички жана тышкы миграцияга карабастан, Кыргызстандын айыл жергесинде жашаган калктын үлүшү жогору бойдон калууда (калктын 64% жакыны; 2018-жылы өлкө 195 өлкөнүн ичинен 41-орунду ээлеген)¹¹. 2013-жылы айыл жергесиндеги экономикалык активдүүлүктүн деңгээли шаардагы калктын экономикалык активдүүлүгүнө караганда жогору болгон, бирок 2017-жылга чейин аталган көрсөткүч акырындык менен төмөндөй баштаган (УОА, Б.1.1, 2020). 2018-жылы Кыргызстандын айыл жергесиндеги калкынын 60% жогору бөлүгү жакыр калктын катарына кирген же жакырчылыкка дуушар болуу тобокелдигинин алдында калган (ЭАӨФ, 2020)¹².

Эмгек акынын деңгээлинде олуттуу айырмачылыктар байкалууда. 2018-жылы Республиканын эң жакыр региондорунда (Ош жана Баткен областтары) орточо эмгек акы (10 000 сом/120 евро) өлкөнүн эң бай региондору (20 000 сом Бишкек шаары жана Ысык-Көл областы) алуучу орточо эмгек акынын жарымынан азын түздү.

¹¹ Булак: <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/SP.RUR.TOTL.ZS/rankings>; Дүйнөлүк банктын кызматкерлеринин БУУнун Калктын жайгашуусу бөлүмүнүн маалыматтарынын негизиндеги эсептөөлөрү, Дүйнөлүк урбанизация перспективалары. Аныктама: Айыл жергесиндеги калк – бул улуттук статистикалык кызматтар тарабынан аныкталган айыл жергесинде жашаган адамдар. Аталган көрсөткүч калктын жалпы саны менен шаарда жашаган калктын санынын ортосундагы айырма катары эсептелет.

¹² Айыл чарабаны өнүктүрүү эл аралык фонду (2020). Кыргыз Республикасынын айыл жергесиндеги калкына инвестициялар, Рим, Италия. https://www.ifad.org/documents/38714170/40806265/kyrgyzstan_2018_web.pdf/c30b60ce-c1b0-46dc-8883-dbf40e12bf9c

2018-жылы үй чарбасын жана жумушчу күчтү интеграцияланган тандалма изилдөөлөр айыл жергесиндеги башталгыч жана орто кесиптик билими бар калктын жумушсуздугунун деңгээли жогорку билимге ээ калктын (УОА Б1.1, 2020) арасындагы жумушсуздуктун деңгээлинен жогору экендигин көрсөттү. Айыл жергесинде аялдардын арасындагы жумушсуздуктун деңгээли эркектердин арасындагыга салыштырмалуу 3 пайыздык пунктка жогору.

2018-жылы калктын акчалай кирешелеринин дифференциациясын өлкөнүн тургундарынын ортосунда абсолюттук түрдө бирдей бөлүштүрүүдөн кирешенин иш жүзүндө четтөөсү түрүндө калктын акчалай кирешелеринин дифференциациясын өлчөөчү (0 – толугу менен бирдей, 100 – толук бирдей эместик) Кыргызстан боюнча Джини коэффициенти 27.7 түздү (Дүйнөлүк банк, 2020), 2016-жылдан тартып аталган көрсөткүчтүн олуттуу жакшыруусу байкалууда. Ар кандай өлкөлөрдүн маалыматтарын салыштырма талдоонун жыйынтыгы боюнча Кыргызстанда теңсиздик коэффициенти башка өлкөлөргө салыштырмалуу төмөн, башкача айтканда Кыргызстан ЕСтин мүчө-өлкөлөрүнөн, ЕБФнын өнөктөш-өлкөлөрүнөн (анын ичинде Түркия), ошондой эле Россиядан, Кытайдан жана АКШдан ашууда.

Өлкөдөгү адам капиталынын санын жана деңгээлин жогорулатуу максатында учурдагы теңсиздикти инклюзивдүүлүктү камсыз кылуу жана сапаттуу билим алууга жана окутууга жеткиликтүүлүктү жакшыртуу аркылуу кыскартуу керек.

Климаттын өзгөрүүсүнүн алдында алсыздык жана анын терс кесепеттери

Туруктуу өнүгүү максаттарына (ТӨМ) жетишүүнүн прогрессин мониторингдөө боюнча отчет өлкө климаттын өзгөрүүсүнүн терс кесепеттеринин алдында дагы да болсо алсыз экендигин дагы бир жолу белгилөөдө. Эң аярлуу секторлор болуп суу ресурстары жана айыл чарба саналат. Терс кесепеттер айыл чарба экономикасын жана үй чарбасын өнүктүрүүгө, ошондой эле электр энергиясын экспорттоого да таасирин тийгизиши мүмкүн. Гидрометеорологиялык кырсыктарга өлкөнүн түштүк региону дуушар болот (Баткен, Жалал-Абад жана Ош областтары). 2017-жылы Кыргызстан Глобалдык климаттык тобокелдиктер индекси боюнча 52-орунду ээлеген, ал эми ар бир 100 000 тургунга өлүмдүн саны боюнча 11-орунду ээлеген (ЭӨКУ, 2019-ж).

Инновациялардын төмөн деңгээли жана коррупциянын жогору деңгээли

Дүйнөлүк интеллектуалдык менчиктик уюму жана башка институттар тарабынан колдонулуучу Инновациялардын глобалдык индекси ылайык 129 өлкөнүн инновацияларды өнүктүрүүсүнүн деңгээли өлчөнөт, акыркы бир нече жылда Кыргызстандын инновацияларды өнүктүрүү деңгээлинде кыйла термелүүлөр байкалууда. Аталган индикаторлор инновациянын деңгээлинин кеңири спектрин баалоого мүмкүндүк берет, анын ичинде саясий кырдаал, билим берүү, инфраструктура жана бизнес-сектордун өнүгүүсүнүн деңгээли. 2017-жылдын тартып Кыргызстан 5 позицияга (2019-жылы 95-орундан 90-орунга) 28,4 индекси менен жогору көтөрүлгөн (Корнелия университети, 2019), бирок буга карабастан, Кыргызстан рейтингдин эң төмөн позицияларында болгон өлкөлөрдүн тобунда калууда.

Кыргызстанда коррупцияны кабыл алуунун деңгээли жогору бойдон калууда, бирок 2016-жылдан тартып кандайдыр бир жакшыруулар байкалууда, тактап айтканда көрсөткүчтүн 12 пайыздык пунктка төмөндөшү. 2019-жылы Кыргызстан мамлекеттик сектордогу коррупциянын бизнес-сектор менен улуттук экспорттордун кабыл алуусунун деңгээлин баалоочу Коррупцияны кабыл алуу индекси боюнча 180 ичинен 126-орунду ээлеген (2016-жылы Кыргызстан 136-орунду ээлеген) (Transparency International, 2019).

Эмгек миграциясы – адам капиталын жоготуубу же финансылык капиталдын өсүүсүбү?

Кыргызстандын экономикасынын негизги феномени болуп эмгек миграциясынын чоң үлүшү саналат. 2015-жылдан 2020-жылга чейин Кыргызстанда таза миграциянын терс коэффициенти байкалууда – ар бир 1000 адамга 3.2 мигрант минус (ЭМУ, 2020). Бул маселе боюнча так маалыматтардын жоктугуна карабастан, бар болгон эсептөөлөр боюнча 2018-жылы эмгек миграциясында 700 000ге жакын адам болгон (Кыргызстандын жалпы калкынын 11%) (УОА А.3.2, 2020). Мындан тышкары, акчалай которуулар ИДПнын 1/3 бөлүгүн түзөт (2019-жылы ИДПнын 28,5%)¹³, башкача айтканда акчалай которуулар өлкөнүн экономикасында негизги ролду ойнойт.

Калкты өлкөдөн ар кандай максаттар менен кетүүгө мажбур кылган негизги факторлор болуп саясий туруксуздук, коррупциянын жогорку деңгээли, ошондой эле өлкөнүн начар экономикалык ишмердүүлүгү саналат (УОА Б.1.3, 2020). Винокуровдун отчетуна ылайык (2013-жыл) өлкөнүн экономикалык көрсөткүчтөрүнүн төмөндөшү түздөн-түз эмиграциянын өсүүсү менен байланыштуу, башкача айтканда улуттук дүң кирешенин 1%га төмөндөшү эмиграциянын 0.65-0.77 %га жогорулашына алып келет. Ошондой эле, калктын башка өлкөгө көчүп кетүүнү каалоосу регионду өнүктүрүүнүн деңгээли менен байланыштуу экендигин белгилей кетүү керек (Винокуров, 2013-жыл. Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институту, 2015-жыл). Өлкөнүн эң жакыр түштүк аймактарынын тургундары эмиграцияга көбүрөөк жөндөмдүү. Айрым аймактарда, мисалы, Баткен областында калктын дээрлик 35% ишке жөндөмдүү куракта Россияга кетишкен же ал жакта иштөө тажрыйбасына ээ.

Аталган социалдык-экономикалык феномен өлкөнүн экономикасынын учурдагы жана келечектеги абалына, социалдык-маданий тенденцияларга, ошондой эле адам капиталына олуттуу таасир эткендигине карабастан, бул көрүнүшкө изилдөөлөрдү жана талдоо жүргүзүү көз карашынан көңүл жетиштүү бурулбай жаткандыгы таң калтырат. Тиешелүү түрдө кайсы аспектилер үстөмдүк кыларын аныктоо татаал – оңбу же терспи, жада калса адам капиталына карата жыйынтыктар аныкталбаган болууда.

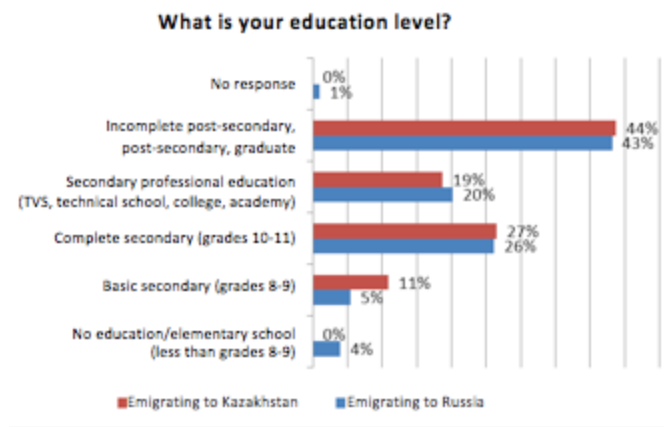
Бир жагынан өлкөнүн чегинен тышкары иштеген адамдардын саны боюнча бааланган кадрлардын жана билимдердин кетүүсү адам капиталына карата эмиграциянын терс таасирин көрсөтүүдө. Ошондой эле, эмгек миграциясы квалификациялуу жумушчу күчтү өнүктүрүүдө азырак эффектке ээ, жыйынтыгында өлкөнүн өндүрүштүк жана инновациялык потенциалынын кыскаруусуна алып келиши мүмкүн.

Өлкөдөгү адам капиталынын кыскаруусунан улам терс таасирлер эмгек миграциясы жарандын башка өлкөдө убактылуу эмес, туруктуу жашоосуна алып келүүсү менен күчөөдө. Мындай эффект ошондой эле өлкөдөн орто жана жогорку деңгээлдеги билимге жана көндүмдөргө ээ, башкача айтканда квалификациялуу жумушчу жарандардын – маалыматтык технологиялар боюнча адистер, инженерлер, агрономдор, дарыгерлер жана окутуучулардын кетүүсү менен күчөөдө. Кыргызстанда мигранттардын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү боюнча акыркы маалыматтар жана талдоо жок. Бирок, буга чейин жүргүзүлгөн изилдөөлөргө ылайык эмгек мигранттары калктын көбү орто деңгээлдеги билимге ээ болгон Кыргызстанда жашаган калктын билиминин түзүмүнө салыштырмалуу дээрлик жогору билимге ээ (3-диаграмманы караңыз). Бул маалымат адам

¹³ Дүйнөлүк өнүгүү индикаторлору, Дүйнөлүк банк (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, просмотрен 25/08/2020)

капиталын жоготуу Кыргызстандын экономикасы жана коому үчүн сандык да, сапаттык көз карашта олуттуу кесепеттерге алып келери тууралуу күбөлөндүрүүдө.

3-ДИАГРАММА: КЫРГЫЗСТАНДАН РОССИЯГА ЖАНА КАЗАХСТАНГА КЕТКЕН ЭМГЕК МИГРАНТТАРЫНЫН БИЛИМИНИН ДЕҢГЭЭЛИ (2013)

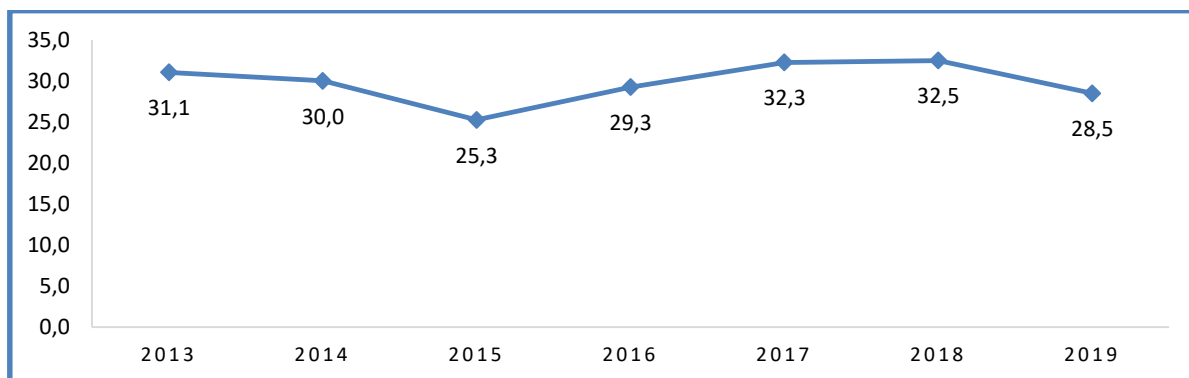
Булак: Винокуров, 2013 (котормосу: сиздин билимиңиз? жооп берген жок, толук эмес орто, орто, орто кесиптик (лицей, колледж, академия), толук орто (10-11-класс), жалпы орто (8-9-класс), билими жок/башталгыч мектеп (8-9-класстан төмөн) – Казахстанга кетти, Россияга кетти)

Эки кабыл алуучу өлкөдө – Россия жана Казахстандагы эмгек мигранттар ээлеген кесиптер боюнча жумушчу орундардын талдоосу Кыргызстандан кеткен мигранттардын көбү квалификацияланбаган же жарым-жартылай квалификацияланган жумушчу орундарда иштеп жаткандыгын жана Кыргызстандын жарандарынын бир аз гана бөлүгү орто деңгээлдеги кызматтарды ээлегендигин көрсөттү, кеңселерде же жетектөөчү кызматтарда иштешет. Жумушчу орундар менен Кыргызстандан мигранттардын билиминин деңгээлинин ортосундагы аныкталган айырмачылык (көндүмдөрдүн вертикалдуу көндүмдөрү) алыскы келечекте адам капиталынын сапатынын начарлашына андан көп таасир этет. Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан кийин көчүп кетип жаткан жумушчу күчкө билим берүү жана окутууга бөлүнүүчү чыгымдар каражаттардын натыйжасыз колдонулуп жаткандыгын жана адам капиталынан түздөн-түз рентабелдүүлүккө алып келбей жаткандыгын далилдөөдө.

Экинчи жагынан, эмгек миграциясынын оң таасирдүү аспекти болуп өлкөгө акчалай которуулар түрүндө келип түшүүчү жана үй чарбаларынын акчалай кирешелеринин көлөмүн жогорулатуучу финансылык капиталдын өсүүсү саналат. Буга чейин белгиленип кеткендей, Кыргызстан эмгек мигранттары тарабынан жиберилүүчү акчалай которуулардын суммасы боюнча дүйнөдө чемпиондордун бири болуп саналат (ИДПдан % катары). 2014-жылдан тартып акчалай которуулардын мааниси абдан өскөн жана өсүүсүн улантууда, 2013-2015-жылдары болгон бир катар термелүүлөргө карабастан, негизинен нефттин баасынын төмөндөшүнөн, Евразиялык экономикалык союзга киргенге чейин миграция саясатын катуулатууну киргизүүдөн улам (4-диаграмма).

Бирок, Россия Федерациясынын экономикасынын жогору даражадагы көз карандылык эмгек миграциясы жана өз кезегинде өлкөнүн экономикасы жана коому, Россияга кетип жаткан калкы тышкы күтүүсүз өзгөрүүлөргө дуушар болот. Мисалы, 2020-жылы нефттин баасынын төмөндөшүнөн жана COVID-19 пандемиясынын таасиринине улам акчалай которуулардын көлөмүнүн кыскаруусу күтүлүүдө.

4-ДИАГРАММА: АЛЫНГАН АКЧАЛАЙ КОТОРУУЛАРДЫН КӨЛӨМҮ (ИДПдан %) (2013-2019)

Булак: Дүйнөлүк өнүгүү индикаторлору, Дүйнөлүк банк (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, 25/08/2020 каралды)

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары негизинен акчалай которуулар керектөөчүлүк максаттарга колдонулат жана бир аз гана бөлүгү Кыргызстандагы инвестицияларга стимул берүү үчүн колдонула тургандыгын көрсөтүүдө (Винокуров, 2013). «Кыргызстандагы жашоо» ('Life in Kyrgyzstan') (Муктарбек ж.б., 2015) маалыматтарын колдонуу менен талдоонун негизинде акчалай которуулардын колдонулушу жөнүндө аталган маалымат тастыкталган, башкача айтканда үй чарбалары акчалай которуулар түрүндө алынган каражаттарды билим берүү жана саламаттык сактоого караганда көбүнчө үлпөт тойлорду өткөрүүгө сарпташат. Каражаттарды ушундай керектөөчүлүк максаттарга жана негизги муктаждыктарга колдонуу Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрү үчүн мүнөздүү (Прохорова, 2017).

Маанилүү оң таасирдүү эффект болуп жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү саналат. Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институтунун маалыматтарына ылайык (2015-жыл) акчалай которуулардын көлөмүн 10% жогорулатуу Кыргызстандын калкынын жакыр бөлүгүнүн үлүшүн 1.7%га кыскартат. Экинчи жагынан, акчалай которуулар толук кандуу колдонулбайт жана адам капиталына кайра инвестицияланбайт. Бул калк билим берүүнүн сапаты начар деп эсептегендигине байланыштуу, ал билим берүүгө карата инвестициялоого кызыгуунун жок болушуна алып келүүдө. Тиешелүү түрдө акчалай которуулар кыска мөөнөттүү оң таасирдүү эффектке ээ жана узак мөөнөттүү өнүгүүгө карата минималдуу эффектке ээ.

Мигранттарды Кыргызстанга кайтарып келүү өлкөдөгү алам капиталына оң таасирин тийгизиши мүмкүн, бирок башка өлкөдө ээ болгон же жакшыртылган көндүмдөр Кыргызстандын эмгек рыногунда суроо-талапка ээ болгон учурда гана. Өлкөгө кайтып келген мигранттар жөнүндө жана аларды эмгек рыногуна кайра интеграциялоо процесси кандай ишке ашырылары тууралуу маалымат абдан аз. Жумушсуз калуу же башка себептер боюнча эмгек мигранттарынын кайтып келүүсү ыктыярдуу болбогон учурларда бул миграциянын жаңы толкунуна алып келиши мүмкүн же жакырчылыкты жана жумушсуздукту күчөтүшү мүмкүн.

2040-жылга чейин туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясына ылайык Кыргыз Республикасынын Өкмөтү миграциялык саясатты жүргүзүүнү улантууну жана мигранттарга колдоо көрсөтүү боюнча саясатты жакшыртуу аркылуу акчалай которуулардын көлөмүн жогорулатууну пландоодо. Бирок, Б планы жок окшойт. Саналып өткөн чаралар катары Россиянын көптөгөн шаарларында ар кандай деңгээлдеги өкүлчүлүктөрдү ачуу, россия тараптын колдоосу менен кесиптик кадрларды даярдоо жана кайра даярдоо борборлорун түзүү

сунушталган (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018). Бирок, COVID-19 пандемиясына байланыштуу кризис жана Россиядагы экономикалык абалдын начарлашы учурдагы саясатты кайра карап чыгууга себеп болушу мүмкүн. Кийинки миграциялык саясат акчалай которуулардан, башка өлкөлөрдөн көз карандылыкты кыскартууга жардам берүүчү кризиске туруктуу стратегия болушу керек. Аталган стратегияда миграциянын эң жогорку деңгээли байкалган региондорду өнүктүрүүгө көңүл бурулуш керек, ошондой эле жаштардын иш менен камсыз болуусунун натыйжалуу чаралары да жазылышы керек. Адам капиталын жана өлкөдөгү өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу, ошондой эле туруктуулукту жана финансылык туруксуздуктан үй чарбаларын коргоо максатында инвестицияларга багытталган акчалай которуулар моделине өтүү зарыл. Жыйынтыгында, мындай саясат чечүү жолдорун табууга жана колдо болгон маалыматтардагы жана изилдөөлөрдөгү кенемтелерди жокко чыгарууга жардам бериши керек.

2.4 Адам капиталын өнүктүрүүгө таасирин тийгизүүчү эмгек рыногундагы жана билим берүү системасындагы чакырыктар

Формалдуу эмес экономиканын масштабы адам капиталын өнүктүрүү жана туруктуу өнүгүү жолундагы тоскоолдук катары

Кыргызстандагы формалдуу эмес сектордогу жумуштуулук жогору бойдон калууда. 2013-жылдан 2018-жылга чейинки мезгилде формалдуу эмес жумушка ээ болгон калктын үлүшү 2018-жылы 71%га жетүү менен 14%га жогорулаган (УОА Б.1.1, 2020)¹⁴. Формалдуу эмес сектор боюнча көрсөткүч дүйнөлүк орточо мааниден – 60% олуттуу жогору (ЭЭУ, 2018-жыл) жана өзү менен татыктуу иш жана киреше менен камсыздоо көз карашынан да, ошондой эле туруктуу жана инклюзивдүү өнүгүү көз карашынан да олуттуу чакырыкты билдирет. Формалдуу эместик экономиканын бардык тармактарында байкалууда, атап айтканда айыл чарба, өндүрүш, курулуш, кызматтарды көрсөтүү чөйрөсү, коомдук тамактануу, транспорт, сактоо, дүң жана чекене сатуу, аутоунааларды жана мотоциклдерди оңдоо.

2018-жылы жаңы жумушчу орундардын эң чоң үлүшү формалдуу эмес сектордо түзүлгөн (93%). Ошол эле жылы жумушчу орундардын кыскаруусунун коэффициенти 26% түздү, анын ичинен 89% формалдуу эмес секторго туура келет (УОА Б.1.1, 2020).

ЭЭУнун глобалдык жана регионалдык эсептөөлөрүнө ылайык билим берүү жана формалдуу эместик өз ара корреляцияланат. Калктын билиминин деңгээлин жогорулатууда формалдуу эмес жумуштуулуктун деңгээлинин төмөндөшү байкалууда. Аталган феномен өнүккөн да, өнүгүп келе жаткан да өлкөлөрдө байкалат (ЭЭУ, 2018). Дүйнөлүк банктын маалыматтарына ылайык (2018), ал акыркы маалыматтарга негизделбейт, Кыргызстандын формалдуу эмес жумушчулары башка жумушчуларга салыштырмалуу төмөн деңгээлдеги билимге, көндүмдөргө ээ (жогорку билимге ээ формалдуу жумушка ээ жумушчулардын 43% каршы болгону 17% гана жогорку билимге ээ). Формалдуу эмес сектордун жумушчулары жакыр үй чарбаларынан жаш эркек балдар, алар айыл жергесинде жашайт жана негизинен курулуш, соода-сатык жана айыл чарбада иштешет. Ушундай эле жыйынтыктар 2011/2012-жылдары «Окуудан жумушка өтүү» отчетун даярдоонун жүрүшүндө алынган, анда жогорку же кесиптик билими менен бүтүрүүчүлөр башталгыч жана орто билимге ээ болгон адамдарга салыштырмалуу формалдуу жумушка ээ болууга жөндөмдүү (ЕБФ, 2013) экендиги белгиленген. Тиешелүү түрдө билим берүү, окутуу жана кадрларды кесиптик

¹⁴ Дүйнөлүк банктын маалыматтарына ылайык бардык жумушчу орундардын 48% формалдуу эмес секторго туура келет. Бирок, бул маалыматтар калктын өзүн-өзү жумуш менен камсыздоосу эске алынбаган формалдуу эместикти аныктоого негизделген (Дүйнөлүк банк, 2018-ж).

даярдоо системасы формалдуу экономикага өтүүгө олуттуу салым кошо ала турган маанилүү түзүүчү болуп саналат, анткени дал ушул билим берүү системасы аркылуу көндүмдөрдү жана жумушчу күчтүн ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртууга болот.

Жумушчу орундарды түзүү, эмгек өндүрүмдүүлүгү жана жумушчу күчтүн курамындагы аялдардын үлүшү төмөн деңгээлде калууда

Эмгек рыногунда болгон жана Кыргызстандагы адам капиталын өнүктүрүүнү кыйындаткан башка маанилүү чакырыктар: жумушчу орундарды түзүү, эмгек өндүрүмдүүлүгү жана жумушчу күчтүн курамындагы аялдардын үлүшү саналат.

Жумушчу күчкө карата суроо-талап жана сунуштар, алардын ортосундагы дал келбестиктер, тез өсүп жаткан калкка ыкчам таасирденүү механизмдеринин жоктугу жумушчу орундарды түзүү процессине таасирин тийгизет. Потенциалдуу жумушчу күч жылына болжолдуу 2%га жогорулоодо, башкача айтканда 50000 жаран жыл сайын эмгек рыногуна чыгат. Формалдуу жумуштуулук бир аз гана (1/3 азырак) жана негизинен шаар жергесинде гана топтолгон жана экономиканын бир нече тармагында гана, мамлекеттик секторду кошуу менен. Тынчсызданууну ошондой эле жумушчу орундардын сапаты пайда кылууда, башкача айтканда жумушчулардын көбү сезондук иштин түрү менен алектенет, убактылуу келишимдерге ээ же акы туруктуу негизде төлөнбөгөн иш менен алектенет (Дүйнөлүк банк, 2018).

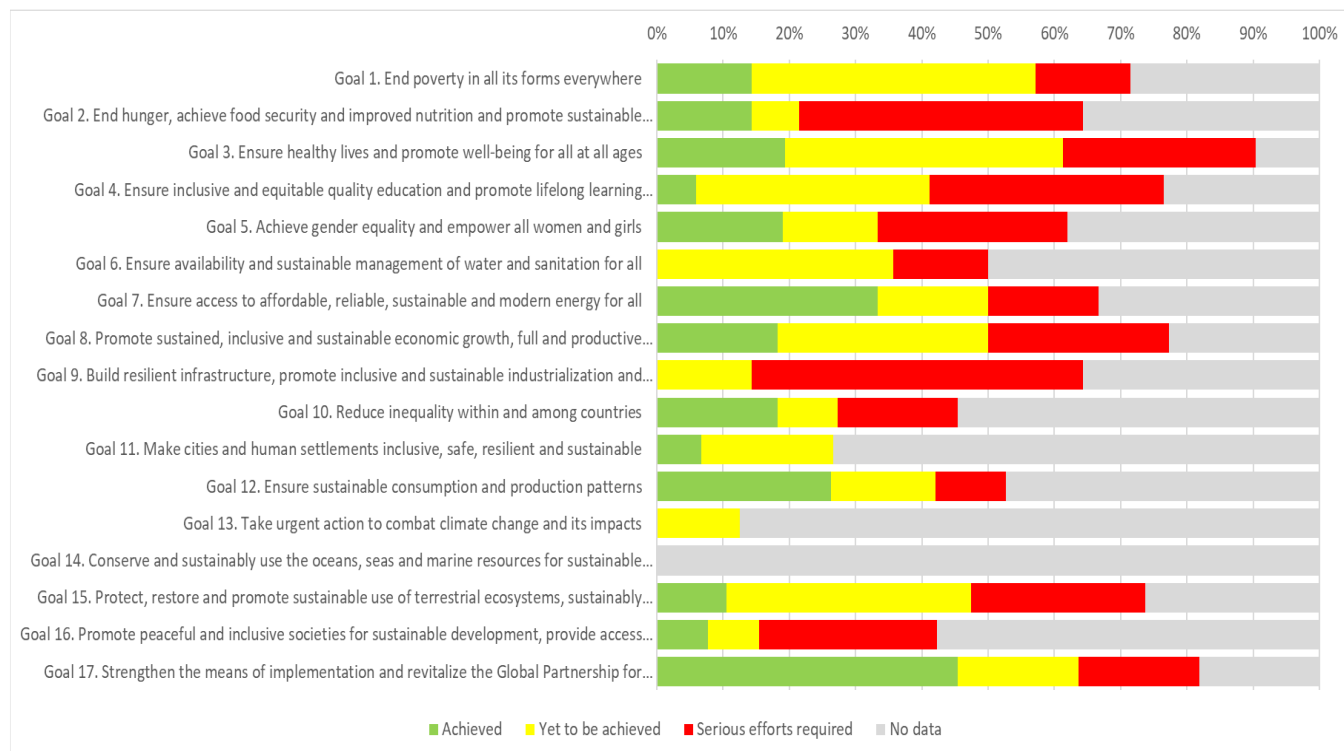
Кыргызстанда эмгек өндүрүмдүүлүгү (бир жумушчуга карата эсептөө менен) Европанын жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөн болуп саналат. Дүйнөлүк банктын маалыматтарына ылайык аталган көрсөткүч узак мөөнөттөн бери төмөн бойдон калууда, ал эми экономиканын өндүрүмдүүлүгү төмөн тармактарындагы – кызматтарды көрсөтүү жана өндүрүш чөйрөлөрүндөгү формалдуу эмес жумуштуулуктун үлүшүнүн жогорулашы – эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн улуттук өсүшүнүн көрсөткүчтөрүн андан да төмөндөтүүдө.

Бардык курактык топтордо аялдардын жумушчу күчтүн курамында катышуусунун үлүшү эркектерге салыштырмалуу төмөн, ал аялдардын эмгек рыногуна чыгуудагы дуушар болгон тоскоолдуктардын бар экендигин көрсөтөт – бала багуу, билимдин жана көндүмдөрдүн жоктугу, социалдык ченемдер жана укуктук тоскоолдуктар (Дүйнөлүк банк, 2018).

Туруктуу өнүгүүгө жетишүү үчүн өмүр бою билим алууну илгерилетүү

Билим берүү системасы формалдуу жана өндүрүмдүү жумуштуулуктун жеткиликтүү болуусуна кепилдик боло албастыгына карабастан, билим берүү системасы кандай болбосун өлкөнүн маанилүү активи болуп саналат. Глобалдык деңгээлде билим берүү жана окутуу системасы жумуштуулук, ишке орношуу жана инсандык өнүгүү максаттары үчүн гана эмес, ошондой эле бардык өлкөлөр дуушар болгон глобалдык чакырыктарды чечүүгө, анын ичинде климаттын өзгөрүүсүнө, айлана-чөйрөнү коргоого, жакырчылыктын деңгээлин жана теңсиздикти жоюуга, гүлдөп-өсүүгө жана тынчтыкка катышуу көз карашынан өсүүчү мааниге ээ болду.

5-ДИАГРАММА: ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮГӨ ЖЕТИШҮҮНҮН ПРОГРЕССИНЕ МОНИТОРИНГ ЖҮРГҮЗҮҮ, КЫРГЫЗСТАН (2018)

Булак: БУУ, 2019-ж. Ар бир индикатор босого мааниге ээ болгон 4 категориянын бирине классификацияланат: • жашыл—2030 максаты жетишилди; • кызыл-сары—2030 максаты жетишилиши мүмкүн, бирок орто аралык максат жетишилди; • кызыл—орто аралык максат жетишилген жок; • күңүрт—аталган максат боюнча индикатор жок, баалоо мүмкүн эмес.

БУУнун бардык мүчө-мамлекеттери тарабынан 2015-жылы кабыл алынган 2030 туруктуу өнүгүү программасынын алкагында Кыргызстан Туруктуу өнүгүү максаттарына (ТӨМ) жетишүүнү жактоосун билдирген, аларды ишке ашыруунун прогрессине байкоо жүргүзүлүүдө.

Башка 16 ТӨМгө салыштырмалуу Кыргызстан 4-ТӨМ (билим берүү) жаатында бир канча натыйжаларга жетишти (БУУ, 2019). Билим берүү системасына караштуу болгон индикаторлордун ичинен 6% гана жетишилген (1 индиктор), 35% жетишиле элек (6 индикатор), индикаторлордун 35% боюнча (6) олуттуу аракеттер талап кылынат, 24% боюнча (4 индикатор) маалыматтар жок (БУУ, 2019-ж).¹⁵

Экинчи жагынан Кыргызстандагы адам капиталынын негизги активи болуп жумуштуу калктын жогорку деңгээлдеги билими жана жана башталгыч жана негизги орто билимге жеткиликтүүлүктүн жогорку деңгээли саналат. Орто мектептин жогорку класстары (10-11-класстар) боюнча көрсөткүчтөрдү жакшыртуу зарыл, анткени таза катышуучулук эркек балдардын арасында болгону 59% жана кыздардын арасында 56% (ЮНИСЕФ, 2020). Ошондой эле, гендердик теңсиздик, бакубатчылык жана жашаган жерине байланыштуу теңсиздиктер байкалууда (БУУ, 2019).

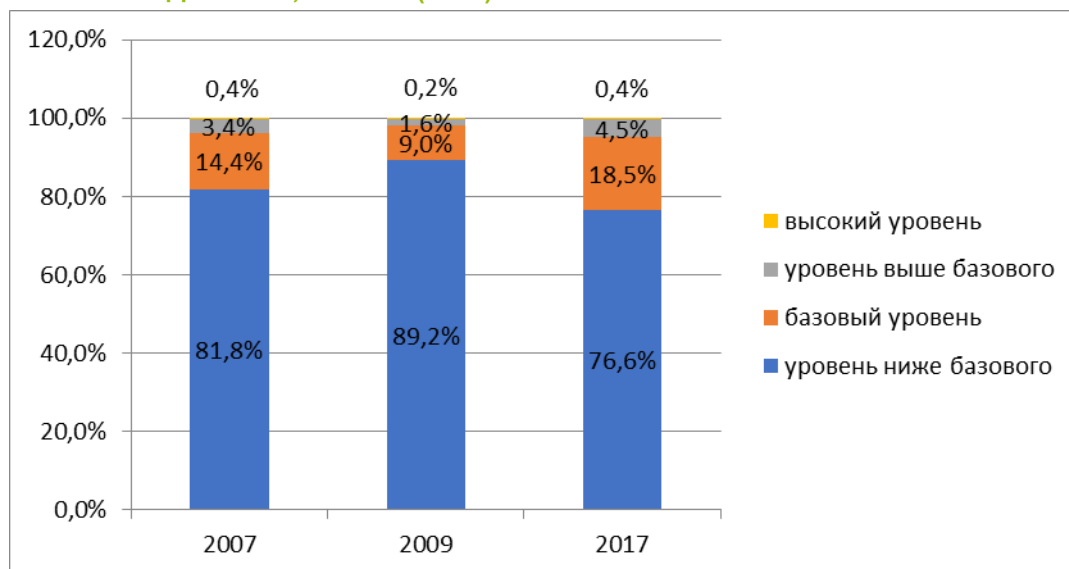
¹⁵ Кыргызстандагы БУУӨП бирдиктүү маалыматтар базасын иштеп чыгууга колдоо көрсөтүүдө, анда расмий эл аралык индикаторлор жана өлкөлүк индикаторлор ар кандай булактардан топтолот.

Билим берүү жаатындагы ТӨМгө жетишүүдөгү көйгөйлөр жакынкы убакта эрте куракта, анын ичинде калктын аярлуу катмарынын ичинде өнүктүрүүнүн сапатына, билим берүүдөгү гендердик теңсиздикти жоюуга жана калкка сапаттуу КТБ жана жогорку билим берүүнүн бирдей жеткиликтүүлүгүнө олуттуу көңүл буруунун зарылдыгын дагы бир жолу тастыктоодо.

Билим берүүнүн сапатын жогорулатуу жана көндүмдөрдү өнүктүрүү

Кыргызстанда калк ээ болгон билимдин сапатына канааттануусунун деңгээли төмөн деңгээлде калууда. Жаштарды өнүктүрүү индексине ылайык жаш адамдардын 45% гана алган билиминин сапатына канааттанат (БУУ, 2019-ж). Орто билим берүүнүн сапаты боюнча көйгөйлөр 8-класстын окуучуларынын жетишүүсүн жалпы республикалык баалоонун алкагында аныкталды. Акыркы мындай баалоо 2017-жылы үч предмет боюнча жүргүзүлгөн: математика, окуу жана түшүнүү, табигый илимдер (химия, физика, биология, география). Баалоонун алкагында рейтингдин кийинки шкаласы колдонулган: базалыктан төмөн, базалык, базалыктан жогору, жогорку деңгээл. 2017-жылдагы баалоонун жыйынтыктары 2009 жана 2007-жылдарга салыштырмалуу жогору болгон жана окуучулардын 35,1% жана 23,4% гана базалык деңгээлге ээ же математика жана табигый илимдер боюнча базалыктан жогору деңгээлге ээ болгондугун көрсөттү, тиешелүү түрдө окуу жана түшүнүү боюнча мындай баага баалоого катышкан окуучулардын 48,5% гана ээ болгон.

6-ДИАГРАММА: ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕР БОЮНЧА 8-КЛАССТАРЫНЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ, ООЖУБ (2017)

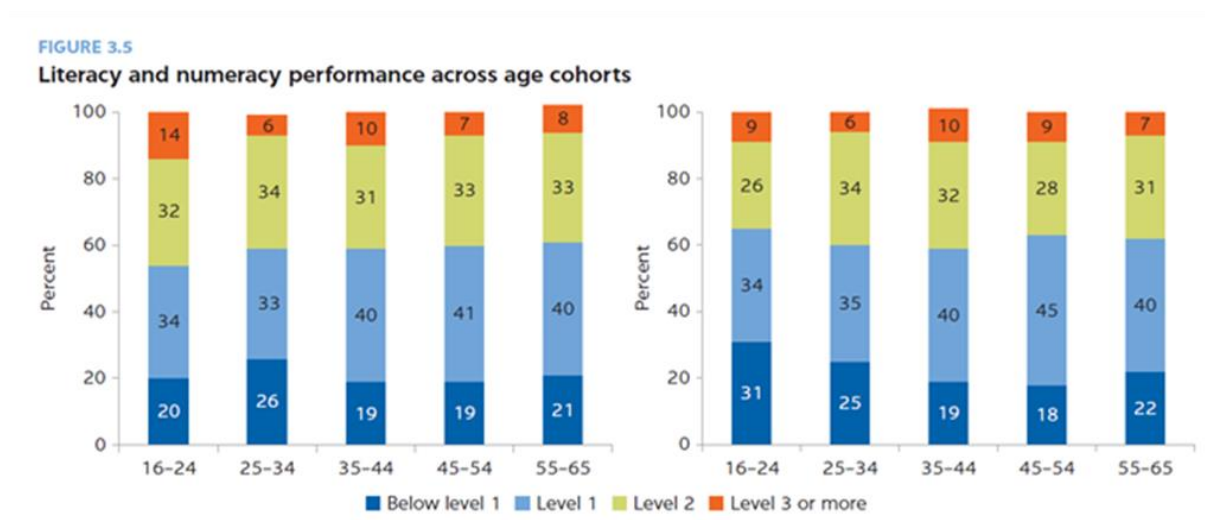
Булак: УОА С1.1, 2020: ООЖУБ боюнча отчет, ББОУБ 2017

Тилекке каршы, жалпы билим берүүнүн сапаты боюнча жакынкы эл аралык салыштырмалуу маалыматтар жок. Бирок, ага карабастан 2006-жылы Кыргызстан PISAга (ЭКӨУнун окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык программа) катышкан Борбордук Азиядагы биринчи өлкө болгон, акыркы баалоо 2009-жылы болгон. Ошондой эле, 2006-жылы жана 2009-жылы баалоонун жыйынтыктары билим берүүнүн сапатынын натыйжалуулугунун төмөндүгүн көрсөттү. Мектептер, ата-энелер жана мамлекет билим берүү системасына олуттуу каражаттарды бөлгөндүгүнө жана күч-аракеттерди жумшагандыгына карабастан, Кыргызстан

аталган баалоого катышкан өлкөлөрдүн ичинен акыркы орунду ээлеген (ЭКӨУ, 2010). Кыргызстан PISAга 2025-жылы катышууну пландаштырууда.

2019-жылы Кыргызстандын эрезеге жеткен калкынын билимдерин биринчи жолу баалоо жүргүзүлгөн, анын жүрүшүндө ЭКӨУнун PIAAC методологиясы (Эрезеге жеткендердин билимин эл аралык баалоо) колдонулган¹⁶. Баалоо сабаттуулуктун деңгээлине, эсептөө жөндөмүнө, МКТ компетенцияларга басым жасоо менен жүргүзүлгөн. Бардык үч багыт боюнча катышуучулар базалыктан төмөн баага ээ болушкан, сабаттуулуктун деңгээли боюнча эрезеге жеткен адамдардын 59% 1 деген же андан төмөн баа алышкан, эсептөө жөндөмдөрү боюнча 60% 1 деген же андан төмөн баа алышкан. Баалоонун жыйынтыктары ошондой эле сабаттуулуктун жана эсептөө деңгээли боюнча бардык курактык категория боюнча, алардын курамында жакында окутулган эрезеге жеткен адамдардын болгонуна карабастан, жакшырбагандыгын көрсөткөн.

7-ДИАГРАММА: КУРАКТЫК КОГОРТА БОЮНЧА ЭРЕЗЕГЕ ЖЕТКЕН КАЛКТЫН САБАТТУУЛУГУН ЖАНА ЭСЕП БОЮНЧА КӨНДҮМДӨРҮН БААЛОО (2019)

Булак: Dingyong, Acevedo, de Laat, and Larrison. 2020. «Кыргыз Республикасындагы адам капиталы үчүн керектүү көндүмдөрдү калыптандыруу: билим берүү, көндүмдөр жана өндүрүмдүүлүк».

МКТ жаатында катышуучулардын 34% билимдердин төмөн деңгээлин көрсөткөн. Бирок, аталган жаатта калктын жаш бөлүгү жогору деңгээлди көрсөткөн.

Азия өнүктүрүү банкы тарабынан жүргүзүлгөн Кыргызстандын жогорку билим берүү системасынын сереби жалпы жана орто билим берүү системасындагы кемчиликтер жогорку билим берүү системасына олуттуу таасирин тийгизип жаткандыгын тастыктады. Кийинки чакырыктар тынчсыздандырууда: жогорку билим берүүнүн сапатынын начардыгы, окуучунун натыйжаларына басым жасалбагандык, берилип жаткан билим менен эмгек рыногунун керектөөлөрүнүн байланышынын начардыгы, коррупциядан улам берилип жаткан дипломдорду таануу жана ишенүү (АӨБ, 2015). Кыргызстанда жогорку окуу жайлардын, анын ичинде жеке окуу

¹⁶ <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/262271600915343998/building-the-right-skills-for-human-capital-education-skills-and-productivity-in-the-kyrgyz-republic>

жайлардын санынын өсүүсүнө карабастан, серепте ошондой эле изилдөөчүлүк потенциалдын начардыгы жана өлкөдөгү изилдөөчүлүк базаны өнүктүрүүнүн зарылдыгы жөнүндө айтылууда¹⁷.

Эрезеге жеткендерге билим берүү, үзгүлтүксүз билим берүүгө суроо-талап жана сунуштар жөнүндө маалымат дээрлик жок. Учурдагы маалыматтар эрезеге жеткен калктын билим берүү жана окутууга катышуусу жөнүндө так картинаны бербейт. Тиешелүү түрдө маалыматтарды топтоонун колдо болгон куралдарынын жардамы менен маалыматтарды чогултуу зарыл, ал Кыргызстандын эрезеге жеткен калкынын билимдери, көндүмдөрү жана окутуу жөнүндө так картинаны алууга жардам берет.

Ушунун негизинде билим берүүнүн сапатын жакшыртуу, окутуунун натыйжалары жана эрезеге жеткен калктын көндүмдөрүн өнүктүрүү маселелери көптөгөн жылдардын ичинде Кыргызстандын билим берүү системасын өнүктүрүү стратегиясынын негизги артыкчылыктары бойдон калтыруу сунушталат.

3. НЕГИЗГИ ЧАКЫРЫКТАРДЫ ЖАНА САЯСИЙ ЧАРАЛАРДЫ БААЛОО

Бул главада адам капиталын өнүктүрүү тармагында эки багыттын баяндамасы берилет жана алар боюнча деталдуу талдоо жүргүзүлөт. Бул багыттар өзү менен өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн берүү көз карашынан алганда, КТБ системасы олуттуу салымын кошо алган ишмердүүлүктүн чөйрөлөрүн билдиргендигине байланыштуу тандалган. Келтирилген талдоо жогорудагы 1 жана 2-главада берилген маалыматтын контекстинде каралышы керек.

Адам капиталын өнүктүрүү тармагында тандалган багыттар кийинкилер: (i) экономикалык жана санариптик трансформациялоо КТБнын жана өмүр бою билим алуунун ийкемдүү системасын түзүүгө чакырык катары; жана (ii) жакырчылыктын деңгээлин жана регионалдык айырмачылыкты төмөндөтүү көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгууга чакырык катары.

3.1 Экономикалык жана санариптик трансформациялоо КТБнын жана өмүр бою билим алуунун ийкемдүү системасын түзүүгө чакырык катары

Экономика жана социалдык чөйрөлөрдө, ошондой эле эмгек рыногунда да Кыргызстан дуушар болгон чакырыктар координацияланган күчтөрдү жана аракеттерди талап кылат. Ушунун негизинде Өкмөт өзүнө орто мөөнөттүү мезгилге амбициялуу пландарды, кийинки 2 он жылдыкка карата көз караштарды да койду жана адам капиталын өнүктүрүү, коюлган саясий максаттарга жетишүүдөгү негизги факторлордун бири экенин жакшы билет.

Саясаттын башкы артыкчылыктары жана өнүктүрүү пландары негиз катары алынган Адам капиталын, экономиканын жана башкаруунун сценардык талдоосу (БУУ, 2018-ж.) *“социалдык коромжуларды төмөндөтүү жана жашоо сапаты, экономикалык өндүрүмдүүлүк, тынчтык жана*

¹⁷ Эл аралык журналдарда жарыялоолор боюнча Кыргызстан 231 ичинен 144-орунду ээлеген (Scopus tool SCImago 22) (АӨБ, 2015).

туруктуулук планында каралган пайдаларды максималдуу кылуу максатында адам капиталын өнүктүрүү үчүн инвестицияларды ыкчам түрдө артыкчылыктуу кылууну” сунуштайт.

ЕБФ адам капиталын өнүктүрүү максаттарында саясаттын артыкчылыктуу чарасы катары КТБнын өнүгүүсүн күчөтүүнү жана улантууну сунуштайт. Башкача айтканда, жакынкы бир нече жылдын ичинде эмгек рыногуна кире турган жаш калктын көндүмдөрүн өнүктүрүүгө басым жасоо зарыл. Ошол эле учурда Кыргызстандын бар болгон жана эмгекке жарамдуу курактагы калкынын көндүмдөрүн күчөтүүгө көбүрөөк көңүл буруу керек, ошондо гана алар жүргүзүлүүчү экономикалык жана санариптик реформалар жана кайра түзүүлөр менен бирге кадамдаш боло алат.

Көбүрөөк диверсификацияланган жана санариптүү экономикага багыт алуу

Адам капиталын өнүктүрүү экономикадагы жана эмгек рыногундагы Өкмөттүн стратегияларынын, иш жүзүндөгү керектөөлөрдүн, тенденциялардын жана өзгөрүүлөрдүн негизинде ишке ашырылуусу зарыл. Бир нече отчеттор өсүүгө багытталган, тагыраак айтканда дүйнөлүк рынокко багыт алган динамикалуу өнүгүүчү экономикага өтүү үчүн реформалардын экинчи раундун өткөрүүгө багытталган өнүгүүнүн жаңы моделин түзүү маанилүүгүн белгилөөдө (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-ж., АӨБ, 2019-ж.). Адам капиталын өнүктүрүү экономиканы диверсификациялоо, экспорттук базаны күчөтүү жана өлкөдөгү санариптештирүү процесси менен бирге жүргүзүлүшү зарыл. Бирок, мунун баары тиешелүү талап болуучу билимдер жана көндүмдөр болгон учурда гана жетишилиши мүмкүн экендигин эске алуу зарыл.

- 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында өнүгүүнүн кийинки артыкчылыктуу тармактары аныкталды: агро-өнөр жай комплекси, жеңил өнөр жай кластерлери, туризмди туруктуу өнүктүрүү. Кыргызстан “жогорку сапаттагы экологиялык таза, органикалык өндүрүмдүн алдыңкы жеткирүүчүсү болот, ошондой эле орто жана ири кайра иштетүү агро комплексттери түзүлөт, логистикалык борборлор өнүгөт”.
- Кыргызстан экономика тармактарын санариптештирүү жаатында потенциалга ээ, мисалы, МКТ аркылуу товарларды жана кызматтарды сатууну ишке ашыруу, электрондук сатуу, финансылык сектор жана айыл чарбасы, булар эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет (Евразия өнүктүрүү банкы, 2019-ж.). Санариптик трансформациялоонун улуттук программасы («Таза Коом») жарандын, бизнестин жана мамлекеттин деңгээлинде жогорку технологиялуу коомду түзүү максатын койгон. (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-ж.).
- Келечекте тикелей чет өлкөлүк инвестициялар (ТЧИ) башкы ролду ойнойт, атап айтканда экспорттук-багытталган өндүрүштө. Бүгүнкү күндө ТЧИ негизги ички дүң капиталында кичине үлүштү гана ээлейт, ал 2011-жылдагы 50%дан 2016-жылдагы 10%га чейин кыскарды. (АӨБ, 2019-ж.).

Инвестициялардын олуттуу үлүшү менен негизги чет өлкөлүк инвестор болуп Кытай саналат - 50%га жакыны. Чет өлкөлүк түздөн-түз инвестицияларын дээрлик бардыгы пайдалуу кен-байлыктарды казып алууга, курулуш материалдары сыяктуу металлды кайра иштетүүгө бөлүнүп берилет. (ЭКӨУ, 2019-ж.).

- Акыркы эки он жылдыктын ичинде Кыргызстанда түзүмдүк өзгөрүүлөр болду, башкача айтканда айыл чарба секторунан көз каранды болгон өлкө, азыр кызмат көрсөтүү чөйрөсү

өнүгө баштаган өлкө болду. Бүгүнкү күндө кызмат көрсөтүү чөйрөсү экономиканын эң ири жана тез өнүгүүчү сектору болууда. Акыркы жылдардын ичинде айыл чарбасында Кыргызстан экспорттоочу өлкөдөн импорттоочу өлкөгө айланды. Бирок, бул тармакта экспорттук-багытталган орундар да пайда болууда (АӨБ, 2019-ж.) жана заманбап технологиялар колдонулса, өндүрүмдүүлүк кыйла жогору боло тургандыгын белгилөө керек. Мисалы, Кыргызстан мөмө-жемиш өндүрүмүн экспорттоо потенциалына ээ, ал азыркы учурда толук кандуу колдонулбайт (Дүйнөлүк банк, 2019-ж.). Жумуштуу калктын саны көз карашынан алганда, айыл чарбасында жумушчулардын санынын өсүүсү байкалууда, бирок тилекке каршы формалдуу эмес сектордо (УОА Б.1.1, 2020-ж.).

- Соода Кыргызстандын экономикасында маанилүү ролду ойнойт жана экономиканын өсүүсүнө көмөктөшөт. Келечекте соода дагы да көбүрөөк маанилүү ролду ойнойт деп күтүлүүдө. Өзгөчө жумушчу орундарды түзүүдөн тышкары, экспорттук-багытталган соода жаңы технологияларды жана инновацияларды колдонуу учурунда жумушчу күчтүн квалификациясын жогорулатууга шарттарды түзүү мүмкүнчүлүгүн берет (БУУӨП, 2016-ж.). АӨБдүн маалыматтарына ылайык Кыргызстандын соода дефицитинин жогорулашы уланууда (2003-жылда ИДПнын 5%нан 2017-жылдын 27%на чейин). 2013-жылдан баштап 2017-жылга чейинки мезгилде тышкы экономикалык ишмердүүлүк импорт жана экспорт көз карашынан алганда маанилүү кыскарды (ЭКӨУ, 2019-ж.).
- Туризм (ИДПдан 5% түзөт) экономиканын дагы бир сектору болуп саналат, ал кирешелерди жогорулатуу жана кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн өсүүсүн стимулдаштыруу потенциалына ээ. Туризмди өнүктүрүү жергиликтүү жана улуттук экономиканын башка тармактарына толкундуу таасир этүү эффектинен ээ. Өзгөчө өзүнүн тоолуу пейзаждары, маданий мурасы, түрдүү флорасы жана фаунасы менен айыл жергеси өз кирешелеринин деңгээлин туристтердин көбүрөөк санын тартуунун эсебинен жогорулата алат, буга айрыкча бир нече жыл мурун Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан киргизилген көптөгөн өлкөлөр менен визасыз режим көмөктөшөт. Буга чейин Жалал-Абад областында айыл туризминин мүмкүнчүлүктөрү боюнча жүргүзүлгөн изилдөөнүн жүрүшүндө бул областтагы туризм сектору чоң потенциалга ээ экени аныкталган, анда жаш адамдар, биринчи жолу жумуш издегендер, азчылык топтору, улгайып калгандар, жарым-жартылай жумуштуулукту издеген жаш энелер үчүн жумушчу орундар түзүлүшү мүмкүн (Mascontour, 2019-ж.). Изилдөөдө туризм чөйрөсүн квалификациялуу жумушчу күч менен камсыздоо учурунда да, аларга тийиштүү билим берүү жана региондо окутуу учурунда да чоң кемчиликтер бар экени белгиленет.
- Кыргызстан жашыл инвестициялар үчүн потенциалга ээ жана транспорттун энергияны үнөмдөөчү түрүнө өтүү үчүн базаны даярдоодо. ЭКӨУнун колдоосу менен жашыл транспортту өнүктүрүү программасын ишке ашырууда жана мамлекеттик жашыл инвестициялар программасын ишке ашыруу үчүн чыгымдарды эсептөө методологиясын иштеп чыгууга колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгү каралууда (ЭКӨУ, 2019-ж.).¹⁸

¹⁸ Кыргызстанда транспорттук сектордун үлүшүнө бардык парник газдарынын 28% туура келет, ал эми Бишкек шаары сыяктуу жерлерде абанын жалпы булганышынын 75% туура келет. 2011-жылдан тартып 2015-жылга чейин Бишкек шаарында дем алуу органдарынын дартка чалдыгуу көрсөткүчү 20%га жогорулады. Дүйнөлүк саламаттык сактоо уюмунун маалыматына (ДССУ) ылайык кан айлануу системасынын оорулары Кыргызстандагы өлүмдөрдүн негизги себеби, 2018-жылы эрте жашта өлүүнүн 50% себеби бул ооруларга туура келди (ЭКӨУ, 2019-ж.).

- Өлкөнүн физикалык инфраструктурасынын начар сапаты менен байланышкан көйгөйлөрдү (ЭКӨУ, 2019-ж.) чечүү зарыл, анткени улуттук стратегияга ылайык өлкө Чыгыш жана Батыш өлкөлөрдүн ортосунда товарларды жана кызматтарды транспортировкалоо үчүн транзиттик хаб болууну пландоодо. Ири масштабдуу инфраструктуралык долбоорлор (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-ж.) негизинен энергетика жана транспорт секторунда, өнөр жай жана тоо кендерин казып алуу тармагында, суу менен камсыздоо жана айлана-чөйрө секторунда пландалууда. Белгиленген инфраструктуралык долбоорлорду ишке ашыруу көмүртек төмөн болгон инфраструктуранын туруктуу өнүгүүсүнө инвестицияларды тартуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү берүүдө, ал эми бул Жашыл экономиканын концепциясына өзгөртүүлөрдү киргизүүнү талап кылууда (2018-ж.), анткени колдонуудагы стратегиялар тийиштүү түрдө айлана-чөйрөнү коргоо аспектилерин эске алган жок¹⁹.

Азыркы учурда экономика тармактарында ишке ашырылган реформаларды, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан келечектеги потенциалга ээ болгон, өнүгүүнүн артыкчылыктуу тармактарын, түзүлүп келе жаткан секторлорду, кичи секторлорду же экономиканын орундарын аныктоону эске алганда, адам капиталынын өнүгүүсүнө сурам өсүүдө жана диверсификацияланууда. Башкача айтканда, КТБ системасын, жогорку билим берүү системасын жана өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү зарыл, анткени алар тез таасирденип өлкөнүн өнүгүүсүнө, калк үчүн жумуштуулукту жана ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүүдө олуттуу салым кошушу керек.

Жумушчу күчкө өзгөрүп туруучу сурам жана сунуш

Адам капиталын даярдоо көз карашынан алганда, Кыргызстан башка өлкөлөрдүн ичинен *«квалификациялуу, бирок арзан жумушчу күч»* катары каралат жана анда *«жаштар эмгек рыногундагы жумушчулардын жалпы санынан 51% түзүүдө»* (Кыргыз Республикасынын Инвестициялык порталы, 2019-ж.). Калктын сабаттуулугунун жана билиминин жогорку деңгээли өлкөнүн активи катары каралууда.

Бирок, бул активдер туруктуубу жана аларды өлкөнүн келечектеги өнүгүүсүнө жетишүү үчүн көмөктөшкөн керектүү көндүмдөргө айландыруу мүмкүнбү деген маселе түшүнүксүз бойдон калууда.

Билимдин жогорку деңгээли, бирок көндүмдөрдүн төмөн сапаты

Көп жылдан бери жогорку деңгээлде сакталып турган жана 2009-жылдан бери дагы да жогорулаган (ЕБФ, 2017-ж.) орто жана жогорку деңгээлдеги квалификацияга ээ болгон калктын билиминин деңгээлине карабастан (жалпы калктын 95%), бул артыкчылыкты сапаттуу заманбап көндүмдөргө айландыруу мүмкүнбү деген маселе күмөн саноолорду жаратууда.

Адам капиталын өнүктүрүү маселелерин талдоо боюнча бар болгон адабият мектептеги жетишүүчүлүктүн маанилүүлүгүн гана белгилебестен, когнитивдүү көндүмдөрдүн болуу зарылдыгын да белгилейт. Ханушекке (2013-ж.) ылайык, *“өнүгүү саясаты мектептеги жетишүүчүлүктү окуудагы жетишкендиктер же когнитивдүү көндүмдөр менен жетишээрлик түрдө байнашытырбайт”*. Анын себебинен өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө билим берүү сапаты

¹⁹ Кыргызстан Борбордук Азияда Париж макулдашуусу ратификациялаган акыркы өлкө (2019-жылдын аягында), бирок чыгындылардын төмөнкү деңгээлин камсыздоо боюнча узак мөөнөттүү стратегия азыркыга чейин кабыл алына элек.

эмес, мектептеги жетишүүчүлүк көрсөткүчтөрү жакшырды. Демек, билим берүүнүн сапатын жакшыртпаса, узак мөөнөттүү экономикалык жана эмгек ишмердүүлүгүн жакшыртуу кыйын.

Көндүмдөр сапатындагы олуттуу көйгөйлөрдүн болуусу улуттук жана эл аралык деңгээлде жүргүзүлгөн баалоолордун натыйжалары менен далилденди: 2009-жылда ЭКӨУ (PISA) Окуучулардын билим алуудагы жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык программа, 2017-жылдагы Окуудагы жетишкендиктерди жалпы республикалык баалоо жана 2019-жылдагы PIAAC (Эрезеге жеткендердин билимин эл аралык изилдөө, анын алкагында эрезеге жеткен калктын арасында билимдерин жана көндүмдөрүн баалоо жүргүзүлдү). Жогоруда атап өткөн баалоолордун натыйжалары билим алуучулардын арасында да, эрезеге жеткен калктын арасында да начар натыйжаларды көрсөтүүдө (2.4. главасын караңыз).

2009-жылдагы PISAнын, 2017-жылдагы Окуудагы жетишкендиктерди жалпы республикалык баалоо жана 2019-жылдагы PIAACтын натыйжалары жалпы билим берүү уюмун аяктаган окуучулардын көбү окуу, математика, илим жана МКТ боюнча начар базалык көндүмдөргө ээ экенин көрсөттү. Мындай начар абал КТБда окууну уланткан билим алуучулардын абалын ого бетер начар кылууда, анткени КТБ системасындагы жогорку сапаттагы көндүмдөрдү аларды реалдуу жумушчу чөйрөдө колдонуу мүмкүнчүлүгү болгондо гана алуу мүмкүн. Мектептердин жана КТБ ОЖдагы окутуу устаналардын жана лабораториялардын инфраструктурасынын сапаты да маанилүү ролду ойнойт. ОУАга ылайык окуу жабдууларын сатып алууга бир кыйла каражаттар, анын ичинде донордук каражаттар бөлүнүп берилгенине карабастан, окуу жабдууларынын жетишсиздиги КТБ системасынын бардык окуу жайлары үчүн олуттуу көйгөй катары калууда. КТБ ОЖда окуу жабдууларынын көп бөлүгү (86%) ишке жарамдуу абалда, бирок аларды эскилиги жеткен жабдуулар катарына кошуу керек, анткени эмгек рыногунда мындай жабдуулар колдонулбайт (УОА, В.1.1, 2020-ж.).

Сапатка таасирин тийгизген дагы бир көйгөй болуп, КТБ системасынын окуу жайларында башталгыч жана орто кесиптик билим берүү программаларын эмгек рыногунун керектөөлөрүнө адаптациялоо боюнча потенциалынын жоктугу саналат. Жогоруда аталган айыл туризми боюнча мүмкүнчүлүктөрдү изилдөө Жалал-Абад областынын туризм секторунда кадрлар менен комплекттөө маселесинде да маанилүү кемчиликтерди аныктады. Башкача айтканда, талдоо КТБ системасынын бир да окуу жайы, региондогу бир да ЖОЖ туризм чөйрөсүндөгү талап болуучу заманбап билимди бербегенин аныктады. Кадрларды даярдоо дефицити көндүмдөрдүн кеңири тизмесине тиешелүү болот (инновациялык технологияларды колдонуу менен улуттук тамактарды жасоодон баштап, кардарларга/туристтерге кызматтарды көрсөтүү жана англис тилин билүүгө чейин). Ушул көйгөй бул региондогу туризм секторунун өнүгүү темпин басаңдатууда.

Туризм чөйрөсүндөгү кызматкерлердин көп бөлүгү 10 жыл мурда билим алган, башкача айтканда алар алган билим практикалык билимдерге жана көндүмдөргө толук кандуу багытталган эмес, андан тышкары аларга окутуу учурунда алынган теориялык билимдерди практикада колдонуу боюнча тийиштүү колдоо көрсөтүлгөн эмес. Тагыраак айтканда, окутуу көбүнчө аудиторияларда өткөрүлүп, окутуучулар окутуунун жаңы ыкмаларын, аралаш мамилени, санарип куралдарды, материалдарды же видео сабактарды абдан аз колдонгон (Mascontour, 2019-ж.).

Керектөөлөрдү аныктоо жана КТБ системасынын кадрлардын жетишсиздигине таасирденүү убактысын кыскартуу

Акыркы 10 жылдын ичинде КТБ системасынын улуттук жана эл аралык эмгек рыноктору үчүн бүтүрүүчүлөрдү чыгаруу көлөмү дээрлик туруктуу жана бир аз жогорулаганына карабастан, КТБ

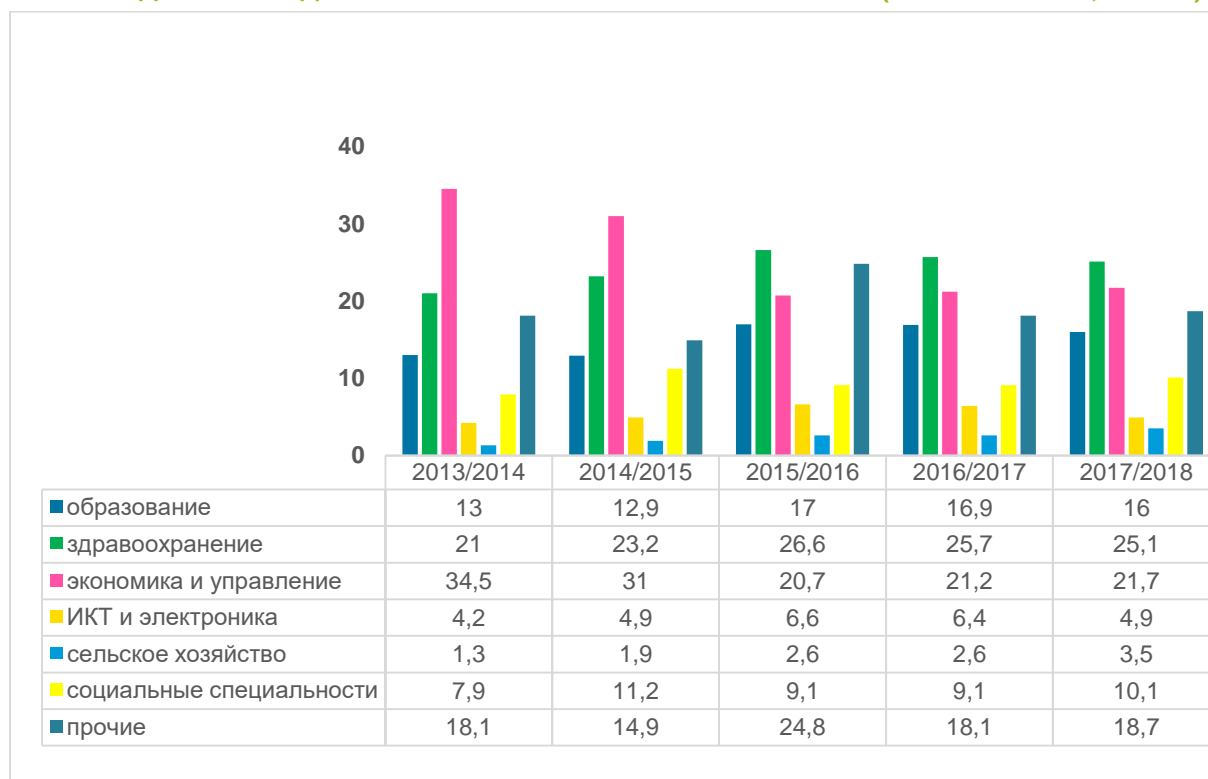
системасы эмгек рыногунун өзгөрүүчү керектөөлөрүнө, башкача айтканда анын жумушчуларын тийиштүү көндүмдөр менен камсыздоо маселесине өтө эле жай таасирденүүдө.

2013-жылдан баштап 2017-жылга чейинки мезгилде БКБ ОЖдагы билим алуучулардын контингенти (32,000 жакын, алардын ичинен 31% - аялдар) негизинен кыска мөөнөттүү курстарда окутуу программаларын диверсификациялоодон улам 8%га жогорулады, ал эми ОКБ системасында 2016-жылдан баштап (90,000 жакын билим алуучулар, алардын ичинен 57% - аялдар) билим алуучулардын контингентинин жогорулоосу байкалууда.

Бирок, БКБ ОЖлардын бүтүрүүчүлөрү жөнүндө маалыматтар акыркы 5 жылдын ичинде окутуу багыттары дээрлик диверсификацияланбаганын көрсөтүүдө (2013-2017-жылдардын аралыгында). БКБ системасында окутуу негизинен кийинки багыттар боюнча жүргүзүлөт: курулуш жана коомдук тамактануу чөйрөсү (бүтүрүүчүлөрдүн 40%), транспорт жана жеңил өнөр жай (30%), ал эми билим алуучулардын үлүшүнө карата МКТ бүтүрүүчүлөрүнүн болгону 5% туура келет жана бул көрсөткүч 2015-жылдан баштап кыскаруу тенденциясына ээ. Энергетика, металлды кайра иштетүү чөйрөсүндө, тоо кендерин казып алуу жана туризм тармагында окутуу программаларынын спектри чектелген (УОА А.2.3, 2020-ж.).

БКБ ОЖларда окутуу программаларын жөнгө салуучу негизги документ болуп 2003-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын “Башталгыч кесиптик билим берүүчү уюмдарда окутулуучу кесиптердин тизмесин бекитүү жөнүндө” токтому саналат, ал эми ага толуктоолор 2018-жылы гана киргизилген (УОА, А.2.1, 2020-ж.).

8-ДИАГРАММА: ОРТО КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ УЮМДАРЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН САНЫН АДИСТИКТЕРДИН ГРУППАЛАРЫ БОЮНЧА БӨЛҮШТҮРҮҮ (2013/14-2017/18, % менен)

Булак: ОУА А.2.3, 2020-ж. Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде, “Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим” басылмасы, 2018-жыл.

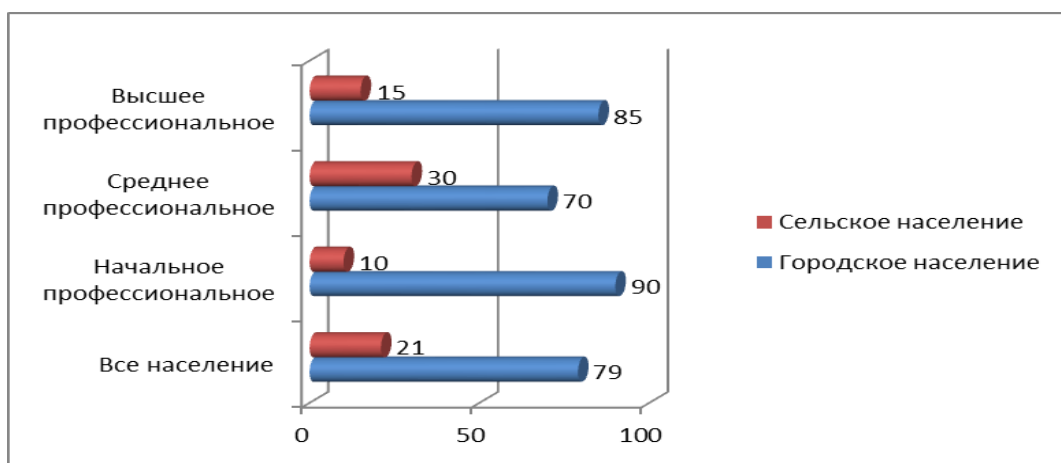
Орто кесиптик билим берүү системасында (жогорудагы Диаграмманы караңыз) окутуу программаларынын дээрлик 50% саламаттык сактоо жана экономика жаатында жүргүзүлөт. ОКБ ОЖларда МКТ жана электроника багыттары боюнча билим алуучулардын контингенти акыркы мезгилде кыскарып, билим алуучулардын жалпы контингентинен 5%дан да төмөн деңгээлине жетти. 2013/14-жылдан баштап 2018/19-жылга чейинки мезгилде ЖОЖдордо компьютердик инженерия жана так илимдер багыттарын өздөштүргөн бүтүрүүчүлөрдүн саны дээрлик 4 эсе кыскарды.

Бирок, ушул эле мезгилдин ичинде компьютерлер жана МКТлар менен иш алып барган ишканалардагы жана уюмдардагы адистердин саны 1,7 эсе жогорулаганын белгилөө керек.

2018-жылы жумуштуу калктын көп бөлүгү орто кесиптик билимге ээ болгон, экинчи орунда жогорку билими бар жумушчулар, ал эми үчүнчү орунда башталгыч кесиптик билими бар жумушчулар турган. Өзгөчө тынчсызданууну шаардагы жана айылдагы калктын ортосундагы айырмачылыктар жаратат, анткени айыл жергесинде МКТ секторунда жумуштуу калктын үлүшү кыйла төмөн, ошол эле учурда МКТ секторуна тартылган жумуштуу калк орто кесиптик билимге ээ (УОА, Б.1.4, 2020-ж.).

МКТ багыттары боюнча билим алуучулардын жана бүтүрүүчүлөрдүн санынын кыскарышы да тобокелдиктерди жаратууда, анткени бул Кыргыз Республикасынын Өкмөтү атаандаштыкка жөндөмдүү санарип экономиканы түзүү боюнча жарыялаган саясатка каршы салмакты пайда кылууда. Буга байланыштуу ЖОЖдордун жогорку квалификациялуу бүтүрүүчүлөрү, ошондой эле орто деңгээлдеги МКТ көндүмдөрүнө ээ ОКБ ОЖлардын бүтүрүүчүлөрү жана квалификациялуу жумушчулар МКТ секторуна гана эмес, экономиканын башка көптөгөн тармактары үчүн да керек.

9- ДИАГРАММА: МААЛЫМАТТЫК КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАР СЕКТОРУНДА 15 ЖАШ ЖАНА АНДАН ЖОГОРУ КУРАКТАГЫ ЖУМУШТУУ КАЛКТЫН БИЛИМИНИН ДЕҢГЭЭЛИ, 2018-ЖЫЛ (% МЕНЕН)

Булак: УОА, 1.4, 2020-жыл, УСК, Статистикалык изилдөөлөр жана квалификацияны жогорулатуу институтунун “Кыргыз Республикасында санариптик өнүгүүнүн деңгээлин баалоо” маалыматынын негизинде, 2019-ж.

МКТны өндүрүштүн жана башкаруунун бардык жерлерине киргизүү максатына жетишүү, экологиялык таза технологияларды колдонуу сыяктуу эле мүмкүн болбойт, эгерде улуттук деңгээлде бул багыттар боюнча кадрларды даярдоо ишке ашпаса. Ошондой эле, бул чөйрөлөрдө зарыл болгон көндүмдөрдү башка өлкөлөрдүн эмгек мигранттарын тартуунун эсебинен да компенсациялоо мүмкүн эмес, анткени эмгек акынын деңгээли төмөн.

Бирок, артыкчылыктуу деп аныкталган экономиканын тармактарына көндүмдөрдүн ылайык келбестиги жалгыз көйгөй эмес экенин белгилөө зерыл. ЮСАИД жана Кыргызстандагы Борбордук Азия университети жүргүзгөн эмгек рыногунда жаштардын жумуштуулугунун деңгээлин талдоо (2019-ж.) ишмердүүлүктүн башка чөйрөлөрүндө көндүмдөрдүн ылайык келбестигин аныктады, анткени алар жогорку билимди талап кылат. Жаш адамдардын маанилүү үлүшү ЖОЖдордун юриспруденция жана экономика факультеттеринде окуганына карабастан, бул багыттар боюнча жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү жетишсиз. Тескерисинче, талдоонун натыйжалары эмгек рыногуна БКБ жана ОКБ ОЖлары чыгарган адистер жана көндүмдөр керек экенин көрсөттү, мисалы, электриктер, автомеханиктер, ширеткичтер, ашпозчулар, тигүүчүлөр ж.б. салттуу кесиптер боюнча талап кылынат.

Сурамжылоонун жүрүшүндө жана фокус-топтордо талкуулоонун натыйжасында респонденттер жумушчу орундар жана ишке орношуунун келечектеги жана учурдагы мүмкүнчүлүктөрү жумушчунун кесиптик-техникалык көндүмдөрүн талап кыларын белгиледи. Анча чоң эмес ишканаларда жогорку жана орто кесиптик билими бар жумушчулар жана такыр эле билими жок жумушчулар эмгек акынын бирдей деңгээлине ээ болгон учурлар да бар (Борбордук Азия университети, 2019-ж.). Буга чейин ЕБФ жүргүзгөн окуудан жумушка өтүү боюнча талдоо (2013-ж.) жогорку билими бар адамдардын эмгек акысы башкаларга караганда төмөн экенин көрсөттү. Билим алууга кыйла каражаттарды жумшаган жаш адамдар эреже катары, формалдуу жана мамлекеттик секторлордо иштешет, ошол эле учурда жогорку жана орто кесиптик билимге ээ болбогон адамдар эмгек рыногунун формалдуу эмес катарларын толуктоодо.

Калкты заманбап билимдер жана компетенциялар менен камсыздоо үчүн жетишээрлик потенциалга ээ болбогон КТБ системасы өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө жана өсүүсүнө жолтоо болушу мүмкүн. Айыл чарба өндүрүмүнүн экспорттук потенциалын талдоо натыйжалары (өзгөчө мөмө-жемиш өндүрүмү) талап болуучу билимдердин жана көндүмдөрдүн жоктугунан улам бул потенциалды толук кандуу колдонуу мүмкүн эмес экендигин көрсөттү. Кыргызстан үчүн билимдерди жана көндүмдөрдү жакшыртуу чөйрөсүндөгү мүмкүн болуучу сунуштар: өндүрүү жана түшүмдү чогултуу ыкмалары, сактоо технологиялары тармагында, жаңы технологияларды колдонуу, стандарттар жана финансылык башкаруу боюнча фермерлердин потенциалын жогорулатуу, азык-түлүк коопсуздугу боюнча окутуу программаларын жакшыртуу, сатуулар рыногунун түрдүү маселелери боюнча экспортторлорду окутуу (Дүйнөлүк банк, 2020-ж.).

Кыргызстандын саламаттык сактоо сектору, COVID-19 пандемиясы учурунда дүйнө жүзү боюнча өзүнө көңүл бурдурган сектор талап болуучу көндүмдөрдүн жана адистердин жетишсиздиги боюнча көйгөйгө дуушар болууда. БУУнун отчетуна ылайык акыркы жылдардагы олуттуу көйгөй болуп медициналык мекемелерди кесипкөй медициналык кадрлар менен комплекттөө саналат. 53% жана 79% тез жардам кызматынын кызматкерлери жана үй-бүлөлүк дарыгерлер, ал эми алар пенсия алдындагы жана пенсия курагындагы адамдар (БУУ, 2019-ж.).

Жогорудагынын негизинде, экономиканын башка тармактары да алардын керектөөлөрүнө, ошондой эле өндүрүмдүн жана кызматтардын сапатына карата коюлуучу талаптарга ылайык келген көндүмдөргө жана адистерге муктаж деген тыянакты чыгаруу мүмкүн. Адам капиталын өнүктүрүүдөгү көйгөйлөр же көндүмдөрдүн ылайык келбестиги өзүнчө ишкананын же тармактын өнүгүүсү үчүн гана тоскоолдук кылбастан, Кыргызстандын өнүгүүсүнүн жаңы моделине да тоскоолдук кылат, ал эми анын бир бөлүгү жашыл экономиканы түзүү саналат.

Санариптик жана жошоодогу маанилүү көндүмдөрдүн жетишсиздиги?

АӨБдүн отчетуна ылайык (2019-ж.) Кыргызстандын билим берүү системасы бүтүрүүчүлөргө эмгек рыногу жана инновациялык экономика талап кылган көндүмдөрдү толугу менен берүүгө жөндөмдүү эмес. Отчетто ошондой эле, мектептеги окутуу программалары балдарды жашоодогу маанилүү көндүмдөргө жана МКТга окутуу маселесине жетишээрлик көңүл бурбайт деп белгиленген. 2019-жылы жүргүзүлгөн PIAAC баалоосунун натыйжалары бул көрүнүштү тастыктады (Hou, Acevedo, de Laat жана Larrison, 2020-ж.).

УОАга ылайык (2020-ж.) компьютердик көндүмдөргө өлкөнүн бардык эле калкы ээ эмес. ЮСАИД жана Кыргызстандагы Борбордук Азия университети жүргүзгөн (2019-ж) эмгек рыногуна карата жогоруда белгиленген талдоонун алкагында өткөрүлгөн, бизнестин өкүлдөрдү жана жумушчулар менен интервьюнун натыйжалары кайсы болбосун келечектеги эмгек ишмердүүлүгү IT билимдерди талап кылат деген жалпы ой-пикирди тастыктоодо. Бирок, бир нече респондент гана IT билимдер жумушка орношуунун учурдагы мүмкүнчүлүктөрү менен кандай байланышканын түшүндү.

Дүйнөлүк банктын Санариптештирүү индекси ылайык (төмөнкү Таблицаны караңыз) региондогу башка өлкөлөргө салыштырмалуу Кыргызстан санариптик технологияларды ишке киргизүү жана колдонуу деңгээли боюнча артта калып, Тажикистандан гана ашууда (Евразия өнүктүрүү банкы, 2019-ж.). Ал эми «Экономикалык активдүү калктын арасында санарип көндүмдөрү» индикатору боюнча Кыргызстан региондогу өлкөлөрдүн ичинен эң акыркы орунда (ЕӨБ, 2019-ж.).

2- ТАБЛИЦА: 2014 ЖАНА 2016-ЖЫЛДАРЫ САНАРИПТЕШТИРҮҮНҮН ИНДЕКСИ²⁰.

	Digital Adoption Index		DAI Business Sub-index		DAI People Sub-index		DAI Government Sub-index	
	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014
Armenia	0.62↑	0.61	0.71↑	0.68	0.48↑	0.41	0.67↓	0.73
Belarus	0.59↑	0.53	0.74↑	0.70	0.65↑	0.56	0.39↑	0.33
Kazakhstan	0.67↑	0.63	0.60↑	0.54	0.57↑	0.53	0.84↑	0.83
Kyrgyzstan	0.50↑	0.43	0.61↑	0.49	0.35↑	0.31	0.54↑	0.49
Russia	0.74↑	0.69	0.71↑	0.65	0.70↑	0.60	0.82↑	0.82
Tajikistan	0.32↑	0.29	0.42↑	0.20	0.38↑	0.28	0.24↓	0.32

²⁰ Санариптештирүүнүн индекси (англис тилинде - the Digital adaption index (DAI) 180 өлкөдө колдонулган Дүйнөлүк банктын эл аралык индекси болуп саналат жана экономиканын үч башкы агенти: бизнес, калк жана мамлекет тарабынан санариптик технологияларды колдонуу жана жайылтуу деңгээлин чагылдырат. Экономиканын үч катышуучусунун индикаторлорунун негизинде Санариптештирүүнүн орточо статистикалык индекси саналат. Ар бир индикатор тийиштүү агентке зарыл болгон, санариптештирүү заманында өнүгүүгө көмөктөшүүчү технологияларды камтыйт: өндүрүмдүүлүктү

Булак: Дүйнөлүк Банктын Санариптештирүү индексинин маалыматына ылайык ЕДБ тарабынан даярдалды, шилтеме: <http://www.worldbank.org/en/>

2017-жылы Кыргызстандын калкынын 38%да гана Интернетке жеткиликтүүлүк болгон (Евразия өнүктүрүү банкы, 2019-ж.), андан тышкары санариптик өнүгүү процессинин алкагында өлкө башка көйгөйлөргө да дуушар болууда, алардын ичинде айыл тургундарынын санариптик сабаттуулугунун деңгээлинин төмөндүгү, жарандардын ишенбестиги жана электрондук кызматтарды пайдалануу боюнча каалоонун жоктугу, санариптик трансформациялоо боюнча окутуунун инновациялык программаларынын жоктугу, мамлекеттик кызматкерлердин начар потенциалы жана квалификациянын талап болуучу деңгээлине ээ болгон персоналдын жоктугу (УОА, Б.1.4, 2020-ж.).

Өлкөдө билим алуучулардын жана эрезеге жеткендердин санариптик жана жашоодогу маанилүү көндүмдөрү (же негизги компетенциялар) боюнча талдоолордун жана изилдөөлөрдүн аз санына карабастан, алар тынчсыздануунун предмети болуп калууда. Эл аралык тенденцияларга ылайык дал ушул көндүмдөр адам капиталынын келечектеги запасында негизги ролду ойношу мүмкүн, анткени алар экономиканын бардык тармактарында жана коомдун ишмердүүлүк чөйрөлөрүндө “өтмө функцияны” аткарат.

COVID-19 пандемиясы Кыргызстанды билим берүү системасында санариптик жана онлайн окутууну иштеп чыгууга жана ишке киргизүүгө, ошондой эле мектепте билим берүү үчүн видео сабактарды даярдоого мажбурлады (ЕБФ, 2020-ж.).

Эрезеге жеткендерди окутуу – саясий чаралардагы ак такпы же күңүрт зонабы?

Кыргызстанда өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалымат аз, өзгөчө эрезеге жеткен калкты окутуу боюнча. Өлкөдө эрезеге жеткен калкты окутуу боюнча толук маалымат жок жана аларга карата талдоо жана мониторинг жүргүзүлбөйт, башкача айтканда катышуучулардын, окутууга карата мамлекеттик жана жеке инвестициялардын саны жана алар жөнүндө маалымат, окутуунун тиби, кесиптер жана окутуу провайдерлеринин категориялары (анын ичинде жеке провайдерлер) жөнүндө маалымат жок. 2012-2020-жылдарда билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясында эрезеге жеткен калктын формалдуу эмес билим алуусуна караганда, формалдуу билим алуусуна көбүрөөк көңүл бурулган (стратегияда “формалдуу эмес билим берүү” деп жазылган). Бул максаттын алкагында эрезеге жеткен калкты окутуу боюнча кээ бир индикаторлор гана жазылган, тагыраак айтканда үзгүлтүксүз кесиптик билим берген окуу жайлардын жана университеттердин саны жана кадрларды кесиптик даярдоо жана окутуу курстарын уюштуруу боюнча берилген лицензиялардын саны (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2012-ж.).

Кесиптик окутуу жөнүндө бар болгон маалыматтарга ылайык 2018-жылы жумушсуз деген расмий статуска ээ болгон жумушсуз калктын 10% гана (7 300) кесиптик окутуудан өттү. Бул сан эмгек рыногунун активдүү чаралары катары коомдук иштерге тартылган жарандардын жалпы санынын жарымын түзөт (УОА, Б.1.6, 2020-ж.). Ага карабастан, 2012-жылы өлкө боюнча окутуунун 1000ге жакын провайдери эрезеге жеткен калк үчүн формалдуу эмес билим берүү программаларын уюштуруу үчүн мамлекеттик лицензияны алды, алардын көбү жумушсуздарды окутууга басым жасайт (Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясына ылайык).

жогорулатуу жана бизнестин жалпы өсүүсүн тездетүү, мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү жана адамдардын бакубатчылыгын жогорулатуу, ошондой эле Өкмөт үчүн кызмат көрсөтүүлөрдүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу (ЕӨБ, 2019-ж.).

Формалдуу эмес билим берүүнү уюштурган окутуунун провайдерлеринин көптөгөн санына карабастан, жумуштуулук кызматтары тарабынан окутууга жиберилген жумушсуз калктын көп бөлүгү БКБ ОЖларда окуган, анткени алар да эрезеге жеткендер үчүн үзгүлтүксүз кесиптик окутуу курстарын сунушташат. Жаш адамдарга кесиптик билим берүү кызматтарын көрсөтүүдөн тышкары БКБ ОЖлар квалификациялуу жумушчулардын квалификациясын жогорулатуу курстарын өткөрүү укугуна ээ. ОКБ ОЖлар да орто деңгээлдеги адистердин квалификациясын жогорулатуу жана окутуу укугуна ээ. Квалификацияны жогорулатуу курстарынын мындай түрүн өткөрүү жөнүндө консолидацияланган маалымат ОКБ ОЖда жок.

2013-2017-жылдардын аралыгында БКБ ОЖлардын кыска мөөнөттүү курстарында билим алгандардын үлүшү билим алуучулардын жалпы контингентинен орточо эсеп менен 16% түздү, башкача айтканда бул жылдардын аралыгында 5000 жаран гана окутулган (эмгекке жарамдуу курактагы калктын 0,15%нан да төмөн). 2017-жылдан баштап кыска мөөнөттүү курстардагы билим алуучулардын саны Азия өнүктүрүү банкынын долбоорунун алкагында түзүлгөн Көндүмдөрдү өнүктүрүү фондунун жардамы менен кескин жогорулай баштады (УОА, А.2.1, Б.1.6, 2020-ж.).

10-ДИАГРАММА: ОКУТУУНУН КОНТРАКТТЫК ФОРМАСЫ БОЮНЧА ЖАНА КАРЖЫЛОО БУЛАГЫ БОЮНЧА БАШТАЛГЫЧ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА БИЛИМ АЛГАНДАРДЫН САНЫ (2015-2018-ЖЖ., % МЕНЕН)

Булак: ОУА, А.2.1, 2020-ж. Башталгыч кесиптик билим берүү агенттигинин административдик маалыматтарынын негизинде.

АӨБдүн долбоору башталганга чейин кыска мөөнөттүү курстардын билим алуучуларынын жарымынан көбү окутуудан өтүү үчүн өз каражаттарын жумшаган жана 1/3 бөлүгүнөн көбү жумуштуулук кызматтарынын эсебинен окугандыгын белгилей кетүү зарыл. Башкача айтканда, түзүмдүк өзгөрүүлөр 2017-жылдан тартып, билим алуучулардын көбү Көндүмдөрдү өнүктүрүү фондунун алкагында окуй баштаганда башталган.

Эрезеге жеткен калктын арасында көндүмдөрдү өнүктүрүү жана квалификацияны жогорулатуу боюнча муктаждык өнүгүүнүн жаңы экономикалык тенденцияларына жараша жогорулабастан,

саясаттын амбициялуу максаттарына жараша да жогорулашы керек. Азыркы учурда экономикалык активдүү калктын олуттуу бөлүгүндө кесиптик билим жок (1,5 миллионго жакын) жана 120 000 жаран базалык жалпы билимге ээ эмес. БКБ ОЖларда формалдуу эмес билим берүүнү валидациялоо системасы апробацияланган, ал эрезеге жеткен калктын арасында кесиптик билим алууга сурамдын жогорулашына алып келиши керек (УОА, А.3.4, 2020-ж.).

Саясий чаралар

Акыркы он жылда Кыргызстан өлкөдө адам капиталын өнүктүрүү тармагында маанилүү аракеттерди көргөнүн жана сезилерлик натыйжаларга жетишкенин кабыл алуу керек. Өзгөчө милдеттүү билим берүүгө жана кандайдыр бир даражада мектепке чейинки билим берүүгө жеткиликтүүлүктү жакшыртуу боюнча көп сандагы интервенцияларды ишке ашырган. Буга карабастан, мектепке чейинки билим берүү менен камтуунун деңгээли төмөн бойдон калууда.

Андан тышкары, кээ бир багыттар боюнча ченемдик укуктук база жакшыртылган, мисалы, 2019-жылы КРдин «Билим берүү жөнүндө» мыйзамына толуктоолор киргизилген, алар өлкөнүн жаранына мамлекеттик жана муниципалдык уюмдарда акысыз орто билимге болгон укуктарды баса белгилеген. 2020-жылдын сентябрында КРдин «Билим берүү жөнүндө» мыйзамына акыркы толуктоолор киргизилген, аларга ылайык Квалификациялардын улуттук алкагы жана кесиптик стандарттар түшүнүктөрү киргизилди, лицензиялоо жана аккредитациялоо, билим алуучуларды социалдык коргоо маселелери боюнча ЧУАлар иштелип чыкты (УОА, А.2.1, 2020-ж.) жана Квалификациялардын улуттук системасы, анын ичинде Квалфикациялардын улуттук алкагы бекитилди. Буга кошумча Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө ЧУАлар, Мектепке чейинки билим берүү уюмдарына балдардын келбегендиги жана окуудан чыгуусу жөнүндө жобо иштелип чыкты (БУУ, 2019-ж.).

Билим берүү секторуна каралган чыгымдарды жогорулатуу

Кыргызстанда билим берүү секторуна каралган чыгымдар салыштырмалуу жогору, ал эми 2015-жылдан баштап билим берүү тармагына жыл сайын сарпталган чыгымдардын үлүшү жогорулап, ИДПдан 7%ды жана андан жогоруну түзүүдө. Акыркы жылдарда өсүүнүн бул динамикасы КТБ системасына оң таасир тийгизди, анткени билим берүүгө карата чыгымдардын олуттуу бөлүгү (57%) орто билим берүүгө бөлүнүп берилет.

2013-жыл менен салыштырмалуу мамлекеттик бюджеттен билим берүү тармагына багытталган каражаттар 2017-жылда 1,6 эсе жогорулады, башкача айтканда ушул мезгилге карата мамлекеттик бюджеттен билим берүү тармагына каралган чыгымдардын үлүшү 21% менен 24% ортосунда болгон (УОА, А.2.3, 2020-ж.).

16-ТАБЛИЦА: МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТТЕН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫН КАРЖЫЛОО (2013-2017-ЖЖ.)

	2013	2014	2015	2016	2017
Мамлекеттик бюджеттен билим берүү системасына каралган каражаттар, млн.сом менен	24089,7	25915,4	29995	36299,3	37387,9
ИДПдан % менен	6,9	6,5	7,0	7,6	7,2
Мамлекеттик бюджеттен жалпы чыгымдардан % менен	23,1	21,4	22,3	24	22,5

Жогорку билим берүүгө	3078,1	3412,3	3854,2	4395,4	4802,7
Орто билим берүүгө, анын ичинде башталгыч жана орто кесиптик билим берүү	14852,1	15102,6	16997,2	20233,2	20983,4

Булак: УОА, А.2.3, 2020-ж. «Кыргыз Республикасында билим берүү жана илим, 2013-2017» басылмасы, УСК, 2018-ж.

Эгерде билим берүүгө карата чыгымдардын салыштырмалуу жогорку үлүшүн билим алуучулардын жетишүүчүлүгүнүн төмөнкү көрсөткүчтөрү менен салыштырса, PISAнын алкагында жана жалпы республикалык баалоо далилдегендей, анда бөлүнүп берилүүчү каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугунда да көйгөй бар жана аны да чечүү зарыл экендигин белгилөөгө болот.

Билим берүү системасында санариптик трансформациялоо боюнча саясий чаралар

2040-жылга карата Кыргызстан Улуу Жибек жолунда санариптик хаб болууну пландоодо. Регионалдык маанидеги Маалыматтарды кайра иштетүү борборлорунун тармагы бардык регионго МКТ кызматтарын көрсөтөт. Түзүлгөн санариптик инфраструктура Борбордук Азиянын, ЕАЭБдин, Жакынкы Чыгыштын, Кытайдын жана Европанын маалыматтык коммуникациялык мейкиндигин бириктирүү мүмкүнчүлүгүн берет. Кыргызстандыктар дүйнө жүзү боюнча өлкөдөн кетпей туруп, иштей алышат (Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, 2018-ж.).

Адам капиталы менен камсыздоо көз карашынан аланда, 2018-2040-жылдарга карата улуттук стратегияга ылайык жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо базасын жана системасын түзүү пландалууда. 2019-жылы «2019-2023-жылдары Санарип Кыргызстан» санарип өнүгүүнүн концепциясын ишке ашыруу боюнча Жол картасы бекитилген. Жол картасынын бир бөлүгү болуп 2019-2020-жылдары өлкөнүн билим берүү системасын санариптештирүү программасы саналат, ал билим берүүнү башкаруунун заманбап системасын, электрондук китептерди жана улуттук электрондук китепкананы түзүү, жогорку кесиптик билим берүү үчүн аралыктан окутуу сыяктуу багыттар боюнча бир катар иш-чараларды камтыйт (УОА, Б.1.4, 2020-ж.). Ошондой эле, Жол картасында өлкөнүн бардык жарандарын санариптик көндүмдөргө окутуу зарылдыгы көрсөтүлгөндүгүнө карабастан, көрсөтүлгөн чаралардын көбү жогорку билим берүү системасына багытталган. Ошондуктан, бардыгын камтыган өмүр бою окутуу системасын иштеп чыгуу керек, анткени ал билим берүүнүн бардык деңгээлдерине тиешелүү болот.

КР Билим берүү жана илим министрлиги 2030-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүүнүн жаңы стратегиясын иштеп чыгуу процессине жетишээрлик маани берген эмес, анткени 2012-2020-жылдарга карата билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын мөөнөтү жакында аягына чыгат. Жаңы стратегиянын негизги максаттары болуп, туруктуу өнүгүүнүн максаттары үчүн билим берүү, жеткиликтүүлүктүн бирдейлиги жана билим берүү сапаты саналат, ошондой эле билим берүүнүн бардык деңгээлдери боюнча өтмө багыттар аныкталган. Өтмө артыкчылыктардын олуттуусу болуп санарип көндүмдөрдү жогорулатуу жана санарип окутуу үчүн зарыл болуучу шарттарды түзүү көз карашынан алганда, билим берүүнү санариптештирүү саналат.

COVID-19 пандемиясы 2019-жылдын март айынан баштап билим берүү системасын санариптештирүү процессинде күтүлбөгөн түрткү болду. Карантин чараларын киргизүү жана бардык билим берүү уюмдарынын аргасыз жабылышы бир нече күндүн ичинде аралыктан жана онлайн окутууга өтүүгө мажбурлады. Ошондой эле, КР Билим берүү жана илим министрлиги кыска мөөнөттүн ичинде жалпы жана орто билим берүү үчүн онлайн окутуунун порталдарын иштеп чыгууга жана ишке киргизүүгө, ТВда көрсөтүү үчүн видео сабактарды даярдоого,

окуучуларды жана мугалимдерди Интернет менен камсыздоо жана МКТ көндүмдөрүнө окутуу маселелери боюнча ири байланыш операторлору менен макулдашууларды түзүүгө жетишти.

Бул учурда артыкчылык жалпы жана орто билим берүү системасына берилгени, ал эми башталгыч жана орто КТБ системасы кандайдыр бир даражада бул абалдан өз алдынча чыгууга мажбур болгону айкын болду (ЕБФ, 2020-ж.).

Ар кандай донорлор жана эл аралык уюмдар, анын ичинде ЕБ, АӨБ, Дүйнөлүк банк жана БУУнун агенттиктери өлкөгө билим берүү системасын санариптештирүү үчүн колдоо көрсөтүүдө.

Өлкөнүн жана бүтүндөй дүйнөнүн экономикасы үчүн COVID-19 пандемиясы себеп болгон оор мезгилде, коюлган максаттарга жетишүү үчүн Кыргызстанга колдоо көрсөтүү аракетинде тыгыз координациялоо, донорлордун аракеттерин жана ресурстарын бириктирүү зарыл. Санариптик технологиялар аралыктан окутуу жана өз ара аракеттенүү үчүн маанилүү курал болсо да, аралыктан окутууга өтүү процесси ансыз деле болуп жаткан теңсиздикти күчөтпөгөндөй кылып камсыздашы керек. Демек, калктын керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын эске алуу менен чечимдерди кабыл алуу керек, башкача айтканда COVID-19 пандемиясынан кийин окутуунун салттуу режимин калыбына келтирүүдө окутуучулардын жана билим алуучулардын кызыкчылыктары, алардын ортосундагы өз ара мамилелер сыяктуу маселелерге өзгөчө көңүл буруу зарыл (Келечекте билим берүү маселелери боюнча эл аралык комиссия, 2020-ж.).

Эмгек рыногунда сурамдын жана сунуштун ылайык келүүсүн камсыздоо боюнча мамилелер

Кыргызстандагы кичи ишканалардын көптөгөн саны, формалдуу эмес экономиканын чоң үлүшүнүн контекстинде адам ресурстарына жана көндүмдөргө карата келечектеги сурамды аныктоо кыйын. Көптөгөн иш берүүчүлөр ишканаларынын туруктуу иштешин камсыздоо маселесинде ар кандай кыйынчылыктарга дуушар болот жана көп учурда кыска мөөнөттүү перспективада (1-3 жыл) алар менен эмне болоорун билишпейт. ЕБФтин Турин процессинин алкагында “Экономиканын жана эмгек рыногунун абалы” темасы боюнча фокус-топтордогу талкуулоолор (Бишкек, 2019-жылдын июну) көндүмдөргө карата керектөөлөрдү божомолдоо, кыска мөөнөттүү перспективага болсо да дээрлик мүмкүн эмес, анткени экономиканын абалы туруксуз жана илимий жактан далилденген натыйжалуу стратегиялар жок деген пессимисттик тыянакты чыгарууга мүмкүндүк берди (УОА, 2020-ж.).

Башка чектөөчү факторлорго тийиштүү министрликтердин потенциалына байланышкан көйгөйлөр жана жүргүзүлүүчү интервенциялар, ошондой эле алардын туруктуулугу жөнүндө маалыматтын жоктугу кирет. 10 пилоттук жумуштуулук кызматы жыл сайын эмгек рыногунун талдоосун жүргүзөт жана диалог жүргүзүү аянтчалары болот деп божомолдонгон (<http://www.zanyatost.kg/>), бирок 2019-жылдын аягында эмгек рыногунун маалымат системасында талдоо натыйжалары жөнүндө маалымат аныкталган жок. Азыркы учурда КТБ ОЖлары көндүмдөргө болгон керектөөлөрдү ар бири өз-өзүнчө аныктайт. КР Билим берүү жана илим министрилиги жана КР Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрилиги 2012-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген жумушчу ресурстарга болгон керектөөлөрдү божомолдоо боюнча өздөрүнүн жеке методологиясын колдонушат, 2016-жылы КР Экономика министрилиги Экономика тармактарынын эмгек ресурстарына болгон керектөөлөрүн божомолдоо боюнча методологиялык негизди иштеп чыккан (УОА, Б.1.7, 2020-ж.).

Акыркы он жылдын ичинде ар кандай куралдар иштелип чыккан, апробацияланган жана ишке киргизилген, тагыраак айтканда эмгек рыногун талдоо (ЭЭУ жана GIZ), бүтүрүүчүлөргө байкоо жүргүзүү (ЕБФ), эсеп талдоосунун негизинде божомолдоо ыкмасы, иш берүүчүлөрдү түздөн-түз

сурамжылоо негизинде эксперттик баалоо ыкмасы. Профилдик министрликтер үчүн божомолдонуучу маалыматтар адистиктерге жана кесиптерге карата келечектеги керектөөнү аныктоо үчүн негиз болуп саналат (УОА, Б.1.7, 2020-ж.).

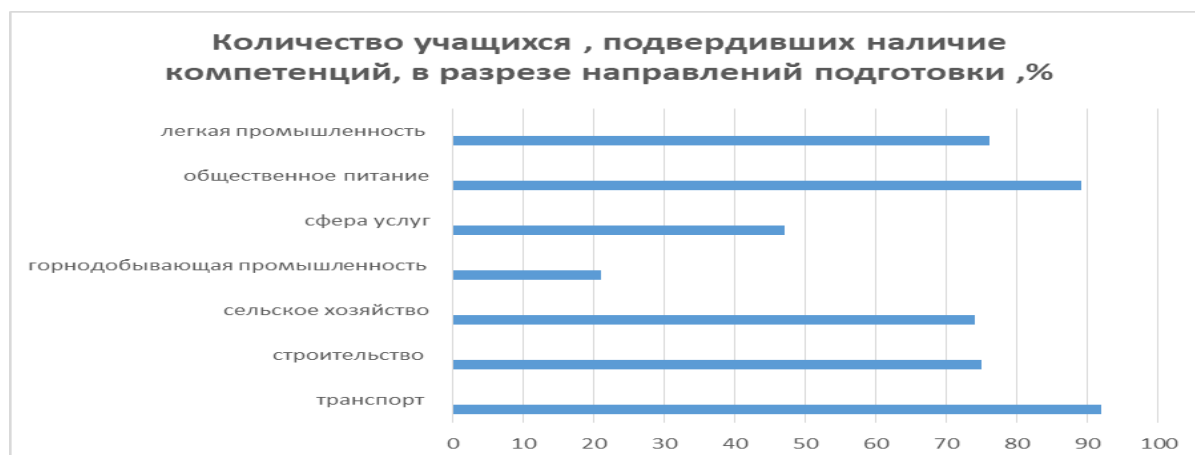
Ар түрдүү куралдардын жана документтердин болуусуна карабастан, алынган натыйжалар билим берүү жана окутуу системасынын өнүгүүсүн пландоо учурунда иш жүзүндө кандай колдонулаары жана алар деги эле колдонулары түшүнүксүз бойдон калууда. Андан тышкары, натыйжалар жөнүндө маалымат чектелген же ага муктаж адамдар үчүн ал такыр эле жеткиликтүү эмес. Бүгүнкү күндө жүргүзүлүүчү интервенциялардын жарым-жартылай ийгилигинин себеби болуп, ар кандай мекемелердин ортосундагы кызматташуунун жоктугу, бюрократия жана кадрлардын потенциалы менен байланышкан көйгөйлөр саналат. Өлкө боюнча туруктуу негизде ишке ашуучу системалуу мамиле жок, ошондой эле донорлордун арасында мындай маанилүү маселе боюнча начар кызматташуу да байкалууда.

Эмгек рыногунун керектөөлөрүнө билим берүүнүн жана окутуунун сапатын жана ылайык келүүсүн жакшыртуу боюнча чаралар

Билим берүүнүн жана окутуунун сапатын жана ылайык келүүсүн жакшыртуу үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтү көптөгөн ар кандай демилгелерди көтөргөн, алардын көбү ЕС, GIZ, АӨБ, ЭЭУ жана БУУнун башка агенттиктери сыяктуу донорлордун колдоосу менен ишке ашырылган. Ийгиликтүү апробацияланган компетенттүүлүккө-багытталган окутуу, жумушчу орунда окутуу жана модулдук мамиле КТБ системасынын маанилүү элементтери катары каралат. Бирок, аларды ишке киргизүү боюнча көйгөйлөр азыркыга чейин калууда, б.а. бардык КТБ ОЖларда бул мамилелерди толук киргизүү боюнча чечим кабыл алына элек. АӨБдүн долбоорунун алкагында БКБ ОЖларда 2017-2018-окуу жылында компетенттүүлүккө-багытталган модулдук окутуу программаларын пилоттоонун натыйжалары компетенциялардын көз карандысыз баалоосун билим алуучулардын 75% өткөнүн көрсөттү. Билим алуучуларды окутуунун натыйжалары окутуунун багытына жараша айырмаланып турат. Мисалы, транспорт, коомдук тамактануу багыттарынын бүтүрүүчүлөрү эң жогорку балл алган, ал эми тоо-кендерин казып алуу тармагындагы жана кызматтар чөйрөсүндөгү адистиктердин бүтүрүүчүлөрү эң төмөнкү баллга ээ болушту (төмөнкү Диаграмманы караңыз).

Акыркы жылдардын ичинде жаш адамдарды жумуш ордунда окутуу маселесине көбүрөөк көңүл бурула баштады. 2017-жылдан баштап Башталгыч кесиптик билим берүү агенттиги (БКБА) тарабынан окутуунун дуалдык формасы пилоттолууда, башкача айтканда ашпозчу, чач-тарач, байланыш оператору, call-борборунун оператору жана МКТ адиси сыяктуу кесиптер боюнча насаатчылык/үйрөнчүк системасы илгерилеп жатат. Квалификацияга ылайык практикалык окутуу 60%дан 80%га чейин жогорулаган (УОА, Г.1.3, 2020-ж.), окутуунун көп бөлүгү ишканада өткөрүлөт. 2020-жылдан баштап АӨБдүн колдоосу менен дуалдык окутууну ОКБ ОЖларына киргизүү иш-чаралары башталды.

12-ДИАГРАММА: БИЛИМ АЛУУЧУЛАРДЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ-БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУ ПРОГРАММАЛАРЫНА ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛАРЫН БААЛОО (АӨБ ДОЛБООРУ, 2017-2018-ОКУУ ЖЫЛЫ)

Булак: УОА, Г.1.3, 2020-ж. АӨБдүн компетенттүүлүктүн негизинде окутуу программаларын апробациялоонун жыйынтыктары жөнүндө отчетунан

Саясаттын алкагында, ошондой эле КТБ ОЖларынын инфраструктурасын жакшыртуу жана компьютерлер менен жабдуу маселесине басым жасалууда²¹. БКБ ОЖлардын дээрлик 80% жана ОКБ ОЖларынын 30% өзүнүн инфраструктурасын жарым-жартылай жакшыртты жана окуу жайларды 2/3 бөлүгү өзүнүн инфраструктурасына жалпысынан канааттанууда. 2013-жылдан баштап БКБ ОЖларга көп сандаган компьютерлер бериле баштады, ал эми 2017-жылда 1 компьютерге карата билим алуучулардын катышы 15 адамды түздү. Бирок, лицензиялоо стандартына (бир компьютерге 12 билим алуучу) жетишүү мүмкүн болбоду, ал эми айыл жергесинде калктын Интернетке болгон жеткиликтүүлүгү көйгөй болуп калууда. Бул көйгөй өзгөчө БКБ ОЖларына тийиштүү, анткени алардын жарымынан көбү айыл жергесинде жана алыскы жерлерде жайгашкан. КТБ ОЖларынын инфраструктурасын баалоо боюнча стандарт жок. Демек, канааттануу даражасы көптөгөн факторлордон көз каранды болушу мүмкүн (УОА, Г.1.2, 2020-ж.). Турин процессинин алкагында 2010-жылдан баштап, 6 айда бир жолу өткөрүлгөн фокус - топтордо талкуулоонун жүрүшүндө иш берүүчүлөр билим алуучулардын практикалык көндүмдөрүнүн начар болуусунун бир себеби болуп КТБ ОЖлардагы ылайык келбеген материалдык-техникалык база саналаарын белгиледи.

Инженердик-педагогикалык курамдын компетенцияларын жогорулатуу боюнча жаңы жоболор иштелип чыккан. 2016-жылы КТБ системасынын окутуучулары үчүн квалификациялык түзүм иштелип чыккан, ал башталгыч жана орто КТБнын 3 квалификациялык деңгээлинен турат жана ар бир квалификациялык деңгээл боюнча кесиптик стандартты камтыйт. Пилоттук негизде инженердик-педагогикалык курамдын компетенцияларын баалоо жүргүзүлгөн (өзүн-өзү баалоо жана портфолиону баалоонун айкалышы), баалоодон КТБнын 60 окуу жайынан 1900гө жакын (ИПКнын жалпы санынан 17%) окутуучу жана мастерлер өттү. Баалоо натыйжалары ИПКнын жарымынан көбү окутуу жана билим берүү, окутуунун натыйжаларын баалоо, социалдык

²¹ 2017-2018-жж. КТБ ОЖлары үчүн жаңы жабдуулардын олуттуу үлүшү донорлордун каражаттарынын эсебинен алынган. АӨБ долбоору КТБ ОЖлардын 59на колдоо көрсөттү, 306 окутуу устаналарын жана окуу класстарын, 33 жатакананы оңдоп-түздү. Окутуу устаналары 45 квалификация боюнча окутуу жабдуулары жана шаймандары менен жабдылды, алар боюнча компетенттүү – багыт берүүчү окутуу программалары апробацияланды (УОА, 2020-ж.).

өнөктөштүк, КТБ системасындагы ЧУАлар жана негизги компетенциялар багыттары боюнча квалификацияны жогорулатуу курстарына муктаж экенин көрсөттү (УОА, Г.2.4, 2020-ж.).

Бул багыттар боюнча кээ бир ИПКлар тренингдерди өттү, бирок керектөөлөрдү баалоо жана талдоо жүргүзүү мамилеси пилот деңгээлинде калабы жана анын туруктуулугу камсыздалабы деген суроо ачык калууда. Акыркы жылдардын ичинде өндүрүштөн ажыратуусуз окутуу үчүн каражаттар дээрлик бөлүнгөн эмес (Турин процесси 2012, 2014, 2016-ж.). Андан тышкары, ИПКнын компьютердик сабаттуулугунун деңгээли тынчсызданууну жаратууда. БКБнын 98 окуу жайынын кызматкерлери жөнүндө 2017-жылы АӨБдүн долбоорунун алкагында топтолгон маалыматтар БКБ ОЖнын 72% кызматкери (5000 жакын жумушчу) компьютердик көндүмдөргө ээ эмес экенин көрсөттү (ПҚда иштөө үчүн базалык билимдер жок, Word, Excel же Power Point программаларында иш алып барганды билишпейт). 2019-жылы жүргүзүлгөн PIAAC баалоосунун натыйжалары (эрезеге жеткен калктын көндүмдөрүн баалоо) ИПК эрезеге жеткен калктын жалпы санынын көрсөткүчтөрүнө салыштырмалуу (1ден төмөн баллды 48% алды) МКТ көндүмдөрү боюнча төмөнкү баллды (1ден төмөн балл 62% алды) алганын көрсөттү. Калктын жалпы санынан 16-24 жаштагы жаш мугалимдер гана МКТ көндүмдөрүнүн жакшы деңгээлин көрсөтө алышты (Dingyong, Acevedo, de Laat and Larrison, 2020-ж.). Демек, билим берүү жана окутуу системасы Туруктуу өнүгүүнүн улуттук стратегиясында жазылган санариптештирүү боюнча милдеттерге жетишүү үчүн колдоо көрсөтүүгө даяр эмес.

13-ТАБЛИЦА: БКБ ОЖ КЫЗМАТКЕРЛЕРИНИН КОМПЬЮТЕРДИК САБАТТУУЛУК ЖАНА ПК ПРОГРАММАЛАРЫН КОЛДОНО БИЛҮҮ ДЕҢГЭЭЛИ

ПК программаларын колдоно билүү	Саны	% менен
Колдонгонду билбейт	3790	72%
Word	836	16%
Word, Excel	281	5%
Word, Excel, PowerPoint	191	4%
Word, Excel, PowerPoint, Access	117	2%
Word, PowerPoint	24	1%

Булак: ОУА, Г.2.4, 2020-ж. БКБ ОЖда электрондук окутууну киргизүүнүн натыйжалары жөнүндө маалыматтын негизинде (БКБ системасынын потенциалы жөнүндө отчет, АӨБ Экинчи долбоору, 2017-ж.)

Ар бир 5 жылда бардык ИПКлар өндүрүштөн ажыратуусуз окутуудан же квалификацияны жогорулатуу курстарынан өтүшү керек. Бирок, БКБ ОЖлардын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатууга жооптуу Республикалык илимий-методикалык борбор КТБ системасынын 20%ын да камтый албайт. ОКБ системасында квалификацияны жогорулатуу курстары уюштурулбайт, башкача айтканда кызматкерлер жана окуу жайлар кызматкерлер өзүнүн кесиптик өнүгүүсү менен өз алдынча алектениши керек деп ойлошот (УОА, Г.2.4, 2020-ж.). БКБ жана ОКБ системасынын окуу жайларынын базасында мындайча аталган квалификацияны жогорулатуу борборлорун жана алдыңкы тажрыйба борборлорун түзө башташты, бирок ИПКнын кесиптик өнүгүүсүнүн түзүмдөштүрүлгөн процессин түзүү үчүн бул аракеттер да жетишсиз.

КТБнын сапатын камсыздоо системасы азыркы учурда иштеп чыгуу этабында гана, бирок ал билим берүүнүн бардык баскычтарын катыбайт жана кээ бир кемчиликтерге ээ экенин белгилөө зарыл. Мисалы, сапат стандарттары колдонулбайт, анткени сапатты камсыздоонун жактырылган

критерийлери жок. КР Билим берүү жана илим министрлиги бар болгон аккредитациялоо системасын программалык деңгээлде жакшыртууну (мисалы, методикалык колдонмолорду иштеп чыгуу, сапатты камсыздоо ыкмаларына окутуу аркылуу) жана аны Билим берүүнү башкаруунун маалыматтык системасына интеграциялоону пландоодо (УОА, Г.3.3, 2020-ж.).

Саясий чаралар боюнча сунуштар

Жыйынтыгында, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү өлкөнүн экономикалык жана санариптик кайра түзүү багытында өзүнүн амбициялуу максаттарына жетишүү үчүн адам капиталынын негизги ролун толугу менен түшүнүүдө. Бирок, адам капиталын өнүктүрүүдө маанилүү кемчиликтерди жана чектелген инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен, адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы интервенциялар келечектеги перспективада артыкчылыктуу болушу керек.

Интервенцияларды артыкчылыктуу кылуу зарылдыгы учурдагы кризис жана COVID-19 пандемиясынан улам күтүлүүчү терс таасирлер маалында өтө актуалдуу. Ушул контекстте салыктардын түшүүсүнүн кыскаруусу күтүлүүдө, бул учурда керектүү чыгымдар мамлекеттик бюджетке болгон басымдын жогорулашын алып келет. Ал эми бул, өз кезегинде адам капиталын өнүктүрүүгө бөлүнүп берилүүчү каражаттардын көлөмүнө таасирин тийгизет.

Жогорудагыларды эске алуу менен долбоорлорду биргелешип иштеп чыгуу жана ишке ашыруу тармагында донорлордун өз ара кызматташуусун жана эл аралык донорлор менен кызматташууну жөнгө салуу өлкөгө ишмердүүлүктүн артыкчылыктуу багыттарында жана чөйрөлөрүндө инвестицияларды натыйжалуу пландоо жана концентрациялоого, ошондой эле жүргүзүлүүчү реформалардын маанилүү бөлүгүнүн туруктуулугуна жетишүү жана камсыздоого жардам берет.

Кыргызстанда адам капиталын жакшыртуу боюнча саясаттарды жана стратегияларды билим берүү системасындагы ар кандай кичи секторлордун керектөөлөрүн эске алуу менен, баланс болушу үчүн кайрадан карап чыгуу зарыл. Башкача айтканда, акыркы убакта башталгыч, орто жана жогорку билим берүүгө олуттуу көңүл бурулган, демек КТБ системасын жана анын эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык келүүсүн күчөтүү зарыл, аны ЕБФтин баалоосунун жыйынтыктары да далилдөөдө. Бирдей маанидеги артыкчылык болуп өмүр бою билим алуу, үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү жана окутуу да болушу керек. Бул максаттарды ишке ашыруу үчүн каржылоонун жетиштүү көлөмү каралышы керек.

Экономиканын артыкчылыктуу тармактарына КТБ системасынын ылайык келүүсү

КТБ системасынын бардык деңгээлдеринде (башталгыч, орто жана үзгүлтүксүз) берилүүчү окутуу өз ара көбүрөөк байланышкан болушу керек жана өлкөнүн диверсификацияланган жана санариптик экономикасынын өнүгүүсүнүн өзгөрүүчү тенденцияларына ыкчам таасирдениши керек. Ошондой эле, билим берүү жана окутуу сектору менен өнүктүрүүнүн тармактык стратегияларынын ортосундагы байланышты жакшыртуу үчүн күч-аракеттерди жумшоо керек, анткени алар КБОНун жана өмүр бою билим алуунун перспективасында көндүмдөрдү берүүнүн маанилүүлүгүн анда-санда гана эске алат.

Пайда болуучу керектөөлөргө КТБ системасынын таасирденүү убактысын кыскартуу, КТБ системасында окутуу программаларынын тизмесин кеңейтүү, окутуунун экономика тармактарынын талаптарына, алардын келечекте өнүгүү фокусу менен ылайыктуулугун камсыздоо сунушталат. Бул биринчи кезекте экономиканын: агрардык өнөр жай комплекси,

тигүүчүлүк тармагынын класстерлерин түзүү, туризм жана туруктуу өнүгүү сыяктуу артыкчылыктуу тармактарына тиешелүү.

Андан тышкары, КТБ ОЖлары Кыргызстан келечекте потенциалга ээ болгон багыттар боюнча же бүгүнкү күндө потенциал толугу менен колдонулбаган багыттар боюнча окутууну ачууга жана билим берүүгө багытталган болушу керек. Мисалы, мамлекеттик инфраструктурага жана транспортко жашыл инвестициялар, сатуулардын айыл чарба рынокторуна мөмө-жемиш өндүрүмүн экспорттоо.

Жогорудагыларды эске алуу менен иш берүүчүлөр уюмдары менен тыгыз кызматташуу аркылуу көз карандысыз сереп жүргүзүү жана КТБ системасындагы кесиптердин жана сабактардын жалпы республикалык классификаторун кайра кароо сунушталат. Бул серептин жүрүшүндө КТБ системасынын эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык келүү даражасын баалоо, программалардын деңгээлинде берилүүчү көндүмдөрдүн (техникалык да, “жумшак” көндүмдөрдү да) учурдагы сурамга ылайык келүүсүн жана алардын түрүн өзгөртүү зарылбы, аныктоо, ошондой эле келечектеги керектөөлөргө берилүүчү көндүмдөрдүн спектринин ылайыктуулук деңгээлин талдоо сунушталат.

Өлкөнү санариптештирүү үчүн МКТ секторунун маанилүүлүгүн эске алып, КТБнын ар кандай деңгээлдеринде, анын ичинде жогорку кесиптик билим берүүдө да окутуу жүргүзүлгөн МКТ секторунун багыттарын жана адистиктерин кайра карап чыгуу зарыл. Ошондой эле, өлкөнүн экономикасын санариптештирүү максатында көмөк көрсөтүү үчүн зарыл болуучу МКТ багыттары боюнча контингенттин жана бүтүрүүчүлөрдүн санынын кыскаруу себептерин талдоо, көндүмдөрдүн деңгээлин аныктоо боюнча сунуштарды даярдоо сунушталат.

Башталгыч КБО системасында дуалдык окутуу боюнча алынган тажрыйбадан улам өнүгүүнүн артыкчылыктуу тармактарынын башка адистиктери үчүн аны баалоо жана киргизүү мүмкүнчүлүктөрүн кароо зарыл. Дуалдык окутууну кеңейтүү мыйзамдык адаптациялоону, өндүрүштөгү насаатчылардын ролун жана аларды окутууну, ошондой эле иш берүүчүлөрдүн катышуусу үчүн ылайыктуу финансылык жана финансылык эмес стимулдарды кароо максатында дуалдык мамиленин чыгымдарын жана пайдаларын талдоону талап кылат.

Санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү программасын ишке киргизүү

Мамлекет региондогу санарип хаб болууну пландагандай эле, өзүнө экономиканы жана өлкөнүн коомун, анын ичинде билим берүү системасын санариптештирүү тармагында олуттуу амбициялуу максаттарды коюуда, ошол эле учурда калктын санариптик сабаттуулугунун деңгээли төмөн бойдон калууда. Санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча улуттук программанын ишке ашырууну баштоо сунушталат, аны ишке ашыруу мөөнөтү минимум 10 жыл болушу керек.

Бул демилгенин алкагындагы баштапкы чекит катары Кыргызстан Европанын куралдарын, атап айтканда 8 деңгээлден турган Жарандардын санарип компетенцияларынын алкагын (DigComp), Билим берүү системасы үчүн санарип компетенциялардын алкагын (DigCompEdu) жана Билим берүү уюмдары үчүн санарип компетенциялардын алкагын (DigCompOrg) апробациялай алат жана ыңгайлаштыра алат. Акыркы алкак өзү менен пайдалуу онлайн куралды билдирет, ал мектептер тарабынан окутуунун ыкмаларына санариптик технологияларды киргизүү процессин өз алдынча баалоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Жалпы билим берүү системасындагы жана КТБ системасындагы окутуу программаларынын сереби кайсы багыттарда санариптик технологияларды киргизүү жана колдонуу керек экенин, ошондой эле билим берүү системасында санариптик көндүмдөрдү андан ары өнүктүрүү үчүн кандай ыкмалар колдонулушу мүмкүн экендигин аныктоого жардам берет.

Ал эми эрезеге жеткен калкты окутуу маселесин алсак, анда бардык жерде ишке орношуу, карьералык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү максаттары үчүн санариптик көндүмдөрдүн маанилүүлүгүн көрсөткөн маалымат кампаниясын өткөрүү сунушталат, анткени бул санарип коомдо эрезеге жеткен калктын катышуусу сыяктуу маанилүү. Аны менен бирге, жергиликтүү деңгээлде бир нече жылга эрезеге жеткен калкты окутуунун системалык программасын иштеп чыгуу сунушталат, ал эми аларда санариптик сабаттуулук курстарын уюштуруу, санарип көндүмдөрдү жогорулатуу боюнча башка окутуучу иш-чаралар, мисалы, өз алдынча окуу үчүн атайын ТБ программаларын же онлайн программаларды тартуу жана көрсөтүү, IT кафе, китепканаларда санарип көндүмдөр боюнча формалдык эмес окуу жана сессиялар, жергиликтүү коомчулуктарда тажрыйба алмашуу боюнча жолугушуулар, жеке сабактар же группаларда сабак өтүү сыяктуу багыттар боюнча иш-чаралар каралашы мүмкүн.

Санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү программаларын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар Көндүмдөрдү өнүктүрүү фондунун (АӨБ долбоору түзгөн) алкагында каржыланышы мүмкүн. Иш-чаралар ишканалардын кызматкерлеринин санариптик көндүмдөрдү жогорулатуу, индивидуалдуу жарандарды окутуу сыяктуу жумушсуз калкты жана жумуш издеген адамдарды окутууда жумуштуулук кызматтарына көмөктөшүү максатын коюшу керек. Кошумча каражаттарды тартуу үчүн санариптик көндүмдөр маселеси боюнча иш берүүчүлөр уюмдарынын, донорлордун жана кайрымдуулук уюмдарынын ортосундагы кызматташууну жөнгө салуу сунушталат.

Көндүмдөргө болгон керектөөлөрдү божомолдоо боюнча системалуу жана координацияланган аракеттер

Формалдуу эмес экономиканын жогору үлүшүнөн улам пайда болгон чектөөлөргө жана көптөгөн ишканалардын пландоосунун кыска мөөнөттүү перспективасына карабастан, билим берүүнү жана окутууну натыйжалуу пландоо максаттары үчүн эмгек рыногунун көндүмдөргө болгон керектөөлөрүн божомолдоо зарылдыгы өсүүдө. Негизги сунуш болуп, куралдарды иштеп чыгуу маселеси боюнча координацияланбаган аракеттерди жана иштелип чыккан куралдар туруктуу негизде колдонулбаган жана алардын туруктуулугу камсыздалбаган учурларды алдын алуу сыяктуу эле, түрдүү уюмдардын жана долбоорлордун аракеттеринин тыгыз координациясын камсыздоо саналат.

Эмгек рыногун талдоо жана көндүмдөргө болгон керектөөлөрдү божомолдоо тармагында жетектөөнү камсыздоо жана аракеттерди координациялоо боюнча натыйжалуу ведомстволор аралык механизмдерди иштеп чыгуу сунушталат. Башкача айтканда, өлкөнүн контекстинде бар болгон кайсы куралдар, ошондой эле жаңы куралдар маанилүү жана ишке ашат деген чечимди кабыл алуу зарыл. Өзү менен көбүрөөк маанилүү куралдарды системалуу жана туруктуу колдонуу боюнча жол картасын билдирген башкы планды иштеп чыгуу сунушталат, анда көндүмдөр жана эмгек рыногу жөнүндө маалыматты чогултуу, кайра иштетүү, интерпретациялоо жана колдонуу боюнча ар кандай министрликтердин жана ведомстволордун ортосундагы милдеттерди бөлүштүрүү да каралышы керек. Бул спецификалуу жана өтө маанилүү багыт боюнча ар кандай донорлордун ортосундагы кызматташууну жакшыртуу зарыл жана комплекстүү талдоо жүргүзүп, бул демилгелерди баштапкы этапта каржылоо мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу керек. Андан тышкары, жаңы куралдардын туруктуулугун камсыздоо, анын ичинде Кыргызстандагы жогорку билим берүү

системасынын потенциалын өнүктүрүү үчүн мамлекеттик бюджеттен каражаттарды бөлүп берүү сунушталат.

Мониторинг жана баалоо жүргүзүү учурунда, билим берүүнү жана окутууну пландоо маселелерин караган мекемелердин эмгек рыногунун көндүмдөргө болгон керектөөлөрүн божомолдоо натыйжаларын иш жүзүндө колдонуусун камсыздоо керек. Бул максат үчүн тийиштүү мекемелердин потенциалын жогорулатуу сунушталат, анткени бул аракет өлкөдө бирдиктүү мамилелер жана идеялар үчүн негиз түзүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн сапатына басым жасоо

Кадрларды кесиптик даярдоонун сапаты менен байланышкан көйгөйлөрдү бир тараптын күчү менен гана чечүү мүмкүн эмес, башкача айтканда мамлекеттик мекемелер да, иш берүүчүлөр да бул көйгөйдү өз алдынча чече албайт. Билим берүүнүн бардык деңгээлинин алкагында аракеттердин координацияланышы талап кылынат, аларды ишке ашыруу эффективдүүлүгү акыры аягында эл аралык жана улуттук рыноктордо товарлардын жана кызматтардын сапатына карата талаптарга ылайык келүү боюнча “убакыттын сыноосу” менен текшерилет.

Демек, сапатты кепилдөөнүн эффективдүү системасы маанилүү ролду ойнойт, анда мектепте алынган базалык көндүмдөргө, ошондой эле КТБ системасында алынган техникалык, жумушчу жана негизги көндүмдөргө жана компетенцияларга карата талаптар жазылышы керек. КТБ системасында сапат кепилдиги системасынын жоктугун эске алып, бар болгон кемчиликтерди жоюу жана орто билим берүү системасы менен КТБ системасынын ортосундагы өз ара байланышты түзүү сунушталат.

Андан тышкары, азыркы учурда КТБ ОЖлардын базасында түзүлгөн компетенциялар жана тажрыйба алмашуу борборлорун КТБ системасындагы алдыңкы тажрыйбанын моделдүү борборлоруна кантип кайра уюштуруу керек экенин ойлоону сунушталат. Мындай борборлор билим берүүнүн бардык кичи секторлорун камтышы керек, ошондой эле колдонмо изилдөөрдү жүргүзүүгө жана бизнес-инкубациянын аспекти менен алектенүүгө тийиш. Бул борборлор жогорку сапаттагы билимди жана окутууну бериши керек, ошондой эле башка КТБ ОЖлар үчүн ресурстук борборлор катары чыгышы керек. Алдыңкы тажрыйба борборлорун түзүү жалпы дүйнөлүк тенденция болуп саналат, ал бир нече жыл мурун Европа союзунун²² өлкөлөрүндө ишке ашырыла баштаган жана азыркы убакта дүйнөнүн башка өлкөлөрүндө апробацияланууда.

КТБ системасынын окутуучуларынын көп бөлүгү азыркы учурда КТБ системасы тарабынан жүргүзүлбөгөн компетенциялардын ар кандай багыттары боюнча квалификацияны жогорулатууга муктаж болгонун эске алып, ИПКга зарыл болгон: санарип көндүмдөр, иш берүүчүлөр менен кызматташуу, заманбап техникалык көндүмдөр жана педагогикадагы инновациялар сыяктуу көндүмдөргө басым жасоо менен үзгүлтүксүз кесиптик өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү сунушталат.

КТБ системасына материалдык-техникалык базанын сапатын, өзгөчө тийиштүү бөлүкчөлөрдү алмаштыруу графигин сактоо менен аныкталган деңгээлдеги окутуу жабдуулары орнотулган окутуу устаналардын жана лабораториялардын сапатын баалоо стандартын киргизүү зарыл. Материалдык-техникалык база өндүрүштө иш алып баруу тажрыйбасына ээ эксперттер жана

²² ЕБФнын басылмасы, 2020: Кесиптик чеберчилик борборлору: кесиптик билим берүүнүн жана окутуунун кыймылдаткычы | ETF (europa.eu) ЕСтеги жана өнөктөш-өлкөлөрдөгү окуялардын серебни билдирет.

адистер тарабынан туруктуу каралышы керек, ошондой эле канааттануу даражасын баалоо боюнча сурамжылоолорду жүргүзүү улантылышы мүмкүн.

Өмүр бою билим алууну өнүктүрүү үчүн улуттук окуу альянсын түзүү

Өмүр бою билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүү үчүн, өзгөчө кесиптик-техникалык билим берүү жана окутуу системасы аркылуу, улуттук окуу альянсын түзүү сунушталат, анын негизги милдети көндүмдөрдүн жогорулашын камсыздоо, ошондой эле билимдердин жана көндүмдөрдүн эски же төмөнкү деңгээлине ээ болгон, эрезеге жеткен калкты кайра окутуу болушу керек. Сунушталуучу альянстын курамына алдыңкы бизнес-ассоциацияларынын, Соода-өнөр жай палатасынын өкүлдөрү, профсоюздар, университеттер, мамлекеттик ведомстволор, регионалдык жана жергиликтүү бийлик органдары жана донорлор кириши мүмкүн. Альянстын негизги максаты 2030-жылга карата өмүр бою билим алуунун маданиятын калыптандыруу, ресурстарды бириктирүү, ошондой эле жогорку ылайык келүүнү жана келечекке багыт алуучулукту камсыздоочу үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү жана окутуу (ҮКБО) системасын өнүктүрүү болушу керек.

Окуу альянсы жыл сайын өмүр бою билим алуу маселесине арналган жумалыкты уюштурушу мүмкүн, ага кошумча көндүмдөрдү камсыздоо жана квалификацияны жогорулатуу боюнча Европалык программаны ишке ашыруу тажрыйбасы менен таанышуу сунушталат, ал үч баскычтуу мамиледен турат: аудит жана көндүмдөрдү баалоо, билим алуучулардын керектөөлөрүнө адаптацияланган окутуу, жыйынтыктоочу баалоо жана көндүмдөрдү кабыл алуу.

Санариптик жана экономикалык трансформациялоонун контекстинде квалификациялуу кадрларга болгон суроо-талапты канааттандыруу үчүн КТБ ОЖлардын потенциалы жана алар уюштуруучу кыска мөөнөттүү курстар жетишсиз болоорун эске алып, окутуунун жеке провайдерлеринин потенциалын күчөтүү сунушталат. Демек, окутуунун жеке провайдерлеринин картасын түзүү жана алардын аккредитациялоо керек, анткени бүгүнкү күндө окутуунун жеке провайдерлери сунуштаган билим берүүнүн ылайык келүүсү жана сапаты жөнүндө маалымат дээрлик жокко эсе.

Жумуш ордунда окутууну жана насаатчылык системасын (окутуунун дуалдык формасы) ишке киргизүү иш-чараларын улантуу сунушталат, башкача айтканда ар бир өнөктөштүн, анын ичинде КТБ ОЖлардын жана иш берүүчүлөрдүн ролун жана милдеттерин так жазып чыгуу керек. Окуу альянсынын ишмердүүлүгү Көндүмдөрдү өнүктүрүү фондунун ишмердүүлүгү менен байланыштырылышы мүмкүн, бул Фонддун туруктуулугун жана андан аркы функционалдуулугун камсыздайт.

3.2 Жакырчылыктын деңгээлин жана регионалдык айырмачылыкты төмөндөтүү көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгууга чакырык катары

Бул бөлүмдө адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы экинчи чакырыктын талдоосу берилген, ал түздөн-түз тынчсызданууну жаратат. КТБ системасы жана өмүр бою билим алуу бул көйгөйдү чечүүгө маанилүү салым кошо алат.

Адам капиталын өнүктүрүү жаатында олуттуу тынчсызданууну 2 көрүнүш жаратат, алар бири-бири менен өз ара байланышкан жана аларды биргелешип чечүү зарыл. Бир жагынан теңсиздикке алып келген жана өлкөнүн потенциалын толук кандуу колдонууга мүмкүнчүлүк бербеген шаар жана айыл жергесинин ортосундагы маанилүү айырмачылыктар. Экинчи жагынан

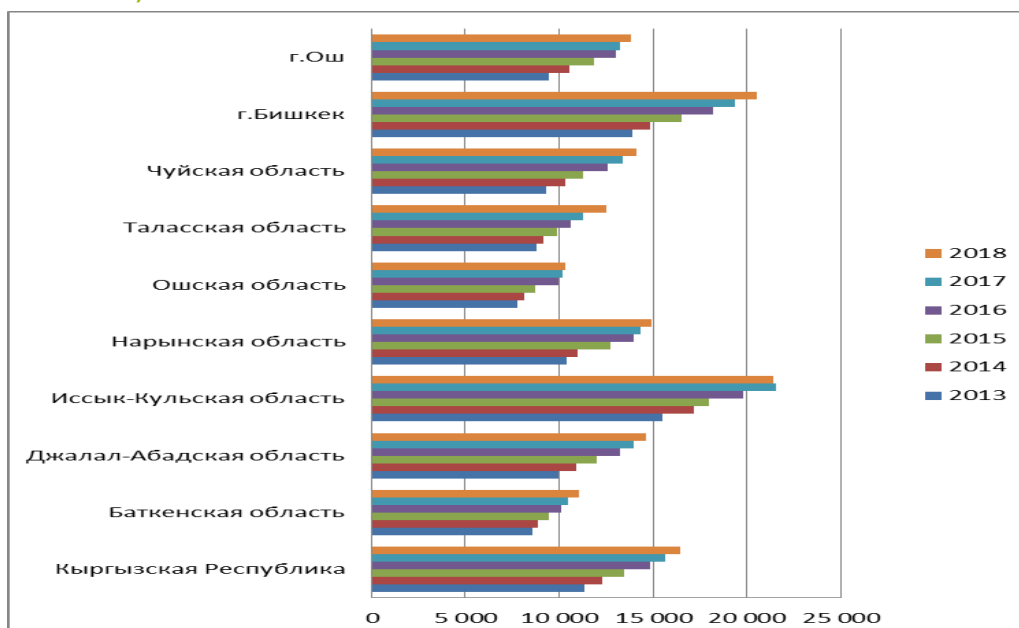
сакталып жаткан жана адам капиталынын потенциалын үзгүлтүккө учуратууну уланткан жакырчылыктын жогорку деңгээли. Эки көрүнүш тең туюк чөйрөгө алып келүүдө, башкача айтканда көндүмдөрдү өнүктүрүү үчүн социалдык, инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгуу зарылдыгы. Билим берүү жана окутуунун сапатында жана алардын жеткиликтүүлүктүү кылууда байкалуучу жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү жана айырмачылыктардын масштабдарын кыскартуу COVID-19 пандемиясынын таасирине байланыштуу көбүрөөк артыкчылыктуу боло баштайт. Эл аралык изилдөөлөрдүн натыйжаларына ылайык пандемиядан кийин калыбына келүү этабында көбүнчө жакырлар, калктын аялдуу катмарлары жана жаштар жабыркайт, башкача айтканда “бүтүндөй муунду жоготуу” коркунучун алдын алуу зарыл (ЭКӨУ, 2020-ж.). Формалдуу эмес экономика үстөмдүк кылган, өзүн-өзү жумуштуулук менен касыздоо жана кызмат көрсөтүү чөйрөсү ИДПнын олуттуу үлүшүн түзгөн өлкөлөр көбүрөөк жабыр тартышат (ЕРӨБ, 2020), бул факторлордун бардыгы Кыргызстанга да таандык.

Кыргызстандын КТБ системасы, өзгөчө башталгыч кесиптик билим берүү салттуу түрдө регионалдык көйгөйлөрдү чечүүгө, калктын социалдык-аялдуу катмарларына, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген жаш адамдарга колдоо көрсөтүү боюнча социалдык функцияны аткарып келген, бул УОАда да далилденди. Бирок, болуп жаткан жаңы көрүнүштөргө байланыштуу КТБ системасы өзүнүн социалдык функциясын кайрадан карап чыгышы жана жаңы балансты табууга аракет кылышы керек, башкача айтканда өзүнө маанилүү экономикалык функцияны ауусу зарыл жана өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө жетишүү үчүн талап болуучу окутууну жана көндүмдөрдү бериши керек.

Кирешенин төмөнкү деңгээли жана жакырчылыктын масштабдары

2013-2018-жылдардын аралыгында орточо айлык эмгек акы 69%га жогорулаганына карабастан, ал дүйнөдөгү эң төмөнкүлөрдүн бири болуп калууда (УОА, Б.1.1, 2020-ж.). Эмгек акынын деңгээлинде маанилүү айырмачылыктар азыркыга чейин байкалууда. 2018-жылы Республиканын эң жакыр региондорундагы (Ош жана Баткен областтары) орточо эмгек акы (10 000 сом/120 евро) өлкөнүн эң бай региондорунда (Бишкек шаары жана Ысык-Көл областы) алынган орточо эмгек акынын (20 000 сом/240 евро) жарымынан азын түздү.

14-ДИАГРАММА: РЕГИОНДОР БОЮНЧА ОРТОЧО ЭМГЕК АКЫ (ЖЕРГИЛИКТҮҮ ВАЛЮТА СОМ МЕНЕН)

Булак: УОА, В.1.1, 2020-ж. Улуттук статистика комитетинин маалыматынын негизинде, <http://www.stat.kg/ru/opendata/>

Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык Кыргызстандагы орточо эмгек акы айына 15 000 сомдон бир аз жогорураак, бирок билим берүү секторундагы орточо эмгек акы (10 600 сом) орточо көрсөткүчтөн да аз (2019-жылдын башында). Акыркы жылдардын аралыгында окутуучулардын эмгек акысы жогорулаган, бирок азыркыга чейин эмгек акынын деңгээли төмөн болгондуктан квалификациялуу кадрларды тартуу жана кармап калуу кыйынчылыкка турат, өзгөчө кесиптик билим берүү системасында, бул жерде эмгек акынын деңгээли орто билим берүү секторуна салыштырмалуу азыраак.

2018-жылы 1,4 миллиондон ашуун жаран жакырчылыктын чегинен ашты, 68% айыл жергесинде жашайт. Улуттук статистика комитети жүргүзгөн изилдөөгө ылайык 2018-жылда жакырчылыктын деңгээли 22,4%ды (керектөө чыгымдарына негизделип саналган) түздү жана буга чейинки жылга салыштырмалуу 3,2 пайздык пунктка төмөндөдү (УОА, В.1.1, 2020-ж.)²³. Ош, Баткен жана Жалал-Абад областтары жакырчылыктын жогорку деңгээли байкалган региондор болуп саналат, Жалал-Абад областынын жакырчылык деңгээли 32,6%ды түздү (GIZ, 2018-ж.).

2018-жылы мамлекеттик каражаттардын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү байкалган, алсак өлкөнүн эң жакыр региондоруна салыштырмалуу эң бай региондорго 4,3 эсеге көбүрөөк чыгымдар каралды. 2013-2018-жылдардын аралыгында балдардын жакырчылык индекси 70,1%дан 73,5%га чейин жогорулады (ОУА, В.1.2, 2020-ж.). Албетте жакырчылыктын деңгээли олуттуу көйгөй болуп калууда жана калктын, өзгөчө айыл жергесинде жашаган калктын Кыргызстанда окуу жана билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн (акы төлөнүүчү билим) чектөөдө, ал эми бул КТБнын толук жеткиликтүү болушу боюнча көйгөйдү жаратат.

²³ 2018-жылы Кыргызстандагы жакырчылыктын чеги калктын жан башына 32 679 сом деңгээлинде, ал эми өтө жакырчылыктын чеги – 17 471 сом деңгээлинде белгиленген (УОА, В.1.1, 2020-ж.).

Айыл жергесинде билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн тандоонун чектелгендиги

Адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы дагы бир чектөөчү фактор болуп окуу жайлардын географиялык жайгашуусу менен шартталуучу билим алуу жана окуунун жеткиликтүүлүгүнүн чектелгендиги саналат, ал өз кезегинде жаш адамдардын тандоосун аныктайт. Айыл жергесиндеги жаштар көбүнчө БКБ ОЖларына баруу мүмкүнчүлүгүнө ээ, анткени айыл жергесинде, тоолуу аймактарда, чек арага жакын жайгашкан жана барууга кыйын жерлерде орто мектептер жана БКБ ОЖлары гана жайгашкан.

Билим берүүнүн башка деңгээлиндеги окуу жайлар, анын ичинде ОКБ ОЖлар негизинен шаар жергесинде жана шаарларда жайгашкан. БКБ жана ОКБ системасын рационалдаштыруу жөнүндө отчетко ылайык КТБ системасында калктын катышуусуна таасирин тийгизген негизги тоскоолдук болуп жатаканалардын потенциалынын начардыгы жана финансылык кыйынчылыктар саналат, башкача айтканда калк КТБ ОЖларда окуу үчүн транспорттук жана күнүмдүк чыгымдарды төлөй албайт.

Буга кошумча, айыл жергесинде сунушталуучу кесиптер тандоо үчүн өтө эле аз жана көп учурда бул кесиптер жаш адамдардын талаптарына ылайык келбейт. Айыл жергесиндеги БКБ ОЖларынын көбү азыркыга чейин салттуу болуп калган кесиптер боюнча окутууну сунуштайт, мисалы, балдар үчүн автомеханик, сантехник, электрик же механизатор, ал эми кыздар үчүн тандоо кесиптердин стандарттуу тизмеси менен чектелет – ашпозчу, тикмечи, усадьбанын кожойкеси. Механизаторлор, ашпозчулар жана тикмечилер бул адистиктер боюнча жумушчу орундар бар болгонунан же жоктугунан карабастан жыл сайын чыгарылат. Жаңы адистиктер инженердик-педагогикалык курамдын жана заманбап материалдык-техникалык базанын жоктугунан улам ачылбайт (УОА, В.1.1, 2020-ж.).

Окутуунун жагымсыз шарттары

Айыл жергесинде шаар жергесине караганда билим берүү системасынын билим берүү уюмдарында окутуу шарттары кыйла начар. Мисалы, 90% айылдык БКБ ОЖларында “механизатор” кесиби боюнча окутууну сунушташат, бирок практикалык окутуу үчүн тийиштүү жабдуулар жана машиналар жок, башкача айтканда окутуу эскилиги жеткен жабдууларда өткөрүлөт. Ошондой эле, айыл жергесиндеги БКБ ОЖлар киреше алып келүүчү ишмердүүлүктү жана практикалык окутуу учурунда өндүрүлүүчү товарлардын жана кызматтардын маркетингин өнүктүрүү көйгөйлөрүнө дуушар болууда (УОА, С.1.2, 2020-ж.).

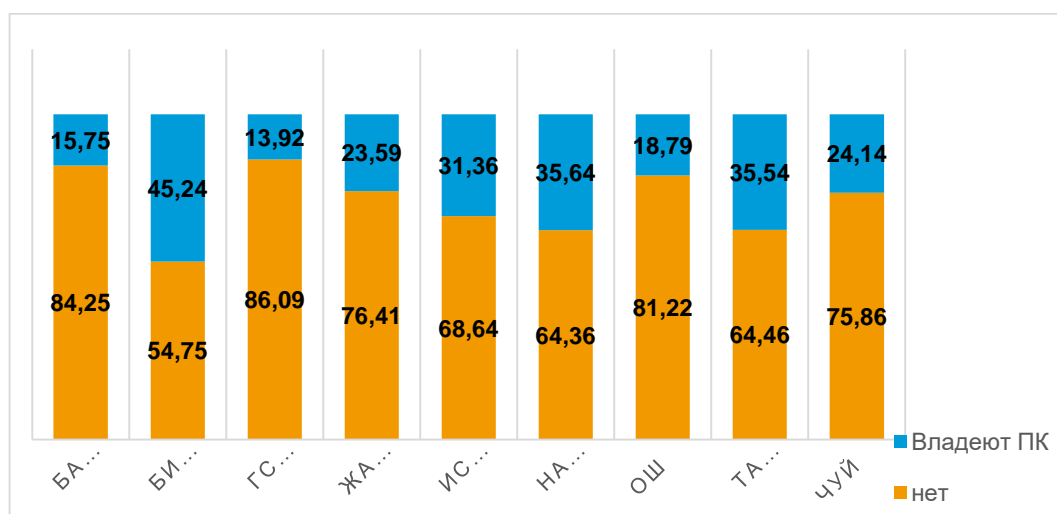
Буга чейин жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжалары алыс жайгашкан мектептерде илимий дисциплиналар боюнча китептердин жана лабораториялык инвентардын жетишпегенин көрсөттү, жогорку технологиялардын жоктугу окуучулардын илимге болгон кызыгуусуна терс таасирин тийгизүүдө. Алыс жайгашкан мектептердин көбү физика боюнча эксперименттерди жүргүзүшпөйт, анткени тийиштүү лабораториялар жок (Реветриа жана Омурбеков, 2014-ж.).

ОУА билим алуучуларга багытталган окутуунун ыкмалары жана окутуунун башка активдүү ыкмалары, өзгөчө айылдык билим берүү уюмдарында бир системага келтирилбегенин жана колдонулбаганын баса белгилейт. Отчетко ылайык айылдык калктын санариптик сабаттуулугунун деңгээли төмөн жана айылдык мектептердеги окутуучулардын жана жетекчиликтин компетенцияларынын жетишсиз деңгээлинен улам маалыматтык-коммуникациялык технологиялар толугу менен колдонулбайт. Кээ бир алыс жайгашкан региондордо (мисалы,

Ысык-Көл, Ош, Жалал-Абад жана Баткен областтары) өлкөнүн башка региондоруна караганда окутууга муктаж мугалимдердин саны кыйла жогору (УОА, Г.2.4, 2020-ж.).

Кээ бир региондордогу БКБ ОЖлардын кызматкерлеринин компьютердик сабаттуулугунун деңгээлинде анык көрүнүүчү айырма байкалууда. Баткен жана Ош областтарында жана ЖАМКтын БКБ ОЖларында 80%дан ашуун кызматкерлер компьютерлерди колдонуу боюнча сабатсыз деп саналат, ошол эле учурда Бишкек шаарында бул категорияга 55%дан кем кызматкер кирет.

15-ДИАГРАММА: БКБ ОЖЛАРДЫН КЫЗМАТКЕРЛЕРИНИН КОМПЬЮТЕРДИК САБАТТУУЛУГУ, РЕГИОНДОР БОЮНЧА (% МЕНЕН)

Булак: УОА, Г.2.4, 2020-ж. БКБ системасында электрондук окутууну киргизүү жөнүндө маалыматтардын негизинде, системанын потенциалы жөнүндө отчет, АӨБдүн Экинчи долбоору, 2017-ж.

Айыл жергесинде Интернетке²⁴ болгон жеткиликтүүлүк көйгөй болуп калууда, ошондой эле айрым БКБ ОЖларда билимдин жана квалификациянын талап болуучу деңгээлине ээ болгон ИПКнын жетишсиздиги боюнча көйгөйлөр бар (ОУА, Г.2.1, 2020-ж.).

Билим алуучулардын окуудан кетүүсү боюнча көрсөткүч жогору болууда жана өсүүдө

2014-2017-жылдардын аралыгында билим алуучулардын окуудан кетүүсүнүн үлүшү туруктуу деңгээлде сакталып келген, бирок 2018-жылы бул көрсөткүч жогорулап, 8%га жакындады (төмөнкү диаграмманы караңыз). Билим алуучулардын окуудан кетүүсүнүн салыштырмалуу жогорку үлүшү жакырчылык жана башка социалдык – экономикалык факторлор менен байланышкан. Кыргызстанда БКБ системасы билими жана мотивациясы төмөн деңгээлде болгон жаш адамдар үчүн деп саналат. БКБ системасынын 80%га жакын билим алуучулары жумушсуз, качкындар, мигранттардын балдары, ата-эненин бирөөсү тарбиялаган өспүрүмдөр, калктын

²⁴ Негизинен Телекомдун тармактык каналдары колдонулат, ал эми алар окуу максаттары үчүн интернетти толугу менен колдонууга мүмкүнчүлүк бербейт (УОА, Г.1.2, 2020-ж.).

аярлуу катмарларынан чыккан билим алуучулар, ден соолугунан мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, жетимдер жана социалдык жетимдер.

Жакырчылыктан тышкары билим алуучулардын окуудан кетүүсүнүн жогорку көрсөткүчүнүн себеби болуп миграция саналат, башкача айтканда билим алуучулардын көбү окуусун таштап, чет өлкөгө кетишет же аларга негизги керектөөлөр – транспорт жана кийим кечеге каражаттар жетишпейт.

Көп учурда жаш адамдар үй-бүлөсүнө жардам берүү зарыл болгондуктан, окуусун таштоого жана жумуш издөөгө мажбур болот. Жыл сайын марттан баштап ноябрга чейин, башкача айтканда айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмүн жыйноо учурунда ата-энелер балдарын сабактарын калтырууга жана аларга акча табуу үчүн жардам берүүгө мажбурлашат. Билим алуучуларды окуусун таштоого мажбурлаган башка факторлорго: начар социалдык-экономикалык абал, жакырчылык, ата-энелердин миграциясы же эрте куракта никеге туруу ж.б. кирет. Көп учурда айылдагы БКБ ОЖларда билим алуучулар мектепке керектүү буюмдарды жана практикалык окуу үчүн материалдарды сатып ала албай тургандыгы белгилүү.

16-ДИАГРАММА: БКБ СИСТЕМАСЫНДА БИЛИМ АЛУУЧУЛАРДЫН ОКУУДАН КЕТҮҮСҮНҮН КӨРСӨТКҮЧҮ (2014-2018-ЖЫЛДАРГА КАРАТА)

Булак: ОУА, В. 2.1, 2020-ж. Башталгыч кесиптик билим берүү агенттигинин административдик маалыматтары

Бүтүрүүчүлөргө байкоо жүргүзүү боюнча анкеталарды талдоо окуу жайлардан студенттердин кетүүсүнүн негизги себептерин аныктады, алар: окуудагы кыйынчылыктар, үй-бүлөлүк статустун өзгөрүүсү, окуу жайдагы начар санитардык-гигиеналык шарттар, окутуу сапатына, өзгөчө практиканы уюштурууга канааттанбастык. Окутуучулардын көз карашынан алганда, окуудан кетүүнүн себеби болуп мектепте начар даярдоо, функционалдык сабаттуулуктун деңгээлинин төмөндүгү, начар арифметикалык көндүмдөр, студенттердин сабактарга начар келиши саналат (УОА, В.2.1, 2020-ж.).

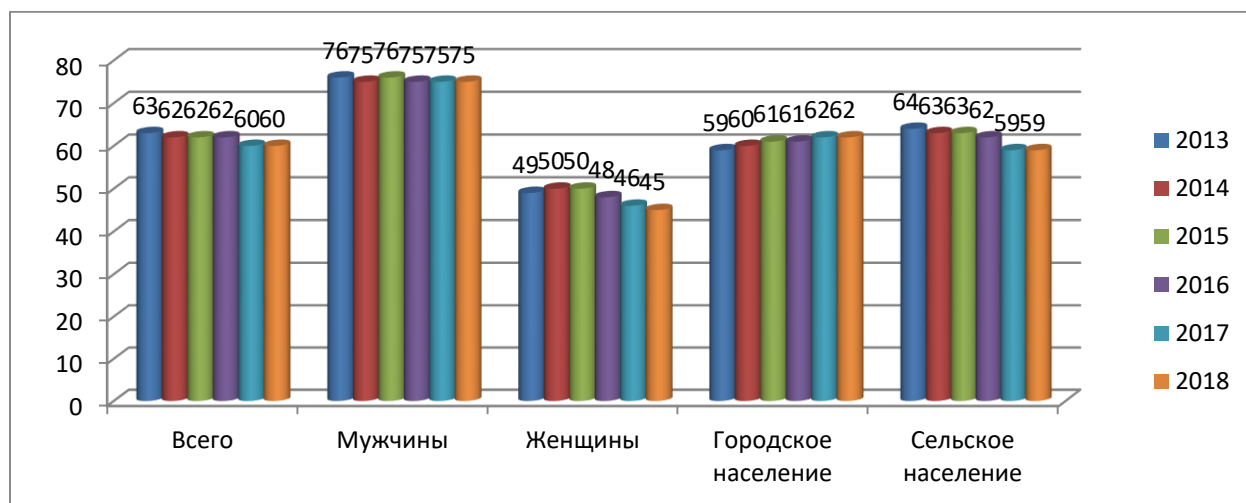
Айылдагы калктын экономикалык активдүүлүгүнүн деңгээлинин төмөндөшү

2.2. бөлүмүндө белгиленгендей, тышкы жана ички миграцияга карабастан, Кыргызстанда айыл жергесинде жашаган калктын жогорку үлүшү сакталууда (2018-жылда 64%га жакын). Кайсы бир мезгилде айыл жергесиндеги калктын экономикалык активдүүлүгү шаардагы калктын активдүүлүгүнө караганда жогору болгон.

Бирок, 2013-жылдан баштап айыл жергесинде экономикалык активдүүлүктүн деңгээли акырындык менен төмөндөй баштады жана 2017-жылы шаардык калктын (15 жаш жана андан жогору калктын 62%) экономикалык активдүүлүгү жогорулады (айыл жергесиндеги калктын экономикалык активдүүлүгүнүн деңгээлинин 59%на салыштырмалуу (ОУА, Б.1.1, 2020-ж.).

Негизги себебин талдоо керек, бирок төмөндөө тенденциясы айыл жергесин күчөтүү жана регионалдык теңсиздикти жокко чыгаруу үчүн жумушка орношуу, ошондой эле билим алуу жана окуу шарттарын түзүү зарыл экенин билдирүүдө.

17-ДИАГРАММА: ЖАШАГАН ЖЕРИ ЖАНА ЖЫНЫСЫ БОЮНЧА 15 ЖАШ ЖАНА АНДАН ЖОГОРУ КАЛКТЫН ЭКОНОМИКАЛЫК АКТИВДҮҮЛҮГҮНҮН ДЕҢГЭЭЛИ

Булак: ОУА, Б.1.1 2020-ж. "Жумуштуулук жана жумушсуздук" басылмасындагы маалыматтын негизинде (2017-жылдагы үй чарбаларына жана жумушчу күчкө карата тандалган жана интеграцияланган изилдөөнүн жыйынтыгы, Улуттук статистикалык комитет)

Жумушсуз калкты окутуу үчүн инвестициялардын деңгээлинин төмөндүгү жана эмгек рыногундагы активдүү саясий чаралар

Кыргызстанда катталган жумушсуздуктун деңгээли салыштырмалуу төмөн (2013-2018-жылдардын аралыгында 3%дан кем), бирок ага карабастан, 2018-жылы катталган жумушсуздардын 10% гана кесиптик окутуу жеткиликтүү болду. Жумушсуздардын көп бөлүгүн жер участкасуна ээ болбогон жаш адамдар түзөт. Айыл жергесиндеги калктын арасында башталгыч кесиптик билимге ээ болгон жумушсуз адамдардын үлүшү жогору. КР Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги тарабынан жумушсуз калкты социалдык жактан коргоо үчүн бөлүнүүчү мамлекеттик чыгымдар өтө эле аз (2018-жылы 0,5%), жумушсуздук боюнча акчалай жардам (300 сом, 4 еврого жакын) өлкө боюнча орточо эмгек акынын 2%нан да азын түзөт. Окутуунун баасы бир кыйла жогору болсо да, расмий катталган жумушсуз жарандар үчүн окутууга карата чек боюнча төлөмдөрдүн суммасы 5,000 сом (60 еврого жакын) көлөмүндө белгиленген, бул да билим берүү менен камтууну жогорулатуу үчүн тоскоолдук болуп саналат.

Жумушсуз калкты билим алууга тартуу, имиджди жогорулатуу жана берилүүчү билимдин ылайык келүүсүн жакшыртуу боюнча кээ бир иш-чаралар АӨБдүн долбоорунун алкагында түзүлгөн Көндүмдөрдү өнүктүрүү фонду тарабынан да жүргүзүлөт.

Саясий чаралар

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү өлкөдү жакырчылыктын жана регионалдык теңсиздиктин себебинен улам пайда болгон чакырыктарга олуттуу көңүл бурууда. 2019-жыл региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылы деп жарыяланган, региондордо инфраструктураны, транспортту, энергетиканы, азык-түлүктөрдү кайра иштетүү жана жеңил өнөр жайды өнүктүрүү тармагында бир нече инвестициялык долбоорлор ишке киргизилген. Региондорду өнүктүрүү процесси натыйжалуурак болушу үчүн адам капиталын өнүктүрүү үчүн бөлүнүүчү каражаттардын көлөмүн жогорулатуу маанилүү.

Жакырчылыктын жана теңсиздиктин деңгээлин кыскартуу боюнча стратегиялар жана саясаттар өнүгүү боюнча бир нече эл аралык уюмдардын жана өнөктөштөрдүн финансылык жана техникалык колдоосу менен ишке ашырылат. Маанилүү саясаттарга БУУнун туруктуу өнүгүү программасы, 2012-2020-жылдарга карата билим берүүнүн өнүктүрүү стратегиясы (ЕСтин бюджеттик колдоосу менен) жана АӨБ, ЭЭУ жана GIZ ишке ашыруучу айыл жергесин өнүктүрүү долбоорлору кирет.

Айыл жергесинде адам капиталын өнүктүрүү жаатында донордук колдоо

Жакырчылыктын деңгээлин кыскартуунун же жеңүүнүн кеңири тараган ыкмасы болуп жергиликтүү коомчулукту жана бизнес-секторду күчөтүү саналат. ЕСтин “Айыл жергесин интеграцияланган өнүктүрүү” долбоору (2018-2022-жж.) фермерлердин, туристтик кызматтарды көрсөтүүчүлөрдүн потенциалын жогорулатууда жана тренингдерди, консультацияларды, коучингдерди жана тажрыйба алмашууну уюштуруу, ошондой эле технологияларга багытталган инвестициялар аркылуу айылда көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жакшыртууга колдоо көрсөтүп жатат. Бул долбоордун күтүлүүчү натыйжасы болуп, Кыргызстандын түштүк регионунун (Жалал-Абад областы) айыл жергесиндеги калкынын киреше алып келүүчү ишмердүүлүгүн жогорулатуу саналат.

Жакырчылыктын деңгээлин кыскартуу боюнча башка ыкма болуп, кесиптик билимге ээ болгон жана эмгек рыногу боюнча саясий чараларга катышкан жумушсуз калкка түздөн-түз колдоо көрсөтүү саналат. Айыл чарба өндүрүмүн кайра иштетүү жана күнөскана чарбасын башкаруу багыттары боюнча көрсөтүлүүчү программалардын спектрин кеңейтүү айыл жергесин өнүктүрүүгө көмөктөшөт. GIZтин “Экономиканын туруктуу өнүгүүсү” (2017-2019-жж.) программасы адам капиталын өнүктүрүү компонентин ишке ашырат, бул программа Кыргызстандын тандалган региондорунда жумушсуздардын жумушка орношуу абалын жакшыртуу максатына багытталган (УОА, А.3.5, 2020-ж.).

БУУнун “Кыргыз Республикасынын Ош областынын интеграцияланган өнүгүүсү” өнүктүрүү программасынын максаты болуп узак мөөнөттүү перспективада кесиптик-техникалык билим берүү системасын жана максаттуу райондордо адамды туруктуу өнүктүрүүнү күчөтүү аркылуу калктын жумуштуулугунун өсүүсүн камсыздоо саналат.

Калктын аярлуу жана маргиналдуу катмарлары үчүн социалдык инклюзия тармагындагы саясий чаралар

Акыркы жылдардын ичинде инклюзия маселелерин эске алуучу бир нече ченемдик укуктук актылар иштелип чыккан. Калктын аярлуу жана маргиналдуу катмарлары КТБ ОЖларында билим алууга укуктуу, башкача айтканда алар ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар, жетимдер, кароосуз калган балдар, үй-бүлөлүк зордуктан жапа чекке балдар, жазаларды аткаруу

мамлекеттик системасынын мекемелериндеги адамдар жана мурда камакка алынгандар. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үйүндө жеке окуу аркылуу кесипке ээ боло алышат. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды эмгек рыногуна интеграциялоо боюнча олуттуу прогреске жетишүү мүмкүн болду. 2013-2016-жылдардын аралыгында алардын экономикалык активдүүлүгүнүн деңгээли 27%дан 37%га чейин жогорулады (эң акыркы маалыматтар)²⁵.

Мыйзам боюнча жетимдер же калктын социалдык аярлуу катмарынан чыккан билим алуучулар социалдык жеңилдиктерди алуу укугуна ээ, тагыраак айтканда 3000 сом суммасындагы бошонуу жөлөкпулун, стипендияны, акысыз тамактанууну, кийим кечени жана бут кийимди, медициналык кызматтарды, окуу китептерин жана башка билим берүү материалдарын.

АӨБдүн долбоорунун алкагында түзүлгөн Көндүмдөрдү өнүктүрүү фонду жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртуу максатында аялдарды, мектепке барбаган жаштарды, ДМЧАны окутат (УОА, Б.1.6, 2020-ж.).

БКБ системасында жазаларды аткаруу мамлекеттик системасынын мекемелеринде жайгашкан 6 окуу жай бар, алар соттолгон адамдарга сварщик, жыгач уста, столяр жана электрик кесиптери боюнча окутууну сунуштайт. Социалдык инклюзиянын дагы бир мисалы болуп, тренингдерди өткөрүү, ошондой эле жумуштун шарттарын жакшыртуу жана практикалык көндүмдөргө басым жасоо менен үзгүлтүксүз кесиптик өнүгүү сыяктуу башка иш-чараларды өткөрүү аркылуу соттолгон адамдарга коомго реинтеграциялоо боюнча көмөк көрсөтүү болуп саналат. Кыргызстанда жазаларды аткаруу мамлекеттик системасынын мекемелеринде эрезеге жеткендерге билим берүү менен Германиянын эрезеге жеткендерге билим берүү ассоциациясы иш алып барат (DVV International).

Саясий чаралар боюнча сунуштар

Айыл жергесин өнүктүрүү боюнча интервенцияларда көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча компонентти күчөтүү

Региондорду жана айыл жергесин өнүктүрүү максаттары үчүн иш-чаралар жана бөлүнүүчү каражаттар системаланган болушу керек жана өзүнө көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча компонентти камтышы керек, анткени дал ушул чаралар башталгыч КТБ системасында гана сунушталуучу билим алууга жана окутууга жеткиликтүүлүктү жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет. Өзүнө окутуунун түрдүү ыкмаларын, анын ичинде аралыктан окутуу, компетенттүүлүккө-багыттоочу окутуу ыкмасын айкалыштырган инновациялык жана ийкемдүү мамилени, билим берүүнүн мындай тибине жеткиликтүүлүгү жок же жеткиликтүүлүктү алуу менен кыйынчылыктарга дуушар болгон айыл жергесинин орто билим берүү жана КТБ системасында колдонуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу сунушталат.

Айыл жергесинде жашаган калк үчүн билим берүү жана окутуу системасы көбүрөөк жагымдуу болуш үчүн КТБ системасында сунушталуучу окутуу программаларынын тизмесин көбөйтүү зарыл, башкача айтканда окутуунун салттуу программаларынын катарына башка программаларды кошуу керек. КТБ ОЖлардын инженердик-педагогикалык курамы жана билим

²⁵ Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын жумуштуулук маселеси эл аралык стандарттарды аткаруу зарылдыгынан, БУУнун Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары боюнча конвенциясы кабыл алынгандыгынан, Кыргыз Республикасы Европа Союзунун ПЖС+ статусун алуудан (Преференциялардын жалпы системасы (ПЖС+) улам актуалдуу болууда. Бул көрсөткүч Туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүү боюнча чараларды ишке ашыруунун алкагында талданат (УОА, 2020-ж.).

алуучулар иш берүүчүлөрдүн ишканаларында жана уюмдарында практикалык окутуудан өтүшү керек жана бул демилге колдоого алынып, өбөлгө түзүлүшү керек.

КТБ системасында билим алуучулардын окуудан кетүүсүн кыскартуу максатында колдоо көрсөтүү боюнча кызматтарды жакшыртуу

КТБ системасында билим алуучулардын окуудан кетүүсүнүн жогорку үлүшүнө, ошондой эле иштөө зарылчылыгынан улам күндүзгү окуу бөлүмүндө окубагандар боюнча көйгөйлөрдү чечүү максатында студенттерди да, үй-бүлөлөрдү да колдоо үчүн колдоо кызматтарын кеңейтүү зарыл. Тиешелүү деңгээлде уюштурулган консультация берүү жана кесиптик багыт берүү боюнча иш-чаралар аярлуу топторго жеткиликтүүлүктү жогорулатат жана мектептерден жана КБО системасынан кетип калууларды алдын алат. Окутуу боюнча кошумча колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүктөрү аталган багытта маанилүү ролду ойношу мүмкүн. Калктын аярлуу катмарына финансылык колдоо көрсөтүү схемасын пилоттук негизде ишке киргизүү сунушталат, ал сабакка катышууга оң таасирин тийгизет.

Жумушсуздарды окутууга карата ресурстарды бөлүп берүүнүн натыйжалуулугун талдоо жана эмгек рыногундагы активдүү чаралар үчүн каражаттарды көбөйтүү зарыл, өзгөчө аярлуу топторду окутуу жана кесиптик багыт берүү үчүн.

Ошондой эле, калктын аярлуу катмарларына кирген адамдардын КТБ системасына катышуусу боюнча маалыматтарды чогултуу жана мониторинг жүргүзүү маселелерине көңүл бурууну улантуу керек. Учурдагы мамиле аярлуулуктун кууш аныктамасына негизделген²⁶.

²⁶ Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген жана жетим студенттер боюнча гана маалыматтар бар. Билим берүүнүн башка кичи секторлорунда бул сыяктуу чектелген маалыматка да жеткиликтүүлүк начар.

4. ТЫЯНАКТАР

«Кыргыз Республикасы өлкөнү саясий туруктуу, экономикасы күчтүү жана социалдык жоопкерчиликти мамлекет катары узак мөөнөттүү өнүктүрүү үчүн биринчи жолу өбөлгө түзүлгөн өзүнүн тарыхынын маанилүү баскычында турат ...»

2040-жылга карата Кыргызстан күчтүү, өзүнө ишенген, өнүккөн мамлекет болуп чыгат, анын борборунда адам, анын өмүрү, саламаттыгы, укуктары жана эркиндиги, ал үчүн жагымдуу чөйрөнү түзүү жогорку баалуулук катары турат.

Билим берүү системасы ар бир адамдын потенциалын ачуучу гармониялуу инсанды тарбиялоого, иш жүзүндө колдонулуучу билимдерди жана компетенцияларды калыптандырууга багытталат. Ар бир жаран сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.

(2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынан үзүндү).

Жыйынтыгында, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү өлкөнү экономикалык жана санариптик кайра түзүү жаатындагы өзүнүн амбициялуу максаттарына жетишүүдө адам капиталынын негизги ролун толук мааниде түшүнөт. Адам капиталын өнүктүрүүдөгү көптөгөн кенемтелердин болушун, чектелген инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы интервенциялар жакынкы келечекке карай артыкчылыктуу болушу керек.

Интервенцияларды артыкчылыктуу кылуунун зарылдыгы азыркы кризис жана COVID-19 пандемиясынан менен чакырылган күтүлүүчү терс таасирлер болгон учурда абдан актуалдуу. Аталган контекстте салыктын келип түшүүлөрдүн кыскаруусу күтүлүүдө, ошол эле учурда зарыл болгон чыгымдар мамлекеттик бюджетке олуттуу күч келтирет. Бул өз кезегинде адам капиталын өнүктүрүүгө карата бөлүнүүчү каражаттардын көлөмүнө таасир этет.

Кыргызстандагы адам капиталын жакшыртуу боюнча учурдагы саясаттарды жана стратегияларды билим берүү системасынын ар кандай кичи секторлорунун керектөөлөрүн эске алуу менен баланс болгондой кылып кайрадан карап чыгуу керек. Башкача айтканда, акыркы убакта башталгыч, орто жана жогорку билим берүүгө олуттуу көңүл бурулган, тиешелүү түрдө ЕБФнын баалоосу КТБ системасын чыңдоонун жана анын эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык келтирүүнүн зарылдыгын далилдөөдө. Ушундай эле маанилүү артыкчылык өмүр бою билим алуу, үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү жана окутуу да болушу керек. Бул максаттар үчүн каржылоонун жетиштүү көлөмү каралышы керек.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен эл аралык донорлор менен кызматташууну жакшыртуу, ошондой эле долбоорлорду биргешелип иштеп чыгуу жана ишке ашыруу жаатында донорлордун өздөрүнүн ортосундагы кызматташтыкты жакшыртуу өлкөгө артыкчылыктуу багыттарга жана ишмердүүлүктүн чөйрөлөрүнө инвестицияларды пландоого жана багыттоого, ошондой эле жүргүзүлүп жаткан реформалардын олуттуу бөлүгүнө жетишүү жана туруктуулугун камсыздоого жардам берет.

Отчетто келтирилген баалоонун жыйынтыктары аныкталган чакырыктарды жоюу боюнча жана өлкөдөгү адам капиталын өнүктүрүүдөгү билим берүү жана окутуу системасынын ролун чыңдоо

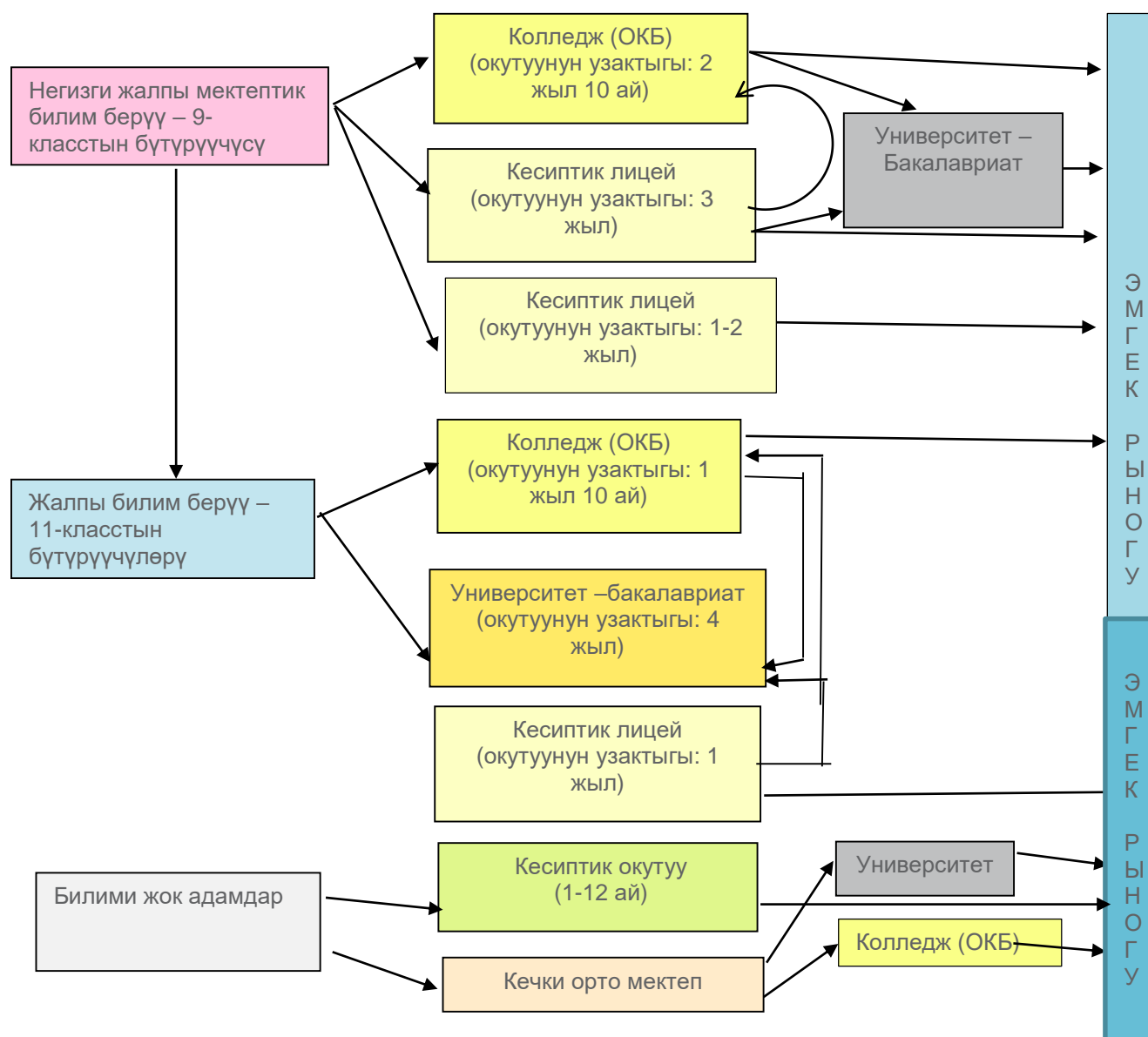
боюнча бир катар сунуштар менен коштолот. Негизги сунуштардын резюмеси 1-тиркемеде берилген. Аталган сунуштар Кыргызстан үчүн 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашырууда, ошондой эле келечекте донордук долбоорлорду, анын ичинде ЕСтин колдоосун пландоодо пайдалуу болот деп үмүттөнөбүз.

1-ТИРКЕМЕ – СУНУШТАРДЫН РЕЗЮМЕСИ

Адам капиталын өнүктүрүүдөгү жана колдонуудагы көйгөйлөр	Сунуштар	
	Сунуштун аталышы	Баяндамасы
Экономикалык жана санариптик трансформациялоо ийкемдүү КТБ системасын жана өмүр бою окутуу системасын түзүүгө карата чакырык катары	КТБ системасынын экономиканын артыкчылыктуу тармактарынын керектөөлөрүнө ылайык келүүсү	(1) КБОНу диверсификациялоо жана санариптештирүү боюнча өлкөнүн талаптарына ылайык келтирүү; билим берүү жана окутуу менен тармактык өнүктүрүү стратегияларынын ортосундагы мыкты байланышты КБОНун ролун жогорулатуу жана алардын ичинде өмүр бою окутууда келечекте көндүмдөрдү берүү аркылуу жакшыртуу; (2) КТБ системасынын кесиптеринин жана адистиктеринин тизмесин жана берилүүчү көндүмдөрдүн спектрин кайра карап чыгуу; (3) Артыкчылыктуу секторлордо дуалдык окутуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү жана дуалдык мамиленин институционалдаштыруудагы прогресси
	Санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү программасын ишке киргизүү	(1) Билим берүү уюмдары, окутуучулар жана жарандар үчүн Европанын санариптик компетенциялар алкагын жана ага байланыштуу куралдарды апробациялоо жана адаптациялоо; (2) окуу программаларын санариптик көндүмдөрдү киргизүү жана санариптик технологияларды колдонуу предметине талдоо; (3) санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү процессин каржылоо булактарын издөө жана бизнес-сектор менен өнөктөштүктү орнотуу
	Көндүмдөргө болгон керектөөлөрдү божомолдоо боюнча системалуу жана координацияланган аракеттер	(1) Аракеттерди жетектөө жана координациялоону камсыздоонун натыйжалуу ведомстволор аралык механизмдерин иштеп чыгуу; (2) колдонулуучу куралдарга карата бирдиктүү ыкманы иштеп чыгуу жана чечим кабыл алуу; (3) башкы планды иштеп чыгуу жана тиешелүү мекемелердин потенциалын жогорулатуу; жаңы куралдардын туруктуулугун камсыз кылуу максатында жогорку билим берүү системасынын жана учурдагы эксперттик уюмдардын потенциалын колдонуу; улуттук ресурстарды бөлүштүрүү.
	Көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн сапатына басым жасоо	(1) Билим берүүнүн бардык деңгээлинин алкагында аракеттерди координациялоо

<p>Жакырчылыктын деңгээлин төмөндөтүү жана регионалдык айырмачылык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө карата инклюзивдүү жана интеграцияланган мамилени иштеп чыгууга чакырык катары</p>		<p>жана күчөтүү; учурдагы алдыңкы тажрыйба борборлорун кичи секторлорду камтуучу кесиптик чеберчилик борборлоруна өзгөртүп кайра түзүү. (2) сапат кепилдиги системасын жеткире иштеп чыгуу жана колдонуу; (3) муктаж болгон окутуучулардын квалификациясын жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу; (4) материалдык-техникалык базанын жана байланыш каражаттарынын сапатын баалоо боюнча стандарттарды иштеп чыгуу</p>
	<p>Өмүр бою билим алууну өнүктүрүү үчүн улуттук окуу альянсын түзүү</p>	<p>(1) Көндүмдөрдү жогорулатуу жана кайра окутуу маселелери менен алектенген улуттук окуу альянсын түзүү; (2) өмүр бою окутуу маданиятын илгерилетүү/ өмүр бою билим алууга арналган жумалыкты өткөрүү; (3) эрезеге жеткендерге билим берүү боюнча жеке окутуу провайдерлеринин картасын түзүү жана потенциалын чыңдоо.</p>
	<p>Айыл жергесин өнүктүрүү боюнча интервенциялардагы көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча компонентти күчөтүү</p>	<p>(1) Региондорду жана айыл жерлерин өнүктүрүү максаттары үчүн бөлүнүүчү финансылык каражаттардын иш-чараларда жана көлөмүндө көндүмдөрдү өнүктүрүү боюнча компонентти системалуу интеграциялоо жана чыңдоо; (2) окутуунун ар кандай ыкмаларын, анын ичинде аралыктан билим берүүнү, айыл жергесинде орто билим берүү жана КТБ системасында компетенттүүлүккө багытталган окутууну айкалыштырган инновациялык жана ийкемдүү мамилени колдонуу мүмкүнчүлүгүн кароо; (3) КТБ системасындагы окутуу программаларынын тизмесин кеңейтүү жана окуучулардын ишканаларда практикалык окуудан өтүүсүнө стимул берүү.</p>
	<p>Жеткиликтүүлүктү жакшыртуу жана көндүмдөрдү өнүктүрүү программасын аяктоо үчүн колдоо кызматтарын кеңейтүү</p>	<p>(1) Окуучуларга жеткиликтүүлүктү кеңейтүү жана окуудан кетип калуусун кыскартуу максатында окуучуларга жана алардын үй-бүлөлөрүнө колдоо көрсөтүү; (2) Мектепке жана ОЖга баруунун көрсөткүчтөрүн жакшыртуу максатында калктын аярлуу катмарына финансылык колдоо көрсөтүү механизм киргизүү; КТБ системасында калктын аярлуу катмарынан адамдардын катышуусу жөнүндө маалыматтарды чогултуу жана мониторинг жүргүзүү ыкмаларын жакшыртуу. (3) Жумушсуз калкты окутууну каржылоо системасын талдоо жана эмгек рыногу боюнча активдүү чараларды ишке ашырууга карата каржылардын көлөмүн жогорулатуу; (4) Аярлуу тотордун көндүмдөрдү өнүктүрүүгө катышуусу боюнча маалыматтарды топтоону жана мониторингдөөнү жакшыртуу.</p>

2-ТИРКЕМЕ – КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫ

Булак: УОА А.3.3, 2020)

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

АӨБ (Азия өнүктүрүү банкы), БАЕФ (Борбордук Азиянын Евразия фонду), ЕБФ (Европа Билим берүү фонду) ж.б., *Кыргыз Республикасынын билим берүү системасына донорлордун көз карашы*, Бишкек, 2007, [www.interacademies.org › Review-of-the-education-system-](http://www.interacademies.org/Review-of-the-education-system-)

АӨБ (Азия өнүктүрүү банкы), *Кыргыз Республикасынын жогорку билим берүү системасын баалоо*, Манила, 2015, <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/175940/higher-education-kgz.pdf>

АӨБ (Азия өнүктүрүү банкы), *Кыргыз Республикасы: Билим берүү системасын чыңдоо. Секторду өнүктүрүү программасы*, 2017, <https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/46537-002-pam.pdf>

АӨБ (Азия өнүктүрүү банкы), *Кыргыз Республикасы. Өнүктүрүү потенциалын жогорулатуу*, 2019-жылдын сентябры, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/527161/kyrgyz-republic-growth-potential.pdf>

АӨБ (Азия өнүктүрүү банкы), *Кыргыз Республикасы. Өлкө боюнча талдоо. Негизги натыйжалар*, 2019-жылдын сентябры, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/527161/kyrgyz-republic-growth-potential.pdf>

АКИпресс, Кыргызстан деңизге чыгууга мүмкүнчүлүгү жок, ресурстары чектелген өлкө болгондугун эске алуу менен бизге адам капиталын өнүктүрүүгө басым жасоо зарыл, 2018-жылдын 17-октябры, <https://akipress.com/news:612269/>

АКИпресс, Кыргызстандын 3 регионунда башталгыч мектептин окуучулары окуу көндүмдөрүн баалоодон өттү, 2020-жылдын 30-январы, https://akipress.com/news:633880:Reading_literacy_of_primary_school_students_assessed_in_3_regions_of_Kyrgyzstan/

АКИпресс, «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2020-жылы акча которуулардын көлөмүнүн 15% төмөндөшүн божомолдоодо», 2020-жылдын 7-апрели, https://akipress.com/news:638959:Kyrgyz_government_predicts_15_fall_in_remittances_in_2020/

Андерсон К.Х., Эсеналиев Д., Эмгек акы жана эмгек акы төлөө саясатындагы гендердик теңсиздик: Борбордук Азиянын мугалимдери, саламаттык сактоо жана социалдык кызматкерлери, *Comp Econ Stud* 61, 551–575-б, 2019, <https://doi.org/10.1057/s41294-019-00103-1>

Берри Джеймс, «Интернет: Билим берүү системасы жана билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн теңдештирүү», Билим берүүдөгү социалдык адилеттүүлүктү илгерилетүү боюнча Колдонмодон, *Papa Rosemary* (ed), Спрингер, 2020, 1587-1607-б. |

Карнеги: Эл аралык ынтымакка умтулуу, Кыргызстандын эгемендүүлүгүнө 25-жыл: пробуксова, Кэтрин Квинн-Джадж, Пол Стронски тарабынан жазылган макала, Вашингтон, 2016-жылдын 21-июлу, <https://carnegieendowment.org/2016/07/21/kyrgyzstan-at-twenty-five-treading-water-pub-64152>

Карнеги, Европа, *Борбордук Азия боюнча ЕСтин бүтпөй калган стратегиясы*, Бельгия, 2019-жылдын 3-декабры, <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/80470>

CEDEFOP (Кесиптик билим берүүнү өнүктүрүү боюнча Европа борбору), Көндүмдөрдүн жетишсиздиги жана ылайык келбестиги маселесин талдоо: Көндүмдөр жана жумушчу орундар боюнча Европалык изилдөөнүн жыйынтыктары, Чессалоники, 2018-ж.

CEDEFOP, Болочок көндүмдөр: Бизге маалыматтар эмнелерди айтууда? Келечектин тармактык көндүмдөрү – олуттуу көйгөйлөр, Европа комиссиясынын отурумундагы презентация, жумуштуулук маселелери боюнча башкы директор, 2018-жылдын 5-ноябры, Брюссель, 2018-ж

Чакработи Т., Миркасимов Б. И Штайнер С. (2015), Миграцияга кетип жаткан коомчулуктардагы жүрүм-турум: Салыштырма экономика журналынан, 43(3), 690–705-б.

Чубко Надежда, Моррис Юлия Э., Мак Киннон Дэвид Х., Слатер Айнлин В., Луммис Джеффри В., Кыргызстандын өспүрүм курактагы окуучуларын астрономия жөнүндө санариптик аңгемелер долбооруна тартуу: Билим берүү системасындагы изилдөөлөр журналындагы макала, 29(4), 2019, 1107-1130-б, <http://www.iier.org.au/iier29/chubko.pdf>

Шериктештик Катчылыгы, *Жаштарды өнүктүрүү боюнча глобалдык отчет жана индекс*, Лондон, 2016.

Корнелия университети, Бизнеси башкаруу Европа институту, Дүйнөлүк интеллектуалдык менчиктик уюму, *Инновациялардын глобалдык индекси*, 2019

Европа союзунун Кеңеши, *Борбордук Азия боюнча жаңы стратегияга карата ЕСтин Кеңешинин тыянактары*, 10221/19, COEST 139, Брюссель, 2019-жылдын 17-июну

Делойт, *Адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы дүйнөлүк тенденция. Социалдык өндүрүштүк башкаруу: Адам капиталына басым жасоо менен кайра ойлонуштуруу*, Deloitte тыянактары, https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/5136_HC-Trends-2019/DI_HC-Trends-2019.pdf

DVV International, *Жаштар жана эрезеге жеткен калк 2030 Күн тартибинде*, Бонн, 2019, http://www.dvv-international.mw/fileadmin/files/southern-africa/pdf/DVV_Bonn/Youth_and_Adult_Education_in_the_Agenda_2030__2019_.pdf

ЕРӨБ (Европа реконструкция жана өнүктүрүү банкы), *Өтүү процесстери жөнүндө отчет, 2018-19. Өтмө мезгилдеги жумушчу орундар*, Лондон, 2019-ж.

ЕРӨБ (Европа реконструкция жана өнүктүрүү банкы), *Өлкө боюнча баалоонун жыйынтыктары: Кыргыз Республикасы. Өтүү процесси жөнүндө отчет 2019-2020. Башкаруу канчалык жакшы болсо, экономикалык ошончолук жакшы болот*, Лондон, 2019-ж.

ЕРӨБ (Европа реконструкция жана өнүктүрүү банкы), *Өтүү процесси жөнүндө отчет 2019-2020. Башкаруу канчалык жакшы болсо, экономикалык ошончолук жакшы болот*, Лондон, 2019-ж.

ЕРӨБ (Европа реконструкция жана өнүктүрүү банкы), *Өтүү процесси жөнүндө отчет 2019-2020. Башкаруу канчалык жакшы болсо, экономикалык ошончолук жакшы болот*, Презентациялар, Лондон 2019-ж. <https://www.ebrd.com/transition-report>

ЕРӨБ (Европа реконструкция жана өнүктүрүү банкы). *ЕРӨБ өлкөлөрүндөгү регионалдык экономикалык перспективалар. Covid-19: күтүүсүз өзгөрүүдөн калыбына келтирүүгө карай*, Лондон, 2020-жылдын апрели.

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *Кыргызстандагы кесиптик-техникалык билим берүү жана окутуу: учурдагы абал жана перспективалар, ЕБФнын жумушчу документи, Турин, 2009.*

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *Окуудан ишке өтүү. 2011/2012-жылдары сурамжылоонун жыйынтыктары, Турин, 2013.*

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *Турин процесси, 2016-17 Кыргызстан*, кыскача резюме, Турин, 2017, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/m_ Отчеттун толук версиясы: Турин процесси боюнча китепкана: <https://connections.etf.europa.eu/communities/service/html/communitystart?communityUid=79f686f5-87e0-4f04-90e1-a1fa53900ca2>

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *Санариптик көндүмдөр жана компетенциялар: санариптик жана онлайн окутуу*, Турин, 2018, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2018-10/DSC%20and%20DOL_0.pdf

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *Фактылар жана цифралар, Кыргызстан*, ЕБФтин статистиктер командасы, Турин, 2019.

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *ЕБФтин өнөктөш-өлкөлөрүндөгү көндүмдөрдүн ылайык келбестигин өлчөө*, Европа комиссиясынын Расмий басылмалар бюросу, Люксембург, 2019.

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *ЕБФнын өнөктөш-өлкөлөрүндөгү эмгек чөйрөсүнүн келечеги жана болочок көндүмдөр. ЕБФнын тематикалык документи*, Турин, 2019, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2019-07/Future%20of%20work%20and%20skills_Issues%20paper.pdf

ЕБФ (Европа Билим берүү Фонду), *COVID-19 пандемиясына байланыштуу кризистин жеңүү. Билим берүү жана окутуу системасынын ЕБФнын өнөктөш-өлкөлөрүндө пандемияга байланыштуу реакция кылуу чараларынын картасын түзүү*, 2020-жылдын 20-майындагы маалымат, Турин, <https://www.etf.europa.eu/en/projects/learningconnects>

Евразиялык өнүктүрүү банкы, *ЕӨБдүн мүчө-мамлекеттеринин санариптик потенциалы, Интеграциялык изилдөөлөр борбору*, 09/2019, https://eabr.org/upload/iblock/566/EABR_Digital_Potential_EN.pdf

Европа комиссиясы (ЕК), *ЕКнын кызматкерлеринин жумушчу документи, Ар бир бенефициар-өлкө боюнча кырдаалдын талдоосу, Комиссиянын Европа Парламентине жана Үчүнчү өлкөлөргө макро-финансылык колдоо көрсөтүү боюнча Кеңешке 2016-жылдагы Отчетко карата кошумча*, SWD/2017/0233 отчеттун акыркы версиясы, Брюссель, 2017.

Европа комиссиясы (ЕК), *ЕКнын кызматкерлеринин жумушчу документи, ЕСтин туруктуу өнүгүү жана натыйжалуу башкаруу боюнча атайын демилгеси ('ПЖС+')*, 2018-2019-жылдар үчүн Кыргыз Республикасы боюнча прогрессти баалоо, Европа парламенти жана 2018-2019-жылдар үчүн преференциялардын жалпы системасы боюнча Кеңештин отчетуна кошумча, Тышкы иштер жана коопсуздук саясаты боюнча Союздун жогорку өкүлү, Брюссель, SWD(2020) отчеттун акыркы версиясы, 2020-жылдын 10-февралы.

Европа комиссиясы (ЕК), *Заказчы-өлкөлөр жана ЕС-27 товарларды сыртка сатуудагы жеткирип берүүчү-өлкөлөр*, 2019, соода маселелери боюнча башкы директор, Брюссель, акыркы басылма 2020-жылдын 18-марты.

Европа тышкы байланыш кызматы (ЕТБК), *ЕСтин Маалыматтык каты – Кыргыз Республикасы: Өнөктөштүктү жана кызматташтыкты жакшыртуу боюнча макулдашуу*, Бишкек, 2019-жылдын 6-июлу

FocusEconomics, *Кыргызстандын экономикасынын перспективалары*, Дүйнөнүн алдыңкы экономисттеринин экономикалык божомолдору, <https://www.focus-economics.com/countries/kyrgyzstan>

ГИЦ (Эл аралык кызматташуу боюнча Германия коому), *Программа «Айыл жергесин интеграциялап өнүктүрүү. Жергиликтүү коомду жана бизнес-секторду чыңдоо аркылуу жакырчылыкты жоюу*, 2018, <https://irdp.kg/en/about>

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, *2012-2020-жылдары Билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиясы*, Бишкек, 2012, <https://www.globalpartnership.org/sites/default/files/2012-01-GPE-EDS-2012-2020-KR.pdf>

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, *2018-2022-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүү программасы «Биримдик. Ишеним. Жаратмандык»*, Бишкек, 2018-ж.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, *2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы*, Бишкек, 2018-ж, <http://donors.kg/en/strategy/5174-national-development-strategy-of-the-kyrgyz-republic-for-2018-2040>

Ханушек Эрик, *Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү экономикалык өнүгүү: Адам капиталынын ролу*, Билим берүү секторунун экономикасы, 37-басылыш, 204-212-б, 2013-жылдын декабры, <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2013.04.005>

Хоу, Дингйонг, Карина Акеведо, Джуст де Лаат и Дженника Ларрисон, 2020 “Адам капиталын өнүктүрүү максаттары үчүн туура көндүмдөрдү калыптандыруу: Кыргыз Республикасындагы билим берүү, көндүмдөр жана өндүрүмдүүлүк”, конференциянын материалдары. Дүйнөлүк банк, Вашингтон, DC <http://documents1.worldbank.org/curated/en/262271600915343998/pdf/Building-the-Right-Skills-for-Human-Capital-Education-Skills-and-Productivity-in-the-Kyrgyz-Republic.pdf>

Human Rights Watch, *Дүйнөлүк отчет 2019. 2018-жылдагы окуялар*, https://www.hrw.org/sites/default/files/world_report_download/hrw_world_report_2019.pdf

Келечекте билим берүү боюнча эл аралык комиссия, *Жалпы келечек жана жалпы адамзат үчүн билим берүүнү коргоо жана трансформациялоо. COVID-19 пандемиясы менен чакырылган кризис жөнүндө биргелешкен билдирүү*, 2020-жылдын 14-апрели.

Эл аралык эмгек уюму (ЭЭУ), *Аялдар жана эркектер формалдуу эмес экономикада: статистикалык картина*, Женева, 2018.

Эл аралык эмгек уюму (ЭЭУ), *Формалдуу эмес экономикага өтүү жана түзүмдүк трансформация. Чакырыктар жана саясаттын варианттары*, Женева, 2020.

Эл аралык эмгек уюму (ЭЭУ), *Жаштардын жумуштуулугунун дүйнөлүк тенденциясы*, 2020. *Технологиялар жана болочок жумушчу орундар*, Женева, 2020.

Эл аралык валюталык фонд (ЭВФ), *Кыргыз Республикасы. Сереп*, 2020-жылдын май айы, <https://www.imf.org/en/Countries/KGZ>

Миграция боюнча эл аралык уюм (МЭУ), *Миграциялык саясатты башкаруу жөнүндө кыскача маалымат: Кыргыз Республикасы*, 2018, <https://migrationdataportal.org/overviews/mgi/kyrgyzstan>

Кыргыз Республикасынын Инвестициялык порталы, *Кыргыз Республикасына инвестициялар. Улуу Жибек жолунун Оазиси*, 2019, <https://invest.gov.kg/>

МЭУ, *Миграция боюнча дүйнөлүк отчет, 2020, 2-глава*, Женева, 2019, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020_en_ch_2.pdf

МЭУ жана БУУӨП, *Миграция маселелерин улуттук өнүктүрүү стратегияларында актуалдаштыруу. Өлкө боюнча кыскача сереп – Кыргызстан*, 2020-жылдын 25-февралында каралган, <http://www.mainstreamingmigration.org/country-overview/kyrgyzstan>

МЭУ, *Кыргызстан. Фактылар жана цифралар*, 2015-2020-жж. миграциянын таза коэффициенти, 2020-жылдын 27-майында каралган, https://www.iom.int/countries/kyrgyzstan?qt-country_tabs_2=1

Кноэма, *Дүйнөлүк маалыматтар атласы: Адамдын өнүгүү индекси, Кыргызстан*, 2019, <https://knoema.com/atlas/Kyrgyzstan/Human-development-index>

Легатиум Институту, *Легатиум институтунун гүлдөп-өсүү индекси 2019*, Лондон, 2019, <https://www.prosperity.com/>

Маска Махмуит, Евразия регионунун айрым өлкөлөрү боюнча адам капиталын өнүктүрүү процессин салыштырма талдоо: Topsis ыкмасын колдонуу, Башкаруу жана экономикалык инженерия журналынан, 17-басылыш, No. 4, 2018, 726-750-б.

«Mascontour Sustainable Tourism Consulting» Консалтинг компаниясы. *Мүмкүнчүлүктөрдү талдоо. Жалал-Абад областындагы айыл туризмдин өнүктүрүү. "Айыл жергесин интеграциялап өнүктүрүү" программасы. Мүмкүнчүлүктөрдү талдоо. Жалал-Абад областындагы айылдык туризмди өнүктүрүү. Программа, BMZ/EC тарабынан каржыланат, ГИЦ үчүн даярдалган*, Берлин, 2019

Муктарбек кызы А., Сейитов Т., Жениш Н., Кыргыз Республикасындагы акчалай которуулар жана үй чарбаларынын чыгымдары, КРУБдун жумушчу документи №2/2015, Бишкек, 2015, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2733425>

Улуттук отчеттуулук алкагы (УОА), Кыргыз Республикасы, 2018-2020-жылдар үчүн Турин процесси, Бишкек, 2020-жылдын февралы, <https://openspace.etf.europa.eu/trp/torino-process-2018-2020-kyrgyzstan-national-report>

Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институту жана Миграция боюнча эл аралык уюму (МЭУ), *Кыргызстан. 2010-2015-жылдар үчүн кеңейтилген миграциялык профиль*, Бишкек, 2016, https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2020-02/Migration-Profile-Extended-Kyrgyzstan-Eng-2010-2015_0.pdf

Кыргыз Республикасынын Улуттук стратегиялык изилдөөлөр институту, *Кыргызстандагы санариптик өнүгүүнү баалоо*, 2017, www.ict.gov.kg/uploads/ckfinder/files/KG_Digital_Development_Assessment

O'Brien Clare, Борбордук Азиядагы жакырчылык жана социалдык адилеттүүлүк, Жакырчылык жана коомдук адилеттүүлүк журналынан, 23-басылыш, № 2, 83-88-б, саясий пресса 2015, <http://dx.doi.org/10.1332/175982715X14356781747552>

ЭКӨУ, *Билим берүү чөйрөсүндөгү улуттук саясаттардын сереби: Кыргыз Республикасы 2010, PISAнын жыйынтыктарынын баалоосу*, Париж, 2010.

ЭКӨУ жана ЭЭУ, *Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүүдөгү мигранттардын салымы*, Женева/ Париж, 2017, <https://doi.org/10.1787/9789264287303-en>

ЭКӨУ, *Кыргызстандын социалдык коргоо системасынын сереби*, Париж, 2018.

ЭКӨУ, *Шаардык жерлерде таза коомдук транспортту илгерилетүү жана Кыргызстанда жашыл инвестициялар концепциясын, жашыл финансы жана инвестицияларды илгерилетүү*, Париж, 2019-ж, <https://doi.org/10.1787/b6b91b9a-en>

ЭКӨУ, *Казакстан, Кыргызстан жана Молдованын шаарларында коомдук таза транспортту илгерилетүү: долбоордун ишке ашырылышы тууралуу кыскача сереп, 2016-2019, жашыл финансы жана инвестициялар*, Париж, 2019-ж, <https://doi.org/10.1787/fcb6c9de-en>

ЭКӨУ, *Борбордук Азияда жана Кавказ өлкөлөрүндө көмүртектин төмөн болушу менен өнүктүрүүнү камсыздоонун туруктуу инфраструктурасы: Негизги тенденцияларды талдоо жана муктаждыктарды баалоо, жашыл финансы жана инвестициялар*, Париж, 2019-ж, <https://doi.org/10.1787/d1aa6ae9-en>

ЭКӨУ, *ТӨМгө жетишүү прогрессин өлчөө, 2019: ЭКӨУ өлкөлөрүндөгү прогрессти баалоо*, Париж, 2019-ж, <https://doi.org/10.1787/893507e1-en>

ЭКӨУ, *Билим берүү системасынын COVID-19 пандемиясына жооп кайтаруу чаралары боюнча алкактык колдонмо, 2020*, Париж, 2020-ж.

ЭКӨУ, *Эмне жаңылыктар. Суроолор жана жооптор, ЭКӨУнун Башкы катчысы менен жолугушуу, Ангел Гурриа, ЭКӨУнун маалыматтык бюллетени, 2020-жылдын 26-июну.*

Парес Хоаре Йоанна, Донорлор тарабынан орнотулган алкактардагы гендердик активизм: Кыргызстан үчүн чектөөлөр жана мүмкүнчүлүктөр, Улуттар 2016 газетасынан, 44-басылыш, № 2, 281-298-б, Routledge, <http://dx.doi.org/10.1080/00905992.2015.1007344>

Паулоне С., Ивлевс А. (2019). Мигранттын үй чарбасынын мүчөлөрүнүн арасындагы иммиграция жана алкогольго берилгендик: Кыргызстандан далилдер. Социалдык илим жана медицина, 221, 40–48.

Прохорова Анна, Түндүк жана Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү акчалай которуулар: өнүгүү потенциалын жогорулатуу, Азия-Тынч океан регионунун калкы жөнүндө журнал, 9-59-б, 2017, https://www.researchgate.net/publication/323686139_Remittances_in_North_and_Central_Asian_Countries_Enhancing_Development_Potential

Реветриа Роберто, Омурбеков Сардарбек Адамкалиевич, Кыргызстандын айылдагы мектептеринде билим берүүнүн сапатын жакшыртуу үчүн инновация катары физика сабактары үчүн анимациялык демонстрациялоочу аудиториялык куралдар, Экономикалык процесстерди башкаруудан, Эл аралык илимий е-журнал, epm.fem.sumdu.edu.ua, № 2-2014

Рязанцев Сергей, *Борбордук Азия өлкөлөрүнөн экономикалык кризистин контекстинде эмгек миграциясы*, «Валдай» газетасы, 2016, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/labour-migration-from-central-asia-to-russia-in-the-context-of-the-economic-crisis/>

Шулер Мартин, Кыргызстанданы калкынын миграциясы, «Espace. Populations. Societes. Les populations d'Asie central» журналынан, 2007-1, 73-89-б, https://www.auca.kg/uploads/Migration_Database/Art-KG-Martin-Schuler-Int-Migr-02-10-06.pdf

Шаматов Д., Кыргызстандагы билим берүүнүн сапаты жана Окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык программа (Pisa), Напир Д.Б. (eds) Глобалдык коомдогу билим берүүнүн сапаты басылмасынан. Салыштырма билим берүү коомчулуктары боюнча дүйнөлүк кеңеш, SensePublishers, 43-62-б, Роттердам, 2014.

Сиппола Маркку, Эстония жана Кыргызстандагы эмгек миграциясы: Көңүл калуу жана Ата мекенде мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу, Социалдык саясатты изилдөө журналынан, 613-624-б,

Transparency International, *Коррупцияны кабыл алуу индекси* 2018, 2019, <https://www.transparency.org/cpi2018>

БУУӨП, *Адамдын өнүгүүсү боюнча отчет 2016. Кыргызстандагы соода жана адамдын өнүгүүсү*, Бишкек, 2016.

БУУӨП, Адамдын өнүгүүсү индекси жана индикаторлору: 2018-жыл үчүн статистикалык маалыматтар, Кыргызстан боюнча маалыматтык кат, 2018, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/Country-Profiles/KGZ.pdf>

БУУӨП, *Адамдын өнүгүүсү жөнүндө отчет, 2019. Кирешененин деңгээлинин, орточо көрсөткүчтөрдүн, бүгүнкү күндүн чегинен тышкары: 21-кылымдагы адамдын өнүгүүсүндөгү теңсиздиктер*, 2019.

БУУӨП, *Адамдын өнүгүүсү жөнүндө отчеттон өлкөлөр жөнүндө маалыматтык кат, 2019. 21-кылымдагы адамдын өнүгүүсүндөгү теңсиздиктер. Кыргызстан*, 2019.

БУУӨП, *Ош областынын интеграцияланган өнүгүүсү, 2016-2019-жылдар үчүн орто аралык натыйжалар*, Бишкек, 2019.

БУУӨП, *Кыргыз Республикасындагы биологиялык ар түрдүүлүк жана климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашууга басым жасоо менен айлана-чөйрөнү коргоо карата мамлекеттик жана жеке чыгымдардын аналитикалык сереби*, Бишкек, 2019.

ЮНЕСКО, *Эрезеге жеткендерге билим берүү жана окутуу жөнүндө үчүнчү глобалдык отчет*, ЮНЕСКОнун өмүр бою окутуу боюнча институту, Гамбург, 2015.

ЮНЕСКО, *Мигранттар, которулган адамдар жана билим берүү: дубал куурунун ордуна көпүрөлөрдү куруу*. Билим берүүнү мониторингдөө боюнча дүйнөлүк доклад, Париж, 2019, <https://en.unesco.org/gem-report/report/2019/migration>

ЮНИСЕФ жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги, *Кыргызстандагы мугалимдердин абалынын кырдаалдык талдоосу: эмгек акы, окутуу жүктөмү жана окутуунун сапаты*,

<https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/6026/file/Situation%20Analysis%20of%20Teachers%20in%20Kyrgyzstan:%20Salary,%20Teaching%20Hours%20and%20Quality%20of%20Instruction.pdf>

ЮНИСЕФ, Кыргызстандагы миграциялык профиль, <https://esa.un.org/migmgprofiles/indicators/files/Kyrgyzstan.pdf>, Париж, 2014

ЮНИСЕФ, Билим берүү, 2020-жылдын 31-майында каралды, <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/education>

БУУ, Кыргызстан боюнча сценардык талдоо. Адам капиталы, башкаруу, экономика, 2-тиркеме – Ifs сценардык моделдөө боюнча отчет, IFs модели, 7.36 версиясы, Бишкек, 2018-жылдын 26-сентябры,

<https://www.undp.org/content/dam/unct/kyrgyzstan/docs/Library/2019/MAPS%20Report/Annex%20%20MAPS%20Report%20KGZ.pdf>

БУУ, Кыргызстанда Туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүү жөнүндө отчет, MAPSтын интеграциялоо, тездетүү жана саясатты колдоо боюнча сереби, Бишкек, 2019-ж, https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2019-09/MAPS%20Report_ENG_Final_15May2019.pdf

БУУ, Кыргызстан. ТӨМдүн диагностикасы, MAPS миссиясынын отчетуна кошумча, 1-тиркеме – ТӨМдүн диагностикасы, Бишкек, 2019-ж

БУУ, БУУнун Туруктуу өнүгүү жаатындагы чечимдерди иштеп чыгуу боюнча тармактары, Бактылууулук жөнүндө дүйнөлүк доклад, 2020.

Борбордук Азия университети, ЮСАИД, Жаштар эмгек рыногунун тенденциясынын талдоосу, жумушчу документ № 52, 2019, Борбордук Азия университети, Бишкек, 2019.

Гронинген университети жана Калифорния университети, Дэвис, Кыргызстандагы адам капиталы индекси [HCIYISKGA066NRUG], FREDдин маалыматтарынын негизинде, Сент-Луисастин Федералдык резервдик банкы; <https://fred.stlouisfed.org/series/HCIYISKGA066NRUG>, 2020-жылдын 5-апрели.

Урбаева Жылдыз, Джексон Теодор, Даэжун Парк, Формалдуу эмес жардам берүү ден соолукка пайдалуубу? Кыргызстан боюнча маалыматтар, Кирешеси төмөн болгон Евразиядагы постсоциалисттик өлкө, Ден соолук жана социалдык иш журналынан, 43-басылыш, № 4, 2018-жылдын ноябры, Оксфорд университетинин басмаканасы, АКШ

Урбаева Жылдыз, Джексон Теодор, Даэжун Парк, Өтмө экономикасы менен өлкөлөрдөгү социалдык капитал жана саламаттык: Кыргызстан боюнча маалыматтар, Коом, социалдык иш жана изилдөөлөр, 22-конференция – бирдей мүмкүнчүлүктөргө, теңдикке жана адилеттүүлүккө жетишүү, 2018-жылдын 14-январы, Вашингтон

Винокуров Евгений, Жашап кетүү искусствосу: Кыргызстандагы эмгек миграциясы, адам капиталы жана социалдык байланыштар, Борбордук Азиянын экономикалык журналы, № 7, 2013-жылдын апрели, Эллиот эл аралык мамилелер мектеби, Джордж Вашингтон университети, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.10/2013/mtg1/Vinokurov_Kyrgyz_migration.pdf

Валленборн Манфред, Айыл жергесинде киреше алуу максаттары үчүн көндүмдөрдү өнүктүрүү – донорлор үйрөтө алабы?, Эл аралык өнүгүү журналынан, 26(2014), 796-809-б, DOI: 10.1002/jid.1808

Валц Анита Р., Бекбалаева Жылдыз, Кыргызстандагы ачык билим берүүнү колдонуу практикасынын потенциалын баалоо, «Ачык практика» журналынан, 10-басылыш, 2-чыгарылыш, 2018-жылдын апрель-июнь айлары, 159-177-б, (ISSN 2304-070X), Ачык билим берүү боюнча дүйнөлүк конференция 2018, тандалма материалдар

Дүйнөлүк банк (Эл аралык реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы), *Билим берүү секторун баалоонун отчету: 2012-2020-жылдары Билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиясы. 2012-2014-жылдары Билим берүүнү өнүктүрүүнүн орто мөөнөттүү планы, Кыргыз Республикасы*, Лондон, 2011, <https://www.globalpartnership.org/sites/default/files/2012-01-GPE-Appraisal-Report-KR.pdf>

Дүйнөлүк банк, *Кыргыз Республикасындагы жумушчу орундар*, Вашингтон, 2018-ж.

Дүйнөлүк банк, *Адам капиталынын индекси*, Вашингтон, 2018-ж, <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/human-capital-index>

Дүйнөлүк банк, *Адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы долбоор*, Вашингтон, 2018-ж, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33252.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

Дүйнөлүк банк, *Өнүгүүнүн дүйнөлүк отчету 2019*, Вашингтон, 2019-ж.

Дүйнөлүк банк, *Бизнес жүргүзүү 2020*, Эл аралык реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы, Вашингтон, 2019b, <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>

Дүйнөлүк банк. *Адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы долбоор: 1-жылдагы долбоорду ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жылдык отчет*, Вашингтон, 2019-ж, <http://documents.worldbank.org/curated/en/908211570156157760/Human-Capital-Project-First-Year-Annual-Progress-Report>

Дүйнөлүк банк, *Кыргыз Республикасы. Адам капиталынын индексинин деагрегациясынын жыйынтыгы, Адам капиталын өнүктүрүү жаатындагы долбоор*, 2019-жылдын 2-октябры, Вашингтон, <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/insights-from-disaggregating-the-human-capital-index>

Дүйнөлүк банк, *Соода экономикасы*, Вашингтон, 2019, <https://tradingeconomics.com/turkey/gini-index-wb-data.html>

Дүйнөлүк банк, *Өнүгүү жаатында изилдөөлөрдү жүргүзүү боюнча группа, УДК индекси (Дүйнөлүк банктын эсептери)*, 2020, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>

Worldometer, Кыргызстан боюнча демографиялык божомол, <https://www.worldometers.info/world-population/kyrgyzstan-population/>, 2020-жылдын 17-майында каралды.

Йилмац Ченгиз, Оздил Турзер, Урдалетова Анаркуль, Гулчичек Толун Беран, Ишкердик боюнча курстардын ЖОЖдордун студенттерине тийгизген таасири, Кыргызстандагы жана Түркиядагы ишкердик, Башкаруу жана экономика журналынан, 25/3, 2018, 655-675-б, Университет Celal Bayar, Doi Number: 10.18657/yonveek.418161

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

АПИ	Адам капиталынын индекси
АКӨ	Адам капиталын өнүктүрүү
АӨБ	Азия өнүктүрүү банкы
АӨИ	Адамдын өнүгүүсүнүн индекси
БАБП	Борбордук-Азиялык билим берүү платформасы
БКБ	Башталгыч кесиптик билим берүү
БУУӨП	БУУну өнүктүрүү программасы
БЭСК	Билим берүүнү эл аралык стандарттуу классификациялоо
ГИЦ	Эл аралык кызматташуу боюнча Германия коому
ЕАЭС	Евразиялык экономикалык союз
ЕБФ	Европа билим берүү фонду
ЕК	Европа комиссиясы
ЕС	Европа союзу
ЕРӨБ	Европалык реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы
ЕӨБ	Евразиялык өнүктүрүү банкы
ДСУ	Дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму
ЖКИ	Жумушчу күчтү изилдөө
ЖСУ	Дүйнөлүк соода уюму
ЖОО	Жумуш ордунда окутуу
ИДП	Ички дүң продукт
КТБ	Кесиптик-техникалык билим берүү жана окутуу
МИК	Мамлекеттик иш менен камсыз кылуу кызматы
МКТ	Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар
ОЖЖБ	Окуучулардын жетишүүсүн жалпы республикалык баалоо
ӨББ	Өмүр бою билим алуу
ӨКЭМ	Өнөктөштүктү жана кызматташуунун жакшыртуу боюнча макулдашуу
ПГ	Парник газдары
ПЖС+	ЕС плюс преференциялардын жалпы системасы
ТЧИ	Тикелей чет элдик инвестициялар
ТӨМ	Туруктуу өнүгүү максаттары
УДК	Улуттук дүң киреше
УОА	Улуттук отчеттуулук алкагы
ҮКБО	Үзгүлтүксүз кесиптик билим берүү жана окутуу

ҮКӨ	Үзгүлтүксүз кесиптик өнүктүрүү
ЭВФ	Эл аралык валюталык фонд
ЭКӨУ	Экономикалык кызматташуу жана өнүктүрүү уюму
ЭМУ	Эл аралык миграция боюнча уюм
ЭЭУ	Эл аралык эмгек уюму
COVID-19	COVID-19 пандемиясы (коронавирус инфекциясы)
DVV	Эрезеге жеткендерге билим берүү Германия ассоциациясы
HCI-SES	АКИ, социалдык-экономикалык статус боюнча дезагрегацияланган
NEET	Окубаган жана иштебеген калк
PIAAC	Эрезеге жеткен калктын компетенцияларын эл аралык изилдөө
PISA	Окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин баалоо боюнча эл аралык программа